

gtz

Izdavač:

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore
Nemačka organizacija za tehničku saradnju (GTZ) GmbH
Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH
Župana Vlastimira 6
11000 Beograd, Srbija i Crna Gora
*Im Auftrag des Bundesministeriums für wirtschaftliche Zusammenarbeit
und Entwicklung (BMZ) der Bundesrepublik Deutschland*

Za izdavača:

Nemačka organizacija za tehničku saradnju (GTZ) GmbH
Birgit Stanzel
Stanislava Vidović
Marija Radovanović

Autori:

Stanislava Vidović
Milena Golić
Marija Radovanović

Lektor:

Goran Zeljić

Dizajn i priprema:
Omnibus, Beograd

Štampa:

Dedra plast

Tiraž:

200

ISBN

Beograd, 2005. godina

Štampu publikacije finansiralo je
Ministarstvo za manjinska i ljudska prava Srbije i Crne Gore
*This publication is financed by the
Ministry for Human and Minority Rights Serbia and Montenegro*

Priručnik za voditelje radionica iz oblasti tolerancije
za rad sa adolescentima

Otključaj toleranciju

Autori:
Stanislava Vidović
Milena Golić
Marija Radovanović

Beograd, 2005.

gtz

Sadržaj

Uvodni deo

Osnovne informacije o priručniku

/str. 7/

Teorija

Osnovi tolerancije i mirovnog učenja

/str. 11/

Pojam mirovnog obrazovanja

/str. 12/

Obrazovanje za toleranciju i njene specifičnosti. Situacija u Srbiji

/str. 14/

Šta su odrednice obrazovanja za toleranciju

/str. 14/

Šta sve nije tolerancija

/str. 17/

Učenje o sebi i drugima, prihvatanje naših i tuđih vrednosti

/str. 18/

Šta želimo da postignemo učenjem o toleranciji

/str. 20/

Razumimo mir razumevanjem konflikta ili uvod u priču o sukobima

/str. 22/

Neki od oblika netolerancije

/str. 23/

Etnička grupa i identitet

/str. 23/

Odnosi između etničkih grupa, društvena organizacija multietničkog društva

/str. 24/

Zašto je teško upravljati etničkim konfliktima?

/str. 26/

Još neki oblici netolerantnog - nedemokratskog ponašanja

/str. 26/

Alternativni načini rešavanja sukoba

/str. 27/

Šta je pregovaranje? Uzroci konflikta i strategije za njegovo rešavanje

/str. 27/

Medijacija, osnovne informacije

/str. 30/

Medijacija u etničkim sukobima, osnovne ideje

/str. 33/

Medijacija u zajednici

/str. 36/

Kako izgleda proces medijacije u zajednici

/str. 39/

Pravni aspekti koji se odnose na toleranciju

/str. 40/

Radioničarski deo

Upoznavanje

I radionica: Upoznavanje

/str. 45/

II radionica: Šta je radionica

/str. 47/

Oснаživanje učesnika

III radionica: Identitet

/str. 55/

IV radionica: Biti isti, a ostati svoj

/str. 57/

V radionica: Razmisli, oseti pa učini

/str. 61/

VI radionica: Uvod u priču o toleranciji

/str. 67/

Prava mladih i upoznavanje sa međunarodnim dokumentima kojima se štite njihova prava

VII radionica: Potrebe, želje i ljudska prava

/str. 71/

VIII radionica: Upoznavanje sa pojmom zakona

/str. 75/

IX radionica: Vrste prava

/str. 79/

X radionica: Prava i odgovornosti

/str. 85/

Različiti oblici netolerancije

XI radionica: Diskriminacija

/str. 91/

XII radionica: Kulturni obrasci

/str. 97/

XIII radionica: Slojevi identiteta

/str. 101/

XIV radionica: Mi i oni

/str. 105/

XV radionica: Rodna ravnopravnost

/str. 109/

XVI radionica: Diskriminacija (netolerancija) na osnovu starosne dobi

/str. 113/

XVII radionica: Jednake mogućnosti za sve, diskriminacija osoba sa smetnjama u razvoju

/str. 115/

Osmišljavanje, planiranje i realizacija akcija i aktivnosti

XVIII radionica: Debata

/str. 119/

XIX radionica: Pregovaranje

/str. 125/

XX radionica: Medijacija

/str. 133/

XXI radionica: Planiranje akcije

/str. 145/

Osnovne informacije o priručniku

Priručnik *Otključaj toleranciju* proizvod je saradnje Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore i Nemačke kancelarije za tehničku saradnju - GTZ u okviru programa osnaživanja mladih i transformacije sukoba.

U okviru svojih delatnosti, Ministarstvo je imalo ideju da poboljša međuljudske odnose u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa. Jedna od ideja za unapređenje odnosa, tolerancije i suživota naroda jeste i kreiranje opcionog predmeta koji bi se sprovodio u srednjim školama. Znajući da su obrazovne institucije veoma bitan agens obrazovanja za toleranciju, jasno je zbog čega se pokušava formirati novi predmet i zašto je bitno uključiti nove sadržaje u nastavni program - sadržaje koji do sada nisu bili toliko eksplicitno naglašeni u ovom procesu.

Kancelarija GTZ-a kroz program *osnaživanje mladih i transformacija* sukoba realizuje svoje programe na jugu Srbije već četiri godine.

U okviru ovog programa razvijen je veliki broj edukativnih materijala i modula, tako da oni čine okosnicu ovog priručnika. Takođe, u toku ovog perioda, naše edukacije prošle su 200 nastavnika i oko 800 učenika koji su osposobljeni kako za rad sa predrasudama, za prevenciju i posredovanje u sukobima tako i za izgradnju demokratskih institucija kao što su na primer školski parlamenti. Sve ovo daje odličnu osnovu da se dalje radi na prihvatanju različitosti i izgradnji međusobnog poverenja i dijaloga.

Priručnik bi trebalo da promoviše kulturu uvažavanja i pomeranje sa agresije i nasilja ka komunikaciji, kooperaciji i toleranciji. U osnovi su mirovno učenje, razvoj demokratskih vrednosti i uvažavanje osnovnih ljudskih prava.

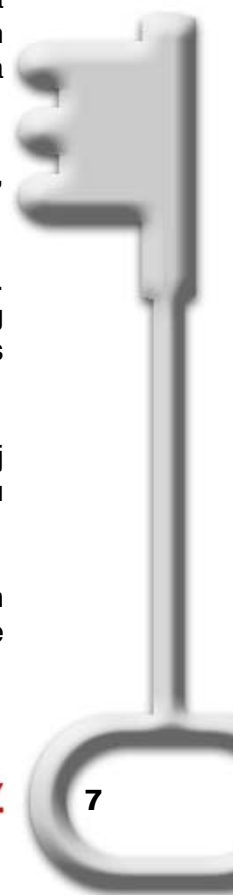
Tolerancija bi trebalo da bude ključna reč u nastavnom procesu, reč oko koje se grupišu ciljevi procesa obrazovanja. Nastavnici, profesori i učenici morali bi da prepoznaju netoleranciju i da rade na razvijanju prihvatanja individualnih i grupnih različitosti, razvijanju odgovornog ponašanja kao i prepoznavanja sukoba i radu na razvijanju pregovaračkih veština.

Period adolescencije je po svojoj definiciji period kada se javlja fluktuacija u razmišljanju, osećanjima, stavovima i dr. i kada oni izmiču jasnoj kontroli koju ima adolescent.

Takođe, u ovom periodu adolescenti su obično manje sigurni nego što to žele priznati. Ovo je vreme kada mladi ljudi isprobavaju uloge odraslih. Pored dostizanja jednog "višeg" identiteta koji je integrisan i jedinstven, adolescenti moraju postići novi status u porodici, školi, među vršnjacima.

Prijateljstva i odnosi među njima, kao i iskustva i sam život, ostaju važan izvor za razvoj identiteta i vrednosti. Ipak, u odnosu na period rane adolescencije, u ovom periodu postiže se veća nezavisnost u odnosu na grupu vršnjaka.

Adolescenti u ovom stadijumu razvoja razvijaju veštinu apstraktnog mišljenja koja im omogućuje da rasuđuju i koriste bolje veštine rešavanja problema. Ove kognitivne sposobnosti takođe zavise od individualnog nivoa razvoja.

Sve ovo govori da su mladi ljudi sada osnaženi i da samostalno donose odluke, da ne potpadaju pod direktan uticaj drugih, da se sposobnost mišljenja razvija a time i mogućnost potpunog prihvatanja ideje o obrazovanju za poštovanje i uvažavanje.

Rad na osnaživanju i edukacija daje adolescentima mogućnost da uvide da oni sami imaju kontrolu nad svojim akcijama, nasuprot spoljašnjoj kontroli koja se često nameće a potom uzima kao opravdanje za učinjeno tj. neučinjeno.

Tolerancija i prihvatanje drugih nije nešto što dobijamo kao rođendansku kartu tj. čestitku koja nam stiže preporučeno. Ne, to je pre proces tj. aktivnost koja traje neko vreme i koja podrazumeva brojne unutrašnje promene koje se reflektuju na ponašajnom planu.

U pozadini ovog rada nalazi se humanistički pristup - pristup kojim naglašavamo da svaka osoba poseduje u sebi potencijale za zdrav i stvaralački razvoj. Za neuspeh u ostvarivanju ovih potencijala krivi su spoljni, ograničavajući faktori često i društveni pritisci, ali ipak našim delovanjem na pojedinca mi možemo ponovo da aktiviramo ove pozitivne potencijale. U ovome se i nalazi ideja edukacije, razvoja, zajedničkog delovanja i promene koju želimo da postignemo kroz ovaj priručnik.

I kao što kaže Rodžers (Carl, Rodgers. 1982) Promenom osoba prihvata odgovornost i za vlastiti život. Ona uspeva da odoleva pritiscima (kako unutrašnjim tako i spoljašnjim) i porobljavanju i pojavljuje se nova osoba - visoke svesti i samoistraživačkog karaktera. Ona (osoba) tada je ojačana da se suprotstavi lošim uticajima institucija i dogmama autoriteta. A upravo ova sloboda i "zdrava" svest osnova su prihvatajućeg ponašanja.

Drugi prilaz jeste egzistencijalistički. I kao što ćemo se više puta vraćati na značaj ličnog iskustva u toku teorijskog i radioničarskog dela ovog priručnika, bitno je i ovde napomenuti da je osnovna ideja u tome da je veoma bitan lični doživljaj osobe, njen unutrašnji život sumiran kroz osećanja, vrednosti i ponašanje.

Priručnik je namenjen odraslima tj. profesionalcima za rad sa adolescentskom tj. srednjoškolskom populacijom.

Vremensko trajanje radionica prilagođeno je trajanju školskog časa - 45 minuta. U nekim slučajevima radionice traju 90 ili 135 minuta i tu ostavljamo voditeljima radionice da sami odluče koji je najbolji momenat da se prekine sa radionicom i da se nastavi na drugom času. Ovo je namerno urađeno jer će oni najbolje videti kako teče diskusija, za koji deo su učenici najviše zainteresovani pa je potrebno produženje i sl.

Priručnik se sastoji od pet teorijskih oblasti. Nakon opšteg uvoda, koji nas uvodi u pojam tolerancije i bavi se nekim osnovnim teorijskim konceptima, slede radionice za rad sa adolescentima. U prvom delu radioničarskog rada želimo da radimo na povezivanju grupe i na upoznavanju sa radioničarskim načinom rada. U drugom delu radimo na osnaživanju samih učesnika jer, kao što je rečeno u teorijskom delu ovog priručnika, bez snažnog pojedinca ne možemo ni da govorimo o poštovanju tj. bez prihvatanja nas samih nemamo kapacitet ni da prihvatamo druge. U trećem delu učesnici se upoznaju sa pravima i međunarodnim ugovorima koji im štite ta prava. U četvrtom delu upoznajemo se sa različitim oblicima netolerancije tj. učimo mlade kako

da prepoznaju i imenuju različita diskriminatorska i opresivna ponašanja. U poslednjem delu mladi se uče kako da preuzmu konkretne akcije zarad promene našeg okruženja i izgradnje jednog demokratskog društva.

Ovaj priručnik će, nadamo se, naći široku primenu u našim školama i doprineće poboljšanju atmosfere u školi.

Molimo sve vas koji ga budete koristili da slobodno adaptirate delove koje mislite da treba da se menjaju a u skladu sa vašim potrebama i potrebama vaših učenika. Ovo je knjiga za vas, a na vama je da izaberete kako ćete je koristiti.

Napominjemo da je jedan deo materijala koji se nalaze u ovom priručniku preuzet iz drugih GTZ-ovih publikacija. Zbog ovoga ćemo imenovati autore čiji su tekstovi ili ideje u velikoj meri oblikovali i ovaj priručnik. To su: Zorica Trikić, Jelena Vranješević, Dragana Ćuk-Milankov, Dragana Koruga i Vesna Dejanović.

Teorija

Osnovi tolerancije i mirovnog učenja

Tolerancija, šta i kako

Tolerancija znači poštovanje, uvažavanje i prihvatanje razlika, shvatanje kvaliteta interakcije ovih razlika, poštovanje različitih kulturnih vrednosti i poštovanje osnova svakog ljudskog bića.

Tolerancija znači prihvatanje razlika - pravo da se bude različit.

Esencija tolerancije ogleda se u znanju - o sebi i drugima, otvorenosti, nadahnutoj komunikaciji, slobodi misli i izražavanja, slobodi verovanja i pravu na vrednosti.

Tolerancija je

- harmonija,
- suživot,
- inkluzija i koegzistencija,
- uživanje u različitosti.

To nije samo naš izbor i pravo nego i pravna odluka koju svako društvo mora da donese. Tolerancija znači javno NE mentalnom ropstvu asimilacije, ugnjetavanju, nepriznavanju i glasno DA multikulturalizmu i pluralizmu kroz pravo na razlike.

Ona podrazumeva borbu za ispravljanje socijalnih nepravdi i priznavanje principa jednakosti i ravnopravnosti.

U današnjem društvu, društvu mobilizacije, migracije, premeštanja grupa, izbeglištva, urbanizacije i promenjivih socijalnih interakcija, prihvatanje različitosti više je nego neminovnost.

Na prostoru naše zemlje kao i u susednim zemljama ne možemo da govorimo o postojanju opšte homogenizacije. Društva su šarolika u svakom pogledu - u etničkom, političkom, nacionalnom, ekonomskom, socijalnom, verskom, ideološkom i svakom drugom smislu.

U značenju ove reči krije se ideja prihvatanja svih razlika, bilo da su one zasnovane na pripadnosti različitim etničkim ili verskim, rasnim, jezičkim grupama, prihvatanje različitih seksualnih preferencija, prihvatanje ljudi različitog ekonomskog statusa, neprihvatanje diskriminacije po uzrasnoj osnovi. Ukratko, prihvatanje različitosti kojima ne ugoržavamo druge i prepoznavanje netolerantnog ponašanja kao što su rasizam, fašizam, etnocentrizam, seksizam, ageizam, fanatizam i dr.

Tolerancija - svaka razlika je dobra!

Pojam mirovnog obrazovanja

Mirovno obrazovanje u sebi sadrži i pojam tolerancije, demokratskih principa, socijalne pravde, interkulturalnog uvažavanja, a kroz razumevanje i poštovanje osnovnih ljudskih potreba pretočenih u prava.

Tolerancija je u stvari prvi korak ka izgradnji mira.

U osnovi uvažavanja jeste poštovanje ljudskih prava.

Mirovno obrazovanje gradi se kroz veštine komunikacije, kroz poštovanje različitosti i prihvatanja sebe kao potpunog pojedinca, kroz poznavanje i uvažavanje ljudskih prava, kroz umeća alternativnog rešavanja sukoba i prevazilaženja razlika - a ovo su upravo teme koje se nalaze u okviru ovoga priručnika.

Mirovno obrazovanje se gradi na poštovanju etničkih manjina, njihovih prava i potreba, grupa koje čine pojedinci istog kulturnog, rasnog ili religijskog opredeljenja. Ono se gradi na poštovanju njihovih specifičnosti i prava na različitost.

Međutim, sama promena koju očekujemo da se desi na individualnom planu ne može da bude rezultat samo kognitivnog nadograđivanja i izgrađivanja iz razloga što jedino iskustvena komponenta može da rezultira i promenom u ponašanju. Upravo zbog ovoga bitna komponenta ovog priručnika jeste rad na ličnim primerima i iskustveno učenje koje treba da omogući i dovede do značajnih promena na JA planu. Promena percepcije, emocija, vrednosnih stavova moguća je samo uz lično angažovanje pojedinca. Mladi, a posebno odrasli, neće tolerisati pasivno učenje već će težiti aktivnom učešću u procesu saznanja.

Iskustveno učenje i aktivno učešće dovode do promena na ličnom planu.

Takođe, provera svake nove informacije dešava se kroz validaciju tj. proveru onoga što smo čuli, kako kroz realne okvire koji su oko nas tako i kroz prizmu ličnog iskustva. Zbog ovoga treba voditi računa i o mogućnostima razgradnje krutog referentnog okvira ovičenog predrasudnim stavovima.

Tolerancija se razvija kroz razgrađivanje predrasuda.

Ovo iskustvo treba da se stiče i u školskom okruženju, a odrasli treba da podstiču mlade na razumevanje socijalnih fenomena i prihvatanju ideja različitosti i tolerancije jer je upravo škola glavni agens socijalizacije i oruđe formiranja identiteta.

Škola treba da omogući mladima da:

- razumeju proces izgradnje građanskog društva,
- razvijaju veštine radi identifikovanja prepreka u procesima izgradnje demokratije,
- razvijaju snage da se ove prepreke prevaziđu (znanje, veštine, ponašanje),

ili bismo mogli da kažemo da je bitno da se u školskom okruženju radi na:

- formiranju tj. "rođenju",
- normiranju i
- održanju

uvažavajućeg identiteta kao značajne forma identiteta.

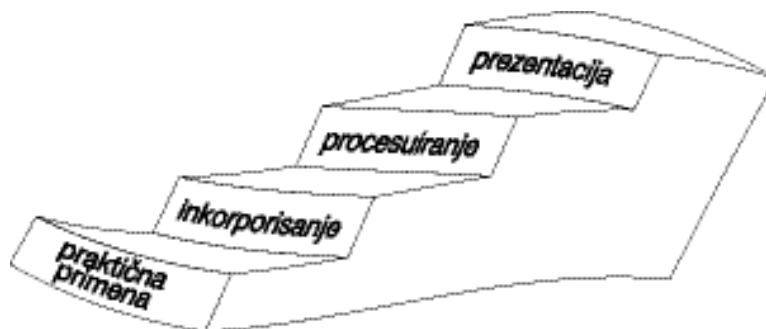
Individualne promene i obrazovanje za različitosti treba da se rade u sigurnom okruženju, okruženju u kojem će pojedinac biti ohrabren da uđe u promenu, biti osnažen da inkorporiše nove podatke u svoj sistem vrednosti i biti podstaknut na kritičko razmišljanje i procenu stvarnosti. Osnaženi pojedinac moći će da izrazi sebe i lične stavove, a prihvataće i izražavanje drugih individua. Školska sredina mora da predstavlja to sigurno okruženje.

Promene na ličnom planu treba da prate i promene u ponašajnoj sferi.

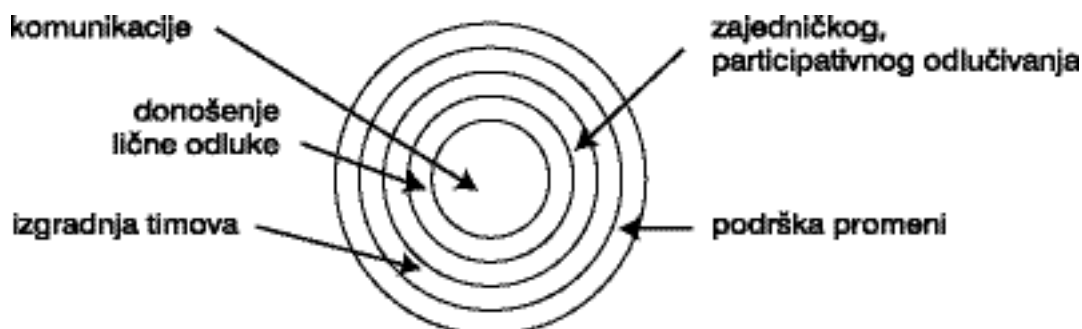
Pitanja na koja treba da budemo usredsređeni prilikom rada na programu tolerancije jesu:

- koja je reakcija tj. kako pojedinac prihvata i inkorporiše ponuđenu informaciju,
- proces učenja tj. da li je pojedinac razumeo i trajno memorisao činjenice i podatke,
- ponašanje tj. kako praktično primenjuje novoizgrađeno iskustvo i znanje i na kraju
  - rezultati tj. koje se promene dešavaju na individualnom planu i šire, socijalnom planu.

Odnosno, osnovni krug učenja novog sadržaja i ponašanja koje treba da pratimo jeste:

U osnovi tolerancije nalaze se principi:

Obrazovanje za toleranciju i njene specifičnosti Situacija u Srbiji

Tolerancija i nediskriminacija osnovna su dimenzija svakog demokratskog društva. Situacija u Srbiji ne bi smela da bude drugačija nego u bilo kojoj drugoj evropskoj državi. Tolerancija je preduslov konstitutivne demokratije i svaka evropska država vodi se načelima tolerancije, etničkih i kulturnih razlika, prihvatanja ličnog identiteta i prihvatanja različitosti.

O tome koliko je alarmantna situacija u Srbiji govore i podaci istraživanja koje je sprovedela grupa Dečjeg informativno-kulturnog servisa. Ovo istraživanje sprovedeno je tokom 2004. godine. Svega 40% devojaka i 24% momaka srednjoškolskog uzrasta smatra da je martovsko paljenje džamija moralni problem naše zemlje i izražava negativan emotivan stav prema ovakvom izražavanju nezadovoljstva.

Takođe, prema istom istraživanju kod muških adolescenata postoji velika popularnost lične osvete i kolektivne odmazde kao i veoma nisko vrednovanje nenasilnih oblika komunikacije. Zaključak istraživanja je da su "mladi muški građani ovog društva u priličnoj meri skloni nasilju na ličnoj i kolektivnoj ravni" (DX magazin, 2004).

Kao što smo gore napomenuli, uloga škole je veoma bitna, ali postavlja se pitanje kakva je realna situacija u našim školama. Koliko se zaista podstiče poštovanje različitosti, a koliko se sve prepušta ličnim inicijativama i motivaciji pojedinaca? U jednom od istraživanja koje je sprovedela Omladinska press agencija 2002. godine, pokazalo se da na primer školski parlamenti skoro da ne funkcionišu. Osnovni problem njihovog nefunkcionisanja leži u činjenici da škole nisu jasno definisale ni način izbora predstavnika za učeničke parlamente ni procedure rasprave, delokrug aktivnosti, komunikacija između predstavnika parlamenta i škole i dr. Znači, pali smo već na prvom ispitu na kojem smo polagali test na temu participacije mladih. Kako prolazimo na drugima testovima?

Šta su odrednice obrazovanja za toleranciju

Obrazovanje za toleranciju može da se shvati i na simbolički način. Mi, kao pojedinci, koji se bavimo i pokušavamo da promenimo stavove, jesmo lekari. Netolerancija i diskriminacija jesu bolesti koje su zarazile naše društvo. Zbog ovoga je bitno da prvo identifikujemo simptome bolesti, zatim da identifikujemo bolest tj. njene prave uzroke, a potom da definišemo lečenje tj. adekvatnu strategiju koju na kraju i primenjujemo ali i konstantno pratimo efekte i, nadamo se, promene.

Kao završni produkt jeste težnja ka pluralizmu u kojem poštujemo (a ne dajemo jer nismo mi ti koji imamo pravo da damo ili ne) pravo drugih na sopstveni identitet, na korišćenje i očuvanje jezika, tradicije i kulture i na prihvatanju vrednosti bilo koje druge razlike koje postoje među grupama.

Osnove tolerancije jesu poštovanje prava na identitet, na korišćenje i očuvanje jezika, tradicije, običaja i kulture.

Načini delovanja u smislu izgrađivanja tolerantne svesti jesu:

- Reaktivno tj. reagujemo na same pojave, grupe ili ponašanja pojedinaca koje se dešavaju ili su se već dešavale pokušavajući da ih transformišemo i promenimo. Verovatno je da je u ovim situacijama segregacija kao proces odvojenosti grupa već uveliko započeo.
- Proaktivno tj. kroz stvaranje preventivnih metoda pokušavajući da suzbijemo efekte i sprečimo izbijanje na pojavu prvih znakova i upozorenja. Tada reagujemo PRE, a ne TOKOM ili POSLE.

Reakcije

kao načini delovanja mogu da budu reaktivni tj. kurativni i proaktivni tj. preventivni.

Kada razmišljamo o edukaciji za razvoj tolerancije i demokratskih vrednosti govorimo o krugu učenja koji uvek na prvom mestu ima pojedinca a završava sa grupom tj. širim krugom koji mobilizacijom svih kapaciteta može da dovede do promene.

Taj krug počinje prepoznavanjem problema i suočavanjem sa njim. Ovo znači da smo svesni da problem postoji i da se nalazi u našem okruženju. Zatim sledi proces lične promene tj. promene na ličnom planu, koja se ogleda u afektivnoj, kognitivnoj i bihejvioralnoj promeni. Samo delovanje i edukacija u sve tri sfere može da dovede do osvešćivanja i trajne promene na individualnom nivou. Tada osoba biva spremna da čini ono što je ispravno. Ona uvećava svoje razumevanje i znanje o sistemima koji leže u osnovi netolerantnog ponašanja, osetljiva je i empatična za različitosti i može da krene ka sledećoj fazi u kojoj aktivno radi na stvaranju atmosfere za promenu na grupnom, institucionalnom i društvenom nivou.

Ukoliko želimo promene na ličnom planu, nužno je osnaživanje pojedinca u afektivnoj, kognitivnoj i bihejvioralnoj sferi.

Posle lične promene sledi faza podrške, u kojoj pojedinac traži saveznike. Saveznici mogu da budu pojedinci ili grupe, a najbitniji saveznik jesu državne institucije koje imaju ulogu da podrže i osnaže pojedince za aktivnu ulogu u društvu i jačanje za aktivno suočavanje s problemom. Osnaženi saveznicima, pojedinci mogu da se ponašaju u skladu sa pravilima kooperacije, spremni su za akciju i za kreativne i nove načine odgovora na različitosti koje su oko nas. Ovo je veoma bitno u slučajevima borbe za nediskriminatorno ponašanje i toleranciju jer nije dovoljno da osoba kaže za sebe da je tolerantna a da pri tom posmatra sa strane šta se dešava oko nje. Ona mora

da prihvati aktivnu ulogu protiv opresivnih struktura, grupa i pojedinaca i samo tako možemo da pretpostavimo da do promena može da dođe.

Bitno je da pojedinac ima aktivnu ulogu. Pasivna uloga tj. promatranje sa strane znači da pojedinac podržava i održava postojeće stanje.

Nakon ovoga sledi faza šire društvene promene u kojoj očekujemo promenu tj. poboljšanje situacije. Ovde promenu vidimo kao kontinuum, kao proces koji stalno može da se unapređuje i kojem treba da se teži.

Kroz ličnu edukaciju i kroz edukaciju društva uopšte stičemo nova znanja o svetu koji nas okružuje, učimo o kulturnim razlikama, kulturnim specifičnostima, stereotipnom mišljenju i sl. a ovo novoformirano znanje pomaže nam da unapredimo i praksu i da se krećemo napred ka integraciji i prihvatanju.

Ovo je, naravno, krug jer šira društvena promena razvija sisteme i obrasce koji se tada ponovo usmeravaju na pojedinca i pokušavaju da proizvedu lične promene.

Kao jedna od akcija društvenog delovanja javlja se i afirmativna akcija (pozitivna diskriminacija) kojom dajemo podršku pripadnicima podređene grupe. Na primer, u slučaju nacionalnih manjina tj. njihovih političkih partija kvota za ulazak u parlament manja je nego za druge partije.

Odnosno, kada govorimo o obrazovanju za toleranciju treba da ustanovimo gde se mi kao pojedinci ili kao društvo nalazimo, gde bismo voleli da stignemo i kako do tamo da dođemo razmišljajući o rizicima koji nas čekaju na tom putu.

Šta sve nije tolerancija

Govoreći u ime većinske grupe često vidimo one druge kao grupu koja treba da se menja. "Oni" treba da se prilagođavaju nama. Česta je i rečenica: "Pa oni žive u Srbiji, treba da govore našim jezikom, treba da prihvate naše norme i običaje, treba da misle isto kao i mi..." Velike su prepreke koje leže u osnovi diskriminatornog ponašanja. To su asimilativno ponašanje, stereotipno mišljenje i pristrasnost, predrasudno ponašanje i dr.

Kao prvo, radeći na izgradnji demokratnog društva treba da nam bude jasno da asimilativni model tj. proces u kojem tražimo da manjinska zajednica usvoji naše običaje, kulturu, vrednosti, stavove pa čak i identitet, gubeći pri tom vlastita obeležja, nije dobar. Ovo ne vodi u pravcu u kojem bismo voleli da se naše društvo kreće, a i nalazi se u osnovi latentnih sukoba koji samo čekaju pravi "okidač" pa da se jave i na površini.

Kao drugo, često pokušavamo da pravdamo ponašanje neke grupe, najčešće svoje, stavovima koji okrivljuju drugu stranu za situaciju u kojoj se ona nalazi, kao na primer, oni su to zaslužili, to je posledica njihovog ponašanja, oni su krivi za stanje u kojem se nalaze i sl., odnosno pravdamo nepravedne postupke prema pojedincima ili grupama. Ovaj primer uverenja možemo da vidimo svakodnevno u odnosu koji imamo prema romskoj populaciji.

U literaturi koja se bavi predrasudama i diskriminacijom ovi primeri se sreću pod nazivom "okrivi okrivljenog" - prema Rajanu (Rayan). Osnovne karakteristike ovog stava jesu da se prvo identifikuje problem (Romi ne idu u školu), zatim se uzrok problema traži u karakteristikama populacije koja je njim pogođena (Romi ni ne žele da idu u školu jer vole da su slobodni, vole nomadski način života, ne vole obaveze, nisu inteligentni i sl.).

Na taj način izbegava se posmatranje uzroka problema u kontekstu sistema i zanemaruje se činjenica da u određenom društvenom okruženju postoji opresija prema grupama, a krivica se prebacuje na njih same.

Izuzetak je slučaj afirmativne akcije u kojoj se namerno pozitivno diskriminišu pojedinci i grupe sa ciljem poboljšanja njihovog trenutnog položaja. Na primer, žene u parlamentima, broj Roma koji se upisuju na fakultete i sl.

Asimilacijom se zadovoljavajuće promene ne postižu.
Integracijom se postiže potpuno prihvatanje drugih i pravo na različitost.

Takođe, bitno je da razumemo samu suštinu integracije u kojoj ni jedna grupa nije dominantna u odnosu na drugu.

Kao treće jeste ideja neinkluzije tj. želje da resursi ne budu dostupni svima podjednako već da se raspoređuju na osnovu toga koliko su "zasluženi", tj. na osnovu naše procene o tome koliko drugima treba da damo. Odvajanje dece sa posebnim potrebama u specijalizovane škole, odvajanje domova za decu, maloletne delinkvente na periferije, dalje od naših očiju jesu ne samo praksa nego i stav da na ovakve odluke imamo pravo i da ih donosimo u najboljem interesu. Jedino je pitanje u najboljem interesu kojih grupa.

Učenje o sebi i drugima, prihvatanje naših i tuđih vrednosti

Živeti sa različitostima predstavlja jedan od najvećih izazova sa kojima se celokupno društvo suočava. Živeti u svetu u kome se svakodnevno različite kulture sastaju i mešaju i na kojima počivaju različiti sistemi vrednosti predstavlja jednu od osnovnih tema i ciljeva svih obrazovnih sistema današnjice. Zbog toga je bitno mlade ljude obrazovati u duhu tolerancije i razumevanja prema drugim ljudima, njihovim kulturama i sistemima vrednosti.

Živeti

sa različitostima - izazov današnjice.

Da bi se postiglo razumevanje drugih bitno je i dobijanje potvrde sopstvenih kvaliteta i razvijanje selfa. Ovo je bitan proces u borbi protiv predrasuda jer ukoliko verujemo i prihvatamo sopstvenu ličnost, manje ćemo biti spremni da omalovažavamo drugu osobu.

Osoba koja je svesna sopstvenih potencijala teže ulazi u okvire omalovažavanja drugih i razvijanja straha zbog različitosti. Takođe, postojanje stereotipnog mišljenja i diskriminatornog ponašanja nije razvojno korisno po samog pojedinca. U takvoj atmosferi razvijaju se i kategorije koje opisuju "njih" i "nas" a koje su bazirane na disfunkcionalnom mišljenju i iskrivljenoj, uprošćenoj i generalizovanoj realnosti.

Razumevanje pojma tolerancije i razvijanje "prihvatajućeg" tj. tolerantnog ponašanja počinje sa boljim razumevanjem i prihvatanjem sebe samih.

Promene koje očekujemo da izazovemo kod pojedinca treba da obuhvate:

- nova znanja,
- nove veštine,
- nove i drugačije stavove i
- kvalitetnije, podsticajnije i aktivnije ponašanje.

Ukoliko govorimo i o učenju po modelu, snažan pojedinac je veoma bitan. Naime, osoba sa visokom svešću, samopouzdanjem i "zdravim" integritetom može da posluži kao uzor drugima i da utiče na promenu stava i predstava koji su diskriminatorni. Ali lažno osećanje samouverenosti koje je bazirano na moći u odnosu na potčinjenu grupu tj. pojedinca u kombinaciji sa predrasudama vodi različitim izmima, na primer rasizmu, seksizmu i dr.

Bez prihvatanja samog sebe ne možemo da prihvatimo ni druge. Psihološke studije pokazale su da sa povećanjem pozitivnih osećanja prema sebi rastu pozitivna osećanja prema drugima. Osobe koje prihvataju sebe više prihvataju i druge (Hol, Lindzi, 1982).

Bitno je ukazati na značaj borbe protiv nasilja i ukazati na nenasilje kao osnovno sredstvo za rešavanje nesporazuma i konflikata. Osećaj altruizma, sigurnosti, otvorenosti i razumevanja identiteta zasnovanog na različitosti trebalo bi ugraditi i ostaviti u nasleđe budućim generacijama. Ono što je bitno za svakog od nas jeste svest o tome da naša sposobnost vrednovanja pojedinaca predstavlja osnovu za razvoj tolerancije, mira i sigurnosti. Budućnost svakog od nas zavisi prevashodno od našeg svakodnevnog ponašanja i dela koje činimo.

Učenje ljudi prosocijalnom ponašanju jeste ključni element mirovnog obrazovanja. Pod prosocijalnim ponašanjem podrazumeva se bilo koji čin saosećanja i pomoći drugom. Ovakvo ponašanje veoma je važno za opstanak i funkcionisanje društva i društvenih grupa koje počivaju na saradnji među članovima grupa.

Postoje najmanje dva oblika prosocijalnog ponašanja: empatija i altruizam.

Empatija je doživljavanje emocionalnog stanja drugog, odnosno osećanje onoga šta drugi oseća. Razvijanje empatije mnogo je lakše unutar jedne kulture nego u različitim kulturama jer su forme osećaja zadovoljstva i bola često kulturološki određene.

Drugi oblik pored empatije jeste altruizam. Jedna od definicija koja se često koristi kada se želi objasniti ovaj pojam jeste da altruizam predstavlja ponašanje koje je preduzeto radi dobrobiti drugog bez očekivanja nagrade iz spoljašnjeg izvora. Altruizam predstavlja brigu o interesu drugih ne vodeći računa o sopstvenom interesu. Altruizam je najrazvijeniji među porodicom i prijateljima u nekim društvima više nego u drugim ali ne postoji društvo u kome nema altruizma.

Razvoj čovekovog psihičkog života i ponašanja može se sagledati sa dva aspekta: kroz razvoj ljudske vrste i kroz razvoj čoveka kao jedinke. Čovek svoju ličnost izgrađuje tokom života. Razvoj ličnosti čoveka zavisi od socijalnih činilaca. Da bi se određeni oblik ponašanja stvorio, neophodno je učenje. Socijalni uslovi su veoma bitan faktor za razvoj jedinke kao humanog bića.

Procesom socijalnog učenja i u kontaktu sa drugim osobama pojedinac razvija oblike ponašanja koji su važni za njegov društveni život. Socijalizacija predstavlja kontinuirano menjanje ponašanja osobe, grupe i društvene institucije. Najvažniji faktori za razvoj svakog pojedinca tj, formiranje ličnosti jesu porodica, škola i vršnjaci, a pored toga i različite organizacije, verske institucije, sredstva javnog informisanja.

Grupa vršnjaka u velikoj meri utiče na vrednosni sistem svakog mladog čoveka, a naročito na interesovanja, vrednosti, ponašanje, razmišljanja, govor.

Bez pozitivne usmerenosti ljudi jednih ka drugima i bez uzajamnog pomaganja, ne bi bilo ni individualnog ravoja.

Pritisak grupe na pojedinca može biti toliko jak da i onda kada se pojedinac ne slaže sa shvatanjima svoje grupe mora prihvatiti njihove modele ponašanja, ukoliko želi da

bude prihvaćen i cenjen. Družeci se sa svojim vršnjacima mladi razvijaju nova moralna načela koja su zasnovana na principima uzajamnosti, jednakosti, pravednosti, osećanja pripadnosti grupi, kao i odanosti i lojalnosti prema njenim članovima. U takvim situacijama adolescent zauzima konformistički stav kada je u pitanju grupa njegovih vršnjaka.

Kod mladih se često javlja i pojava generacijske pripadnosti, tako reći javlja se formiranje generacijske kulture. Najveći problem sa kojim se susreću mladi u ovom periodu jeste kako ostati isti, a biti poseban. U želji da ga svoji vršnjaci prihvate i cene, mladi često nesvesno prihvataju, usaglašavaju svoje stavove zahtevima grupe ili sredine koja ih okružuje bez obzira na posledice. Pronalaženje i razvoj ličnog identiteta jedan je od najvažnijih procesa koji se odvija kod mladih osoba.

Takođe izgradnja vrednosnog sistema predstavlja veoma bitnu komponentu u periodu razvoja svake mlade osobe. Kod mladih se razvija interes za društveni život, što za posledicu ima donošenje odluka kao što su za koji vrednosni sistem se opredeliti i koje stavove zauzimati. Pojedinaac se razvija kao ličnost stičući nove osobine i oblike ponašanja koje su važne za njegov društveni život, kroz zauzimanje položaja i uloge u određenoj grupi ili mestom i funkcijom koju ima u toj grupi.

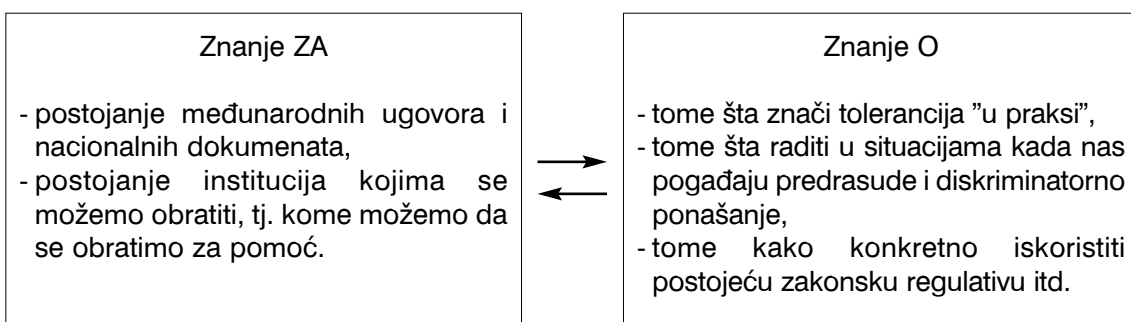

Tolerantna osoba u sebi poseduje vrednosti kao što su otvorenost prema doživljavanju, prema različitostima, odsustvo odbrana u odnosu na druge, ispravnu svest i postupanje, bezuslovno samopoštovanje, poštovanje drugih i skladni odnosi sa njima.

Šta želimo da postignemo učenjem o toleranciji

Ciljevi obrazovanja za toleranciju jesu mnogosrtruki i obuhvataju širok spektar veština koje se prevashodno odnose kako na vrednosti ljudskog dostojanstva, tako i na vrednosti kojima se teži. Razvoj veština trebalo bi da mlade ljude osposobi da se na konstruktivan način nose sa svim oblicima različitosti, da razviju svest i shvatanje da su sukobi i nejednakosti u svetu povezani i da mogu biti uzrok daljih sukoba među grupama koje imaju različite vrednosti. Takođe, bitno je da mladi koriste društvene vrednosti u svom sopstvenom ponašanju i preduzimaju akcije koje će im omogućiti da njihovo društveno okruženje koristi te iste vrednosti.

Obrazovanje za toleranciju je pokušaj da znamo odgovore na neka od sledećih pitanja a kroz razvoj znanja ZA i O.

Cilj koji treba da se postige putem obrazovanja, u predrasudama "zaražanoj sredini" kao što je po nekada i naša, jeste da se stvori kognitivni nesklad putem davanja novih informacija, tj. između sada protivrečnih saznanja a koja se odnose na iste osobe ili grupe čime se stvara unutrašnja napetost i emocije se dovode u pitanje. Ove nove činjenice koje kroz iskustveno učenje osporavaju ranije donete sudove pojačavaju svesnost o neskladu između stava i ponašanja s jedne strane i realnosti s druge strane.

Svaka zajednica suočava se sa problemom odnosa između različitih grupa koje su nekada bile u vrlo slabom ili skoro nikakvom kontaktu. Ovakvi odnosi razvijaju se u atmosferi u kojoj svaki pripadnik grupe zna nešto malo ili ne zna gotovo ništa o drugoj grupi. Zbog toga mnoge zajednice pokušavaju da se suoče sa ovim problemom i nastoje da pronađu rešenje kroz obrazovanje mladih ljudi. Ovakvi obrazovni procesi pre svega se ogledaju u participativnom procesu koji se odvija kako na individualnom tako i na društvenom nivou. Svaki individualni razvoj doprinosi razvijanju znanja i veština koje doprinose sposobnosti zajednice da rešavaju svoje probleme.

Participacija je bitna komponenta obrazovanja.

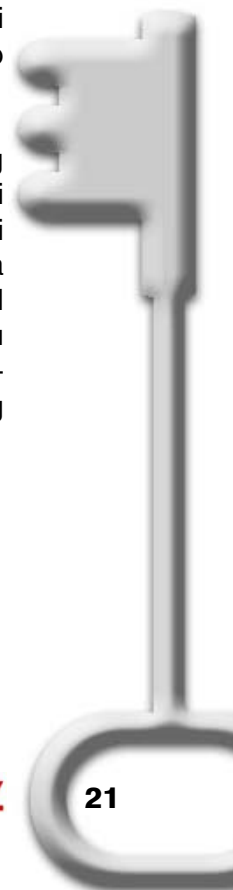
Prelazak iz netolerancije, kroz toleranciju, u mir moguće je ostvariti samo u kontekstu vrednosti i sposobnosti. Kada svaka od strana koje su u sukobu shvati da se njihovi ciljevi neće postići nastavkom patnje već se mogu poboljšati samo kroz saradnju, tada će se visoko vrednovati mir. Vrednosti se neće ostvariti bez potrebnih veština za rešavanje sukoba, pomirenja i izgradnje mira. Shvatanje ovakve stvarnosti i priprema za ostvarenje tih vrednosti temelj je postizanja kulture mira. A pre razvoja ovih temelja bitne su promene na unutrašnjem planu i razvoj same ličnosti.

Mirovno obrazovanje tj. obrazovanje za toleranciju predstavlja složen proces koji je baziran na nekoliko različitih disciplina. Obrazovanje za mir svoju osnovnu ideju temelji na učenju ljudi kako da prihvate i upoznaju druge da bi ih bolje razumeli i saradivali sa njima. Jedan od osnovnih ciljeva ovog obrazovanja jeste promena razmišljanja i ponašanja prema drugima. Da bi se promenilo sadašnje stanje, bitno je da svako prvo mora da menja sebe i svoje mišljenje.

Kritičko i analitičko razmišljanje predstavljaju veštine koje u procesu mirovnog obrazovanja treba da omoguće saradnju, a ne da se baziraju na takmičenju ili dominaciji. Za razliku od takmičenja i dominacije, saradnja predstavlja kooperativni pristup koji omogućava rešavanje problema na konstruktivan način. Saradnja kreira uslove prihvatanja, što ne podrazumeva samo prihvatanje od strane drugih već i od nas samih. To takođe podrazumeva da samopotvrđivanje i samopouzdanje stvaraju uslove za prihvatanje od strane drugih. Ovo su osnovni elementi u razvoju ego-futurema. Ovaj termin ustanovio je švedski učitelj mira Ake Bjerstedt, a u osnovi ovog učenja je da mislimo globalno, a radimo lokalno.

Saradnja

bi trebalo da se suprotstavi dominaciji.

Upoznavajući druge prepoznamo sebe, upoznavajući sebe prihvatamo druge.

*"Hiljadama godina čovek je istraživao i ispitivao ništa drugo do sebe."
(Teilhard de Chardin)*

*"Ja sam uvek neko drugi."
(Rimbaud)*

Svaka osoba koja želi da se razvije mora da gleda ne samo sebe nego i druge, a u isto vreme gledajući unapred da se uvek osvrće unazad. Spoznaja o samom sebi trebalo bi da bude jednaka i spoznaji drugih o sebi. Nikada se ne treba boriti protiv onog ko je na istom nivou saznanja i ko isto oseća i misli, ali isto tako ne treba osuđivati drugoga ukoliko je njegovo mišljenje različito.

Često prihvatamo sud okoline, iako se ne slažemo sa njim, ali isto tako smo spremni da ugrozimo druge ukoliko ne želimo da drugi ugroze nas. Svakoj kulturi je u najboljem interesu da postavi relaciju između ljubavi i mržnje, jer bez postavljanja ove relacije nije moguće ustanoviti koji su pravi sistemi vrednosti. To nam ujedno i govori šta ćemo biti skloni da volimo ili ne volimo, odnosno šta ćemo mrzeti, a šta ne.

Razumimo mir razumevanjem konflikta ili uvod u priču o sukobima

Kada govorimo o miru, moramo se suočiti sa činjenicom da u svakodnevnom životu ne možemo izbeći konflikt, jer mir podrazumeva razumevanje konflikata i život sa njima.

Elise Boulding je napravila paralelu između kulture mira i konflikta. Prema njenom mišljenju čak i najcivilizovanija kultura zasniva se na iskustvima konflikta i mira.

Pojedinci i grupe često pokušavaju da prikažu sebe kao objektivne nastojeći da kroz ovu prizmu izbegnu ulazak u sukobe, ali takav način shvatanja dovodi do pitanja o tome ko su oni koji sebe smatraju subjektivnim. U mnogim slučajevima identifikujući sebe važno je da se identifikujemo sa drugima, tj. da pokušamo da razumemo njihovu percepciju i shvatanje realnosti. Prepoznavanjem ovoga nailazi se na problem različitosti koji često biva izražen kolektivnim narcizmom.

Takođe, kada govorimo o mogućim uzrocima sukoba javlja se problem prilagođavanja razlikama i prihvatanja i prepoznavanja drugih, na primer različitih etničkih grupa. Kada govorimo o kulturi i identitetu (osećaj ugroženosti ovih kategorija često se doživljava alarmantno), bitno je istaći da su oba koncepta složene i međusobno zavisne kategorije. Jezik koji koristimo samo je jedan od problema koji može da utiče i na identitet i na kulturu. Isto tako samopoštovanje predstavlja jedan od ključnih elemenata

identiteta. Kao što je gore već rečeno, višak samopouzdanja može jednu osobu i da unapredi ali i da je ošteti. Sposobnost da rešimo nasilan konflikt podrazumeva zdravu inkorporaciju svih gorenavedenih kategorija.

Kultura mira i prevencija sukoba prema Melindi Melanga podrazumeva vrednosti i principe poštovanja života, ljudskog dostojanstva, interkulturalnog razumevanja, razgovora solidarnosti među svim ljudima, socijalne pravde, ljudskih prava, demokratije oslobođenosti od svih vrsta nasilja i nagomilavanje unutrašnjeg mira.

Mirovno obrazovanje i njegove ideje koje se budu prenosile sa generacije na generaciju povećaće zajedničko kolektivno delovanje zarad zajedničkog rasta i razvoja bilo da govorimo o različitim etničkim, socijalnim i drugim grupama. Time će se i brojni konflikti smanjiti ili će se barem pristup tim konfliktima promeniti.

Cilj obrazovanja za toleranciju jeste prihvatanje, razumevanje i poštovanje prava i integriteta pojedinaca i grupa.

Koren

Neki od oblika netolerancije

netolerancije nalazi se u verovanju da je jedna grupa iznad druge, da je vrednija, bolja, snažnija i dr.

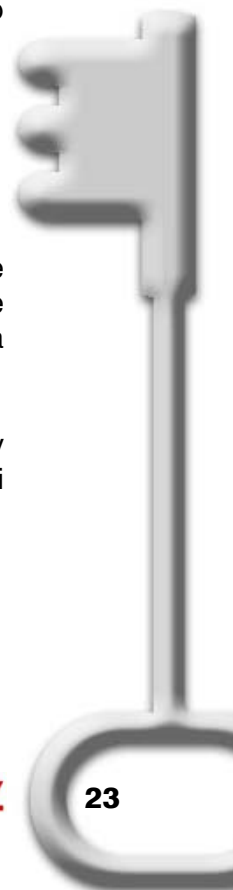
Netolerancija se ogleda u vređanju, korišćenju pogrđnih imena - imenovanju koje nije u skladu sa osnovnom kulturom međusobnog uvažavanja - u razvoju predrasuda i stereotipa, diskriminaciji pojedinaca i grupa, segregaciji kao prinudnom odvajanju obično jedne grupe, u ignorisanju postojanja različitosti, u uznemiravanju, zaključno sa sukobima koji mogu ići sve do otvorene agresije i napada.

Etnička grupa i identitet

Jedan od oblika netolerancije jeste i etnocentrizam, tj. isključivanje pojedinaca ili grupe na osnovu kulturne, jezičke, rasne, verske ili neke druge pripadnosti. Etnocentrizam je zasnovan na poimanju različitih vrednosti koje postoje između nas i njih kao i na različitom grupnom razvoju.¹

Nacionalni kolektivizam kao "simbol" etničke grupe može da bude poseban izazov govoreći o toleranciji. Naime, u ovom slučaju pojedinac svoj puni duševni, duhovni i moralni razvoj i afirmaciju može da stekne samo odano služeći ciljevima i interesima

¹ S obzirom na to da je ovaj priručnik namenjen radu u školama na jugu Srbije i Vojvodine, odlučili smo da nešto veći prostor posvetimo pitanju etnocentrizma i etničkom identitetu.

svoga kolektiva. Pojedinaac insistira na poštovanju grupnih normi, običaja, zakona dok zanemaruje lične i individualne potrebe i želje. U sredini u kojoj je sam kolektiv zaražen virusom netolerancije, razvoj razumevajućeg i prihvatajućeg ponašanja predstavlja čin menjanja i pojedinca ali i kolektiva. Jedan od saučesnika jeste i javno mnjenje uz zagovaranje koje se u tu svrhu koristi.

Svaki čovek živeći u društvu reprezent je istih kulturnih vrednosti i njihov kontrolor u isto vreme. Šta god da pomislimo ili uradimo, to uvek utiče na nas same. Svet možemo podeliti na dve sfere, jednu koju poznajemo i jednu koju ne poznajemo, jednu sa kojom se možemo identifikovati i drugu sa kojom ne možemo. Često se poistovećujemo sa određenim vrednostima koje smo naučili i iskusili, a tuđe vrednosti ne prihvatamo i skloni smo da ih odbacujemo. Budući da različite kulture poseduju različite vrednosti, možemo zaključiti da prihvatamo vrednosni sistem kulture kojoj se priklonimo. U procesu definisanja kulturnog identiteta mi pronalazimo sebe učeći o drugima. Identitet i različitosti jesu kategorije koje pokazuju dugotrajan proces razvoja. Tokom istorije one su asociirale na različita značenja, i one same po sebi čine istoriju i utiču na njenu promenu.

Imajući u vidu skorašnje iskustvo koje smo imali u konfliktima koji su se dešavali na prostoru bivše Jugoslavije javlja se velika potreba i zainteresovanost za razumevanjem prirode konflikata koji nastaju iz činjenice da ljudi uočavaju različitosti i da se dele na "nas" i "njih". Postavlja se pitanje koji je razlog izbijanja sukoba, a uz to javlja se i potreba za analizom načina na koji su se ti sukobi rešavali, ako su se zaista i rešavali.

Bitna karakteristika našeg društva jeste različitost i to posebno kada pogledamo veliki broj etničkih grupa koje se nalaze na našim prostorima i koje su u međusobnoj interakciji. Da bismo uspeli da damo odgovore barem na neka važna pitanja u vezi sa prihvatanjem različitosti, mehanizama za izgradnju tolerantnog društva i sl. potrebno je da se postigne saglasnost oko razumevanja ključnih pitanja kao što su: šta je etnička grupa, šta definiše naš individualni i grupni identitet i to naročito etnički, koji odnosi se uspostavljaju između različitih etničkih grupa, kakva je društvena organizacija multietničkog društva, zašto je tako teško da se reše etnički konflikti, šta su mogući uzroci konflikata, kontinuum konflikta i koji su mogući odgovori na etnopolitičke konflikte, kakva politika je moguća prema etnopolitičkim konfliktima, šta različite akcije mogu da postignu u etničkim konfliktima, a pogotovu u određenom socijalnom i kulturnom kontekstu.

Odnosi između etničkih grupa, društvena organizacija multietničkog društva

Teoretičari na različite načine definišu etničku grupu. Mi ćemo se zadržati na definiciji po kojoj je etnička grupa grupa ljudi koja deli jednu ili više navedenih karakteristika: jezik, pretke, nasleđe, rasu, kulturu, religiju, istoriju, fizički izgled.

Etničku grupu čine pojedinci koji dele isti jezik, pretke, nasleđe, rasu, kulturu, religiju i istoriju.

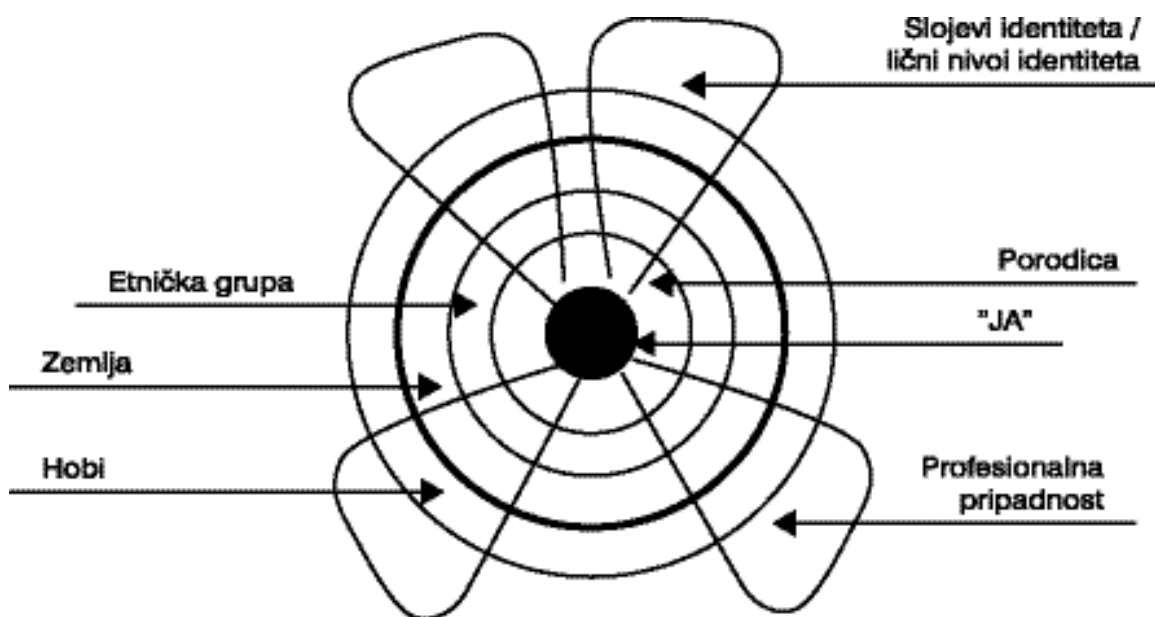

Kroz pripadnost određenoj grupi (ne samo etničkoj) mi definišemo i sopstveni identitet. Različite grupe kojima osoba oseća da pripada definisane su kao lični nivoi identiteta. Neke od njih su: slika o sebi, porodica, zemlja, etnička grupa, profesionalna udruženja, društvene organizacije, udruženje psihologa i dr.

Razmišljajući o tome šta nas kao jedinku karakteriše u odnosu na druge ljude vidimo da je svako od nas na izvestan način: kao svi drugi, kao neko drugi, kao niko drugi (Clyde Kluckhohn and Henry A. Murray, *Personality in Nature, Society and Culture*, 1953).

To upravo znači da ima karakteristika koje svi mi kao ljudska bića delimo jedni sa drugima i naravno onih po kojima smo jedinstveni. Karakteristike koje delimo samo sa nekim drugim ljudima upravo su one karakteristike koje nas izdvajaju iz jedne grupe a definišu kroz neku drugu i čine da se deklarišemo kao "mi".

Svrstavamo se u grupe po različitim kriterijumima tj. karakteristikama. Grupe su veće ili manje i stvaranjem sve šireg kruga ljudi koji su nam slični i grupe postaju veće. Naravno, možemo pripadati različitim grupama, ali i kada pripadamo različitim grupama osećamo da smo nekima od njih bliži i to su primarne grupe, dok smo nekima dalji i osećanja koja nas vezuju za tu grupu nisu toliko snažna. Ovo je sekundarna ili tercijalna grupa pripadanja.

To bi moglo i da se predstavi kroz koncentrične krugove. Ako centar koncentričnog kruga predstavlja našu ličnost, prvi širi krug ljudi kojima pripadamo jeste naša porodica i šira porodica, a potom pripadamo etničkoj grupi a zatim i jednoj zemlji. Ali mi isto tako možemo pripadati i drugim grupama koje se formiraju na osnovu interesovanja, kulturnih potreba, tradicije, profesije, hobija. Pa tako pripadamo profesionalnim udruženjima, klubovima ljubitelja plesa itd. Upravo te grupe čine mrežu ljudi u kojoj se osećamo dobro i koja u kriznim vremenima pruža bezbednost. Te mreže ljudi jednako čine i grupe koje mogu da utiču da se konflikt prevenira ili ne dozvoli da eskalira u nasilje.

Odnosi između samih etničkih grupa podeljeni su na rangirane i nerangirane.

Rangirane odnose karakteriše: jasna društvena hijerarhija, monopol moći, nejednaka raspodela resursa, uskraćivanje mobilnosti jednoj grupi od strane druge grupe, a religija pri tom često ima važnu ulogu u legitimizaciji hijerarhije.

Nerangirane odnose karakterišu: stalna kompeticija, neverovatna mogućnost za konflikt i nasilje, ali i mogućnost da se razvije društvo gde etnička podeljenost nije više važna.

Društvena organizacija multietničkog društva može da se odvija kroz:

- 1) segregaciju - gde su osnovne karakteristike destrukcija i pravna i fizička odvojenost;
- 2) integraciju - gde su osnovne karakteristike asimilacija, suživot i prepoznavanje ali i
- 3) koegzistenciju - odnosno život jednih pored drugih, tj. život sa drugima.

Organizacija nekog društva može da se uredi kroz segregaciju, integraciju ili koegzistenciju.

Zašto je teško upravljati etničkim konfliktima?

Već iz iskustva znamo da je veoma teško upravljati etničkim konfliktima, da se oni brzo otrgnu kontroli i mogu da dovedu do katastrofalnih posledica. Osnovni razlozi za tu teškoću leže u nezadovoljenim osnovnim potrebama za identitetom, pripadanjem i priznanjem koji ne mogu da budu predmet pregovora, zatim u činjenici da mnogi etnički konflikti ne mogu da imaju za rešenje pobednik-pobednik rešenje jer su strane koje su u sukobu nespremljene za decentrisanje, te da je komunikacija između zavađenih strana opterećena jakim emocijama i veoma često se za rešenje konflikta koristi silom nametnuto rešenje.

Još neki oblici netolerantnog - nedemokratskog ponašanja

Pored etnocentrizma postoje i drugi oblici netolerancije koji će biti detaljno prikazani u okviru radioničarskog dela. Neki od njih jesu:

Seksizam - diskriminacija prema ženama koja je zasnovana na ideji da su muškarci više vredni od žena. Ženama se uskraćuju osnovna prava kao što su vlasništvo nad imovinom, bolja radna mesta, učešće u političkom životu i sl.

Verski fanatizam - stavljanje jedne verske zajednice iznad druge. Nametanje određenih verovanja i nametanja vrednosti, običaja i stavova s ubeđenjem da je određena vera jedina autentična i bliska Bogu.

Klasizam - diskriminacija koja se vrši na osnovu društvenoekonomskog položaja koji pojedinac ili grupa imaju. U osnovi se često nalazi i različit pristup obrazovanju, različite uloge, mogućnosti i sl.

Rasizam - diskriminacija koja se vrši na osnovu boje kože. Kada govorimo o rasizmu (odnosno uopšte o različitim oblicima izama) mislimo na predrasudu koja postoji ali i na moć koja počiva na samouverenosti jedne grupe da je bolja, jača i vrednija od neke druge grupe.

Diskriminacija na osnovu uzrasta - kao što sama reč kaže, ovde se diskriminacija realizuje u skladu sa predrasudama koje imamo prema ljudima određene uzrasne dobi. Bez obzira na to da li se radi o diskriminaciji prema mladima ili prema starima važi mišljenje da su ove grupe manje vredne i manje sposobne.

Ovo su samo neki od oblika netolerantnog ponašanja. Pored ovih postoje i drugi vidovi diskriminacije, npr. diskriminacija prema osobama sa smetnjama u razvoju, diskriminacija prema homoseksualcima i dr.

Alternativni načini rešavanja sukoba

Alternativni načini rešavanja sukoba prilaze konfliktima na drugačiji način videći u njima i pozitivne strane - šansu za rast i razvoj. To je drugačiji pristup i drugačiji način bavljenja konfliktima.

U nastavku teksta prikazaćemo detaljnije alternativne metode za rešavanje sukoba koje nam pomažu u situacijama kada želimo da izgradimo tolerantna tj. demokratska društva.

Ono što trenutno želimo da pokažemo jeste uloga strana u sukobu kao i uloga treće strane sa pokušajem dovođenja do sistemskih i najčešće institucionalizovanih promena a u kontekstu gorenavedenih sukoba.

Kada govorimo o mogućnostima rešavanja sukoba, možemo da govorimo o različitim načinima alternativnih pristupa. U osnovi njihovog rešavanja nalazi se mogućnost pregovaranja. Čak i kada govorimo o postojanju treće strane, pregovaranje je srž procesa.

Kao predlog za budućnost bilo bi značajno stvoriti preduslove za korišćenje dobrobiti alternativnih načina rešavanja sporova koji leže u pokušaju da se uspostavi trajno upravljanje konfliktom da bi se sprečila eskalacija konflikta koja uvek donosi nizak nivo komunikacije i poverenja i u jačanju efikasnih mehanizama (pravnih, ekonomskih, obrazovnih) za prevenciju.

Šta je pregovaranje? Uzroci konflikta i strategije za njegovo rešavanje

Uzroci konflikata su brojni a ovde ćemo navesti samo neke:

- nepoštovanje osnovnih ljudskih potreba i zagarantovanih prava;
- nedostatak međusobne komunikacije, loši obrasci i modeli komunikacije;
- društveni i kulturološki prihvatljiv načini ponašanja;

- religiozne orijentacije i sukobi proizašli na osnovu religioznih razloga;
- mitovi, verovanja, istorija;
- sukobi oko stvari, ideja, vrednosti i sl.

Ishod konflikta može da bude:

- jedna strana dobija, a druga gubi - samo jedna strana postiže ono što želi kroz fizičku i verbalnu dominaciju. Druga strana se često povlači;
- obe strane gube - obe strane najčešće gube u konfliktu jer ga izbegavaju;
- obe strane malo gube a malo dobijaju - strane prave kompromis i odriču se dela "kolača" da bi dobile nešto zauzvat;
- obe strane dobijaju - skoncentrisani smo na potrebe svih strana, a ne na želje. Razmišljamo kako da zadovoljimo potrebe ne odričući ih se pri tome;

A kako se ponašamo u konfliktu:

- Nadmećemo se - koristimo takmičarski stil i željni smo pobede po svaku cenu.
  - Prilagođavamo se - zanemarujemo svoje želje i potrebe, a odnos sa drugom osobom nam je najbitniji.
  - Izbegavamo konflikt - potpuno ignorišemo postojanje konflikta.
  - Pravimo kompromis - svi u sukobu moraju da se odreknu nečega da bi dobili nešto drugo.
- Saradujemo - svi smo saradnici i uvažavamo naše ciljeve i odnose. Poštujemo i svoje i tuđe gledište. Slušamo se.

S obzirom na uzroke sukoba razlikujemo i strategije za rešavanje konflikta. One mogu da budu bazirane na:

- moći,
- pravu,
- interesima (Alternativni metodi za rešavanje sporova),
- problemima (ARIA metod, Interaktivna radionica za rešavanje problema, Javni mirovni proces).

Konflikt

ima i svoje pozitivne strane. On na primer otvara i rešava probleme koji realno postoje, omogućava bolju komunikaciju, dovodi do ličnog napretka i razvoja, omogućava prilagođavanje na nove uslove, menja odnose u grupi, dovodi do reafirmacije identiteta individue i grupe, stvaraju se saveznici i pomagačke grupe, imamo novu percepciju stvarnosti i dr.

U procesu pregovaranja, kao jednom od načina bavljenja sukobima, strane koje su u sukobu pokušavaju da dođu do rešenja tako što u direktnom kontaktu nastoje da

prepoznaju međusobne razlike i sličnosti kao i uzroke konflikta. Pošto se govori o direktnoj komunikaciji, osobe koje su u sukobu a koje uđu u proces pregovaranja imaju kontrolu nad celim tokom procesa.

Pregovaranje je tehnika koju svakodnevno koristimo, kako u formalnoj tako i u neformalnoj komunikaciji pokušavajući da pronađemo rešenje koje će nas sve zadovoljiti i tada govorimo o tome šta je to što želimo, zbog čega, ali pokušavamo i da shvatimo stav druge strane.

U svakodnevnom životu sve je veći broj situacija u kojima koristimo pregovaranje. Ljudi žele samostalno da odlučuju i donose odluke koje ih se tiču, a pregovaranje je osnovni način ne samo da se iskaže sopstveno mišljenje već i da se dođe do onoga što se želi. Naravno, mi se između sebe razlikujemo po načinu na koji ulazimo u pregovore, razlikujemo se po učestalosti ulaska u pregovore, stilu pregovaranja i sl.

Govoreći o cilju pregovaranja, treba da naglasimo da to nije samo postizanje rešenja za probleme već i stvaranje okruženja u kojem se razvija mogućnost da se strane međusobno čuju i sagledaju različite aspekte pogleda na istu stvar.

Ono što možemo da postignemo kroz ove postupke i zbog čega su nam oni bitni kada govorimo o razvoju tolerancije jeste da strane saslušaju jedna drugu i razumeju različite pozicije u kojima se nalaze. Cilj svakog ovog postupka jeste da se shvati da se na problem može gledati sa različitih pozicija, da se razvijaju pozitivne emocije koje bi zamenile neprihvatanje i netrpeljivost, da se poboljša buduća interakcija između pojedinaca i grupa, da se razvijaju komunikacijske veštine i dr.

Preduslov pregovaranja je postojanje spremnosti strana da se dogovore o:

- mestu i vremenu održavanja pregovora,
- samom procesu,
- prisustvu neke "treće" strane,
- jeziku koji će se koristiti tj. dobrim veštinama komunikacije,
- pojedinačnim i posebnim pravilima kojih će se pridržavati tokom pregovaranja,
- redosledu izlaganja,
- cilju koji žele da postignu,
- načinu evaluacije postignutog cilja.

Pregovaranje se često koristi u situacijama kada je arbitraža nepoželjna i kada su strane dovoljno osveščene da im neutralna - treća strana - prilikom pregovaranja ne treba. Veća je verovatnoća da će se u početnim fazama konflikta pre javiti mogućnost da strane u sukobu samostalno pronađu rešenje sukoba, nego kada dođe do eskalacije sukoba i kada konflikt uđe u neku drugu fazu. Ovo je i razumljivo ako imamo u vidu da je uopšte osnova početka pregovaranja postojanje poverenja. Ukoliko ne postoji poverenje među stranama, kao ni poštovanje, nećemo verovati ni u iskrenost tokom postupka pregovaranja, te pregovaranja neće ni biti.

U nekim situacijama pregovaranje je moguće čak i ako početno poverenje među stranama ne postoji, a prilazi mu se usled prepoznavanja samog interesa ili pregovaranja kao jedine opcije. Kada govorimo o sukobima na nivou zajednice, jedan od najvrednijih načina da se sukob prekine jeste dijalog, razgovor tj. kroz pregovaranje.

Osnovni koraci kojih se držimo prilikom pregovaranja jesu da:

- razgovaramo o problemu koji je pred nama,
- pokušamo da analiziramo efekte i posledice koji su nastali zbog problema, kao i našu ulogu u njemu,
- pokušavamo da predstavimo ali i shvatimo poziciju i interes (potrebe) druge strane/osobe sa kojom smo u sukobu,
- pokušavamo da pronademo zadovoljavajuće rešenje.

Međutim, pregovaranje neće imati smisla ili se neće uopšte ni održati ukoliko:

- je jedna od strana isuviše jaka, tj. ima moć u odnosu na drugu stranu i jasno prepoznaje postojanje moći,
- postoji skriveni interes/manipulacija zbog koje se ulazi u proces,
- se ne držimo pravila pregovaranja (poverenje, poštovanje, opšta pravila i sl.).

Ukoliko uključimo u proces i treću, neutralnu osobu koja ima kontrolu nad procesom i koja definiše određena opšta pravila, govorimo o medijaciji. Medijacija u pojedinim situacijama rešavanja sukoba može da bude izvodljivija, ali strane mogu i da insistiraju da ostanu u procesu pregovaranja same, bez pomoći. Razlozi za ovakvu odluku su brojni. Ponekad nam zaista nije potrebna neka treća strana da nas vodi, a ponekad je postizanje rešenja pitanje i naše umešnosti da se bavimo svojim konfliktima i želje da se razvijamo. Ukoliko prihvatimo nekoga sa strane, ostajemo bez ovog iskustva.

Razlozi zbog kojih može da dođe do prekida pregovaranja jesu:

- osoba ima utisak da će njeno prisustvo u procesu pregovaranja, tj. prihvatanje rešenja, izgledati kao slabost pred drugima;
- poverenje nije ni uspostavljeno ili ukoliko je i postojalo, tokom procesa zbog postupaka jedne ili više strana, vremenom je izgubljeno;
- iznenadna pojava drugih načina za rešavanje spora, arbitraža i sl., pri čemu raste verovatnoća da će ti načini doneti uspeh;
- proces pregovaranja može da deluje riskantno u datom trenutku (ukoliko nas naša strana osudi zbog toga i sl.);
- pogrešna procena situacije - osoba je očekivala drugačiji sled događaja tokom pregovaranja i dr.

Pregovaranje je odličan način za prevenciju sukoba i bavljenje njima, ali čak i kada osobe imaju želju da se čuju i reše problem, ponekad to može da bude neizvodljivo. Pri tom dolazi do zastoja i rešenje jednostavno nije na vidiku. Tada možemo da tražimo pomoć nekoga sa strane, na primer medijatora, i da uđemo u proces posredovanja.

Medijacija, osnovne informacije

Medijacija je način rešavanja konflikta i prevazilaženje nesporazuma u kome se neutralna, treća strana ili strane pojavljuju u ulozi medijatora, tj. posrednika između sukobljenih strana. Medijacija olakšava proces komunikacije između strana koje pregovaraju i omogućava im postizanje sporazuma.

Medijacija nije veliko otkriće našeg vremena. Medijacija tj. posredovanje postoji onoliko koliko postoje i sami konflikti tj. onoliko koliko postoje zapisi o čovečanstvu i

konfliktima između ljudi i većina nas poznaje neke od medijacionih veština koje smo prihvatili i razvili u našim svakodnevnim odnosima sa ljudima. Medijacija označava određene tehnike posredovanja koje se koriste najintenzivnije u poslednjih četrdesetak godina. Međutim, ono što je novo jeste raspon situacija u kojima se medijacija primenjuje kao i jasno definisani uslovi i načini njene primene.

Cilj medijacije je da se konfliktu priđe na konstruktivan način i da se dođe do zajedničkog rešenja u kome sve strane u sukobu dobijaju. Umesto pozicije u kojoj jedna strana dobija a druga gubi, ili čak obe strane gube i gde imamo destruktivne postupke tokom samog sukoba, ovde pokušavamo da postignemo sporazum koji je prihvatljiv i zadovoljavajući za sve strane u sukobu pozivajući se i prepoznavajući potrebe i interese koji leže u osnovi konflikta.

Medijacija je veoma slična pregovaranju. I u jednoj i u drugoj situaciji pokušavamo da dođemo do ishoda u kojem obe strane dobijaju, jedina je razlika u aktivnosti strana u sukobu i u nepostojanju, odnosno postojanju, treće neutralne strane - medijatora.

Uspešno pregovaranje i posredovanje podrazumeva, pored želje da se problemu priđe konstruktivno i postojanja analitičkih i komunikacijskih veština, i poznavanje određenih koraka koji se moraju poštovati tokom procesa.

Medijator koji je pozvan da učestvuje u procesu konstruktivnog rešavanja sukoba ne sme da ima interes ili korist u sukobu kojim se bavi. On ima kontrolu tokom procesa medijacije, ali nema kontrolu nad ponuđenim i odabranim rešenjima. Njega biraju strane koje su u sukobu.

Uloga medijatora je višestruka. Dobar medijator omogućava stranama u sukobu da problem sagledaju na drugačiji, kreativniji način, omogućava sukobljenim stranama da se čuju, da se pomere iz početnih pozicija u kojima se nalaze, tj. u kojima su "učaurene", i da čuju potrebe one druge strane, da se smanji mržnja i nepoštovanje koje postoje među stranama, da se razbiju stereotipi i predrasude koje postoje o onoj drugoj strani i dr.

Medijacija ima praktičnu i saznavnu korist za rešavanje sukoba.

Praktična korist od primene medijacije je da:

- može da se koristi na svakom mestu;
- jeftina je;
- omogućava stranama u sukobu da se čuju;
- doprinosi ličnom razvoju.

Saznavne koristi od primene medijacije su da:

- nas edukuje kako da razrešavamo konfliktne situacije;
- nas jača da sami tragamo za rešenjem;
- obe strane dobijaju.

Medijacija je postala izuzetno važna i primenjiva tehnika u svetu. Ona se koristi kao alternativa pravnom sistemu u vansudskim postupcima (porodična medijacija), u firmama u poslovnom i komercijalnom sektoru, kao i u školi i porodici.

Uloga koju medijator ima je mnogostruka i o njoj ćemo raspravljati na stranicama koje slede, međutim, na ovom mestu mogli bismo da naglasimo osnovne ciljeve koje posrednik treba da postigne tokom pregovora.

Ono čemu svaki medijator treba da teži tokom procesa jeste:

- podsticanje i podrška stranama koje su u sukobu,
- kontrola procesa i toka medijacije,
- omogućavanje stranama u sukobu da čuju jedna drugu i
- pokušaj pronalaženja rešenja konflikta.

Problem kojim ćemo se baviti tokom medijacije zavisi od samih strana koje su u sukobu i od njihovih ličnih interesa. One mogu da iznesu bilo koju stvar koja ih tišti i medijator nema prava da vrši restrikciju tema, osim u slučaju da tema prevazilazi neformalni okvir i da je potrebno da se sam sistem uključi u proces (nasilje, droga i sl.).

Medijacija je korisna i u slučajevima u kojima nismo uspeli da dođemo do pronalaženja rešenja. Ukoliko se tokom postupka ne postigne dogovor, medijacija može da pomogne stranama u sprečavanju daljeg nasilja i međusobnog povređivanja, a konflikt u koji prestajemo da ulažemo energiju svakako vremenom bleđi.

Osnovni koraci u medijaciji, koji mogu da se razlikuju u broju ali ne i u sledu, jesu sledeći:

1. Uvod - započinjanje procesa medijacije

U ovoj fazi predlažu se pravila koja olakšavaju postupak:

- treba da saslušamo jedni druge do kraja,
- nema vređanja,
- govori samo u svoje ime,
- budi fokusiran na ono što je sada i ovde.

2. Izlaganje problema

U ovoj fazi strane koje su u sukobu treba da:

- jasno definišu situaciju, bez interpretacije,
- izraze svoje potrebe,
- naprave razliku između potreba i želja (načina zadovoljenja potreba), koje se u situacijama sukoba često mešaju,
- naprave razliku između disfunkcionalnih i funkcionalnih misli.

3. Rad na procesu i osmišljavanje rešenja

4. Procenjivanje rešenja

5. Faza dogovora i donošenje konačne odluke

6. Određivanje načina sprovođenja rešenja

Fakti procesa medijacije

- Mi smo kolege i poštovaćemo jedni druge.
- Napadaćemo problem a ne osobu.
- U procesu su svi ravnopravni i niko ne dominira.
- Medijator olakšava proces. On ne traži rešenje umesto nas.
- Poštujemo vreme - dolazimo na vreme, poštujemo trajanje pauza.
- U redu je da smo različiti. Svako vidi problem na svoj način. Poštujemo način na koji druga strana vidi situaciju.
- Različita percepcija ne znači i manje poštovanja.
- Važno je da kažemo ono što želimo poštujući drugu osobu. Takođe, slušamo drugu osobu sa pažnjom i trudimo se da razumemo šta govori.
- Trudimo se da napravimo korak napred. Dajemo pozitivnu povratnu informaciju i konstruktivne komentare.
- Iskreni smo, otvoreni i fleksibilni. Ne manipuliramo drugima ni procesom i pričamo otvoreno.
- Ne prekidamo druge dok pričaju.
- Tražimo rešenje koje će zadovoljiti potrebe svih strana u sukobu. Ono je realno i izvodljivo.

Medijacija u etničkim sukobima, osnovne ideje

Medijacija u etničkim konfliktima jeste proces u kojem kroz značajan, duboki, konstruktivni, transformišući, otvoreni dijalog strane rešavaju konflikte koji imaju svoje korene u različitosti koja oblikuje naš etnički identitet.

Medijator se fokusira da pomogne stranama koje su u konfliktu da prekinu krug okrivljavanja i prestanu da traže grešku u drugima, da im pomogne da komuniciraju, da identifikuju sopstvene potrebe i zajedno rade na razvoju rešenja koje će zadovoljiti obe strane.

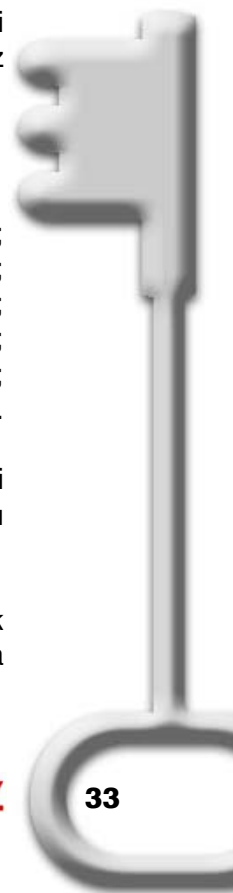
Dijalogom se kroz zajedničko istraživanje dolazi do većeg razumevanja, veze ili mogućnosti. Glavni cilj je da se spreči etnička opresija, diskriminacija i nasilje kroz dijalog, ali takođe i podržavanjem odnosa koji se grade preko etničkih veza.

Sledeći principi su opšteprihvaćeni za upravljanje etničkim konfliktima (Ana V.):

- stvaranje stabilne koalicije između vladajućih partija;
  - poštovanje principa proporcionalnosti;
  - mogućnost obostranog prihvatanja veta;
    - ciljana depolitizacija;
- obostrano usklađivanje konfliktnih vrednosti i interesa kroz saradnju;
  - koncesije od strane snažnije grupe.

Medijacijom se postiže obostrano prepoznavanje problema odnosa i identiteta kao i potreba i interesa. Ona nam je potrebna kako između pojedinaca, tako i u porodici i u samoj zajednici.

Kroz višegodišnja iskustva došlo se do zaključaka koji izuzetno ističu da je postupak upravljanja konfliktom u etničkim sukobima višeslojna strategija u kojoj je veoma

značajno jednako učešće strana, dolaženje do promena stavova kroz promociju komunikacije i obostranog poverenja, ali je sagledan i ogromni uticaj koji ima nivo ekonomskog razvoja.

Preduslovi za proces medijacije sa ciljem razvijanja tolerantog ponašanja i socijalne pravde jeste postojanje stranaka koje se mogu uključiti u spor, postojanje lidera odlučnih za praktična rešenja, uključivanje spoljnih političkih aktera koji podržavaju rešenje konflikta i aktivno prisustvo medijatora na sceni.

Osnovni mehanizmi za smanjenje konflikta jesu jasno definisanje nosilaca moći, podizanje svesti o interetničkom konfliktu, stvaranje preduslova za interetničku saradnju, pružanje podrške okrenutosti interesima a ne etničkom pripadanju, umanjene dispariteta između grupa da bi se umanjilo nezadovoljstvo.

Kako postoje različiti stilovi za rešavanje konflikata tako postoje i različiti pristupi samom procesu posredovanja u pregovaranju. Tako se u literaturi navodi borbena ili ziro suma pristup, koji je karakterističan za sovjetske diplomate a koji karakteriše ekstremna početna pozicija, ograničen autoritet pregovarača koji koriste emocije kao pregovaračku taktiku, tretiranje objavljenih koncesija kao slabost, uz ignorisanje rokova. Nasuprot ovom postoji i tzv. rešavački pristup, tj. pozitivna suma pristup u kome se kroz saradnju dolazi do dogovora o fer standardima i kroz identifikovanje prethodno neprepoznatih oblasti dolazi do obostrane dobiti.

Veština i ugled medijatora u ovakvim sporovima je od izuzetne važnosti. Medijatori treba da poseduju pregovaračke veštine, a posebno veštine korisne u međunarodnim i/ili etničkim konfliktima, da budu tehnički trenirani profesionalci, ali ponekad i jaki političari koji će imati uticaja i snažan interes da se konflikt reši i značajne resurse za proces pregovaranja. Oni treba da imaju znanje o stranama i kontekstu, takt, inteligenciju, razumevanje i strpljenje i sposobnost da iznesu u procesu medijacije obostrano prepoznate predrasude i spoljne resurse.

Medijacija je dobrovoljni proces i osnova za dugoročno upravljanje konfliktom. Vođe moraju da se odupiru iskušenju da nametnu rešenje vojnim snagama.

Prepreke za primenu medijacije u etničkim sukobima u našoj zemlji leže u dugoj istoriji konflikta, dominaciji jedne grupe, još uvek snažnom poštovanju kolektivizma nasuprot individualizmu, u nedostatku efikasnih društvenih tela i mehanizama (pravni, ekonomski, kulturni) za upravljanje konfliktom, u nedostatku resursa, neizbalansiranom prenosu moći i niskom nivou komunikacije i poverenja između pojedinaca i grupa.

Primena

strategija umanjena konflikta ili upravljanja konfliktom pre nego što izbije nasilje obećava mnogo više i isplativije je.

Ako bismo postavili sebi pitanje zašto medijacija, mogli bismo da sagledamo sledeće činjenice zbog kojih bi proces medijacije bio od izuzetnog značaja u etničkim sukobima a pre svega zbog toga što se čuva mir u multietničkim zajednicama, postižu se uslovi za koegzistenciju etničkih grupa u jednoj zajednici, uspostavlja se poštovanje osnovnih ljudskih prava, efikasan pristup resursima, razumevanje, komunikacija, izgradnja poverenja.

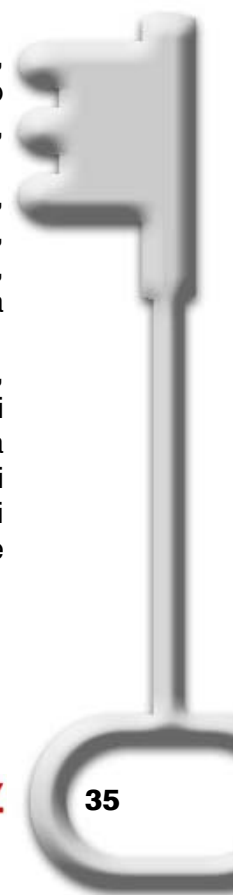
U literaturi se navode sledeće šeme koje pružaju odgovor na pitanje uloge treće strane tj. njihovog značaja kao mehanizma odgovora na etnički konflikt.

Šema odgovora na etnopolitičke konflikte

<i>Nivo sukoba i nivo reakcije</i>	<i>Ko je treća strana:</i>
Međusobni	neformalne grupe, činioци koji formiraju mišljenje, eminentni pojedinci
Male zajednice	lokalne uprave, legitimni politički predstavnici, crkva
Zajednica	lokalna uprava, društvene organizacije, NVO, formalne i neformalne organizacije
Regionalni	Fondacije, institucije, NVO
Međudržavni	ombudsman, UN visoki komesarijat za nacionalne manjine
Unutar države	vlade, Međunarodni pravni sud u Hagu, OEBS, Bečki centar za prevenciju konflikta

Šema politike odgovora na etnopolitičke konflikte

<i>Nivo</i>	<i>Odgovori tj. moguće reakcije treće strane</i>
Međusobni	građanska diplomatija, medijacija, građansko vaspitanje, reforma policije
Male zajednice	građanska diplomatija, jednako predstavljanje u procesima odlučivanja na nivou lokalne zajednice, reforma policije i obrazovanje o ljudskim pravima
Zajednice	građanska diplomatija, upravljanje različitostima, distributivna politika, radionice za rešavanje problema, obrazovanje o ljudskim pravima, dogovori o raspodeli moći
Regionalni	međugranična saradnja lokalnih uprava, međugranična ekonomska saradnja i saradnja po pitanjima ekologije, transnacionalna medijacija, ciljane razvojna pomoć
Međudržavni	poznavanje medijacije, prenos programa manjina, multikulturalno obrazovanje, reforma prava, monitoring poštovanja ljudskih prava, medijacija, trening za vođe, trening za upravljanje konfliktima preko medijacije
Unutar države	preventivna diplomatija, diplomatija dva koloseka, OEBS, mehanizam ljudske dimenzije, programi razmene, bilateralni dogovori, ekonomska integracija, nezvanična facilitacija, zajednički treninzi, upravljanje prirodnim resursima, primeri dobrih kancelarija, izrazi dobre volje od jedne strane, dogovori za otvoreno nebo i dr.

Medijacija u zajednici

Kada govorimo o medijaciji u kontekstu borbe protiv netolerantnog ponašanja, veoma je bitno da spomenemo i medijaciju u zajednici. Naime, posredovanje u sukobima može da se sprovodi na svakom mestu, u školi, porodici, sudu itd., ali je veoma važno da se spomene da primenom medijacije u zajednici postizemo globalno odlične efekte u cilju prihvatanja različitosti i decentrisanja.

Takođe, kada govorimo o modelima posredovanja, moramo da imamo na umu i veličinu promene koju želimo da izazovemo. Ukoliko govorimo prvenstveno o individualnim promenama, mislimo pre svega na školsku medijaciju i lično pregovaranje. Kada želimo šire društvene promene i razvoj i promenu na nivou grupa, bilo etničkih, manjinsko-većinskih i dr., mislimo pre svega na medijaciju u zajednici.

Medijacija u zajednici je snažno sredstvo koje omogućava sukobljenim grupama, najčešće podređenim, tj. manjinskim², i nadređenim, tj. većinskim, da se, uz pomoć pomagača, međusobno čuju, reše svoje nesuglasice i konflikte i razviju zadovoljavajući nivo tolerancije i želje za suživotom na istom prostoru.

Medijacija u zajednici je proces tj. metod kojim ojačavamo pojedince i zajednicu u njihovom svakodnevnom radu eliminišući opresiju koja postoji u društvu, nejednakost pojedinaca i grupa kao i neefikasnost posebno kada govorimo o radu ovlašćenih institucija.

To je proces kojim se od institucija oduzima kontrola i daje pojedincima tj. građanima tako što im dajemo znanje i veštine da rešavaju sopstvene sukobe na adekvatnije ili, kako se to često zove, alternativne načine. Takođe, kada govorimo o institucijama, ne smemo da zaboravimo i da one često nisu ni zainteresovane za rešavanje opresija i nejednakosti radi bolje kontrole procesa u društvu i pitanja održanja moći.

Medijacija u zajednici osnažuje pojedince i daje im alatke za promenu sistema moći.

Proces medijacije u zajednici stoji u osnovi demokratskog razvoja svakog društva i predstavlja vid aktivne participacije tj. učešća pojedinca i grupa.

Osnovni principi svake medijacije a samim tim i medijacije u zajednici jesu:

- Dobrovoljnost - niko ne može da te natera da učestvuješ u medijaciji, to je samo tvoja odluka.
- Ravnopravnost - svi učesnici u procesu su jednaki, kako između sebe tako i u odnosu na medijatora. Ne postoji više ili manje vredna osoba.

² Termin manjinska i većinska grupa nije zadovoljavajući jer ne odražava pravu opresiju koja postoji u društvu. Naime, žene su najčešće diskriminisana grupa tj. grupa nad kojom se vrši opresija ali su po statističkim podacima i većinska grupa u skoro svakom društvu.

- Poverljivost - sve što se izgovori tokom medijacije ne sme da se deli sa drugim ljudima i zadržava se u procesu. Informacije ne smeju da se saopštavaju pred pravosudnim organima niti da se dele sa drugim pojedincima ukoliko se ne dobije jasna dozvola od sukobljenih strana.
- Konstruktivnost - strane koje učestvuju u medijaciji daju konstruktivna rešenja i prilaze problemu na kreativan način.

Osnovne istorijske činjenice koje su dovele do razvoja medijacije u zajednici kao jednog od bitnih modela rešavanja sukoba jesu:

- socijalne promene - u društvu se dešavaju velike promene na socijalnom planu. Kao prvo, polako nestaju proširene porodice i sve češće nastaju nuklearne porodice koje čine supružnici i deca. Takođe, kao drugi faktor socijalnih promena možemo da izdvojimo sve češće migracije tj. veću pokretljivost stanovništva kao posledicu urbanizacije društva. Sve ovo dovodi do promenjenih uloga i pozicija koje se javljaju u okviru porodica, ali i na širem društvenom kontekstu.
- razvoj ideje o upravljanju konfliktima, novi pogled i pristup sukobima, koji se više ne opažaju kao opasni, nove teorije prevencije i posredovanja u sukobima i sl.
- potreba da se rešavaju socijalne nepravde, opresivna tj. diskriminatorska ponašanja među pojedincima i grupama, potreba prihvatanja međusobnih razlika koje narastaju zbog velikih unutrašnjih i spoljašnjih migracija i sl.
- rad u sudovima i prenatrpanost slučajevima koji čekaju na donošenje presude - situacija u sudovima je takva da se na rešenje tj. presude čega isuviše dugo, sudije i advokati su zatrpani slučajevima koji se onda najčešće i odlaze u nedogled, troškovi postupka su izuzetno visoki, menja se i karakter samih sporova i sve ovo dovodi do nezadovoljstva građana postojećim stanjem u sudovima.

Cilj medijacije u zajednici jeste:

- osnaživanje građana, zajednice i grupa;
- omogućavanje razvoja demokratskih principa, međusobnog uvažavanja i poštovanja prava na različitost;
- stvaranje lokalnih lidera koji mogu da budu modeli i uzori u svojoj zajednici;
  - razvoj liberalnih procesa u društvu;
  - smanjenje tenzije i konflikata koji se javljaju u svakoj zajednici;
  - decentralizacija procesa donošenja odluka;
  - obrazovanje i trening lokalne zajednice i samih građana;
- "ukidanje" netolerantnog ponašanja, upoznavanje sa razlikama i njihovo prihvatanje.

Medijacija u zajednici je od svojih najranijih početaka bila veoma dobro prihvaćena. Tome je verovatno doprinela i činjenica da su prvi pokazatelji uspešnosti primene medijacije bili veoma pozitivni. Brojne evaluacije koje su sprovedene poslednjih 20 godina pokazale su da su konflikti koji nastaju na nivou lokalne zajednice mnogo manji a i pristup njihovom rešavanju drugačiji, čime se doprinosi kvalitetu života i rada pojedinca u zajednici.

Osnovne karakteristike ove medijacije jesu:

- medijacija se obično radi u ime nevladine organizacije, privatne organizacije ili agencije. Veoma retko medijacija se vidi kao deo državnog aparata i procedure.
- svaka medijacija tj. organizacija koja se njome bavi i nudi usluge medijacije u zajednici ima izvršno telo ili organ koji ima različite zadatke. Neki od ovih zadataka jesu davanje predloga zajednici, pregled slučaja, rad na širim društvenim problemima i sl. Ova tela uvek su sačinjena od predstavnika različitih podgrupa u okviru same zajednice.
- medijator tj. medijatori su neutralni i nezavisni.
- medijatori su volonteri i oni nisu plaćeni za svoje usluge.
- medijatori ne moraju da budu profesionalci u ovoj oblasti tj. oni to naknadno postaju. To su najčešće predstavnici različitih grupa koji prolaze trening i edukaciju i nakon toga su obučeni za rad u zajednici.
- medijacija se nudi svim pojedincima koji žele da koriste ove usluge. Predrasude tj. diskriminacija se ne dozvoljavaju. To znači da svako može da učestvuje u medijaciji bez obzira na ekonomski status, kulturno tj. etničko nasleđe, seksualnu opredeljenost, pol, uzrast (osim ograničenja definisanih zakonom) i sl. Ovo je veoma bitno jer ne samo da se medijatori uče tolerantnom ponašanju već se i pojedinci osnažuju, a na nivou zajednice se izgrađuju savezništva.
- strane koje su u sukobu i koje koriste usluge medijacije u zajednici ne moraju da angažuju advokate koji bi ih predstavljali u procesu.
- medijacija može da se održi u bilo koje vreme koje odgovara stranama u sukobu. To može da bude uveče, radnim danom, vikendom i sl.

Neke od ovih karakteristika tipične su za medijaciju u zajednici i čine osnovnu razliku između ove i drugih tipova medijacije. Jedna od bitnih karakteristika je, na primer, volonterizam i neprihvatanje predrasuda, stereotipnog mišljenja, vrednosnog suđenja i sl. ni u jednom obliku. Dobri medijatori moraju da budu obučeni i iz oblasti ljudskih prava, u uvažanju socijalnih jednakosti, moraju poznavati antidiskriminatorne oblike ponašanja i sl. koja mogu da dovedu do uvažavanja strana i njihove edukacije tokom procesa.

Rad na razvoju njihove ličnosti bitan je proces samog posredovanja.

Još jedna od specifičnosti ove medijacije jeste da se rad najčešće sprovodi u formi šatl (shuttle) i kokus (caucus) rada tj. kroz sastanke u kojima se strane koje su u konfliktu ne susretnu licem u lice nego se rade odvojene sesije a medijator naizmenično, ili istovremeno u slučaju da se radi o komedijaciji tj. radu dva medijatora, komunicira sa stranama u sukobu.

Druge karakteristike su zajedničke za sve tipove medijacije, kao na primer uloga medijatora i njegova definicija kao treće, neutralne strane u procesu.

Tipovi sukoba koji se najčešće nalaze pred medijatorima u zajednici i u kojima oni posreduju jesu i pitanja bitna za zajednicu u celini. To su etnički konflikti, sukobi koji nastaju zbog uočljivih interpersonalnih razlika, razlika zasnovanih na pripadnosti različitim grupama i zajednicama i dr.

Tokom poslednjih nekoliko godina pokazalo se da je najbolje da se, u slučaju konflikta u zajednici, radi paralelno na dva polja. Drugim rečima, najbolja praksa je da se u okviru lokalne zajednice formira pored centra za medijaciju i lokalna kancelarija ombuds-osobe (ombudsperson office). Prvi centar radio bi na sukobima koji postoje između pojedinaca ili grupa u okviru škole, susedstva, univerziteta, nevladinih organizacija i sl.

Kancelarija ombuds-osobe bila bi zadužena za sukobe koji nastaju na relaciji pojedinac - sistem, tj. konflikti u okviru radnog mesta, socijalnih centara, sudova i sl.

Medijator je taj koji kao prvo edukuje strane u sukobu, koji ih interpersonalno ojačava, koji im omogućava da se čuju i prihvate međusobne razlike i, na kraju, koji vodi proces da bi se došlo do obostrano prihvatljivog rešenja.

U toku procesa medijacije možemo da imamo jednog medijatora ili više. Ovo naravno zavisi od tipa samog sukoba kao i od mogućnosti koje se nude u okviru zajednice. Ukoliko imamo sukob između grupa koje čini veći broj ljudi, možemo, pored rada sa predstavnicima, da uključimo i sve zainteresovane pojedince i tada je nužno imati veći broj medijatora. Ovo je naravno neophodna procedura kada se radi o etničkim sukobima. Tada se pored pojedinaca u proces treba da uključe i institucije.

Kako izgleda proces medijacije u zajednici

Medijacija u zajednici može da se predstavi u nekoliko koraka, koji sukcesivno slede jedan za drugim. Ponekad se, u zavisnosti od slučaja, vraćamo i na neki od prethodnih koraka, tako da se ovaj proces često grafički predstavlja u vidu kruga.

Pravni aspekti koji se odnose na toleranciju

U osnovi pojma tolerancije leže principi kao što su promocija ljudskog dostojanstva, poštovanje ljudskih vrednosti i individualnih prava, sloboda kreiranja i izražavanja misli kao i pravo na aktivnu participaciju. U njenim temeljima leže principi bazičnih ljudskih potreba pretočenih u prava, kako kroz međunarodne ugovore tako i kroz zakone koji se primenjuju u svakoj zemlji.

U članu 1.4. UN Deklaracije principa tolerancije ona se definiše na sledeći način: "Tolerancija znači da je pojedinac slobodan da ima sopstvena ubeđenja i da poštuje i uvažava isto pravo drugima."

Kada govorimo o toleranciji sa pravnog aspekta, bitno je govoriti o interpersonalnom nivou kao i o odnosu između pojedinca i države kao i o međudržavnim odnosima.

Upravo ideje socijalne pravde zasnovane na zakonima tj. nacionalnim i međunarodnim dokumentima treba da promovišu ideje tolerancije i jednakosti.

Tolerancija je osnovna ideja demokratije i bez nje ne možemo da zamislimo ni postojenje a ni uvažavanje osnovnih ljudskih prava. Ona podrazumeva postojanje pluralističkog i tolerantnog društva sa svim njegovim specifičnostima. Odsustvo tolerancije znači autokratiju i gušenje svih ličnih prava. Ono bi trebalo da bude referentna tačka svake institucije i civilnog društva.

Veliki je broj međunarodnih dokumenata koji se osvrću i na principe tolerancije. Svaki od međunarodnih ugovora za zaštitu čovekovih prava i sloboda bavi se i principima tolerancije, bilo direktnim pozivanjem na te principe ili indirektno kroz neke druge principe.

Neki od tih dokumenata su:

- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije
- Konvencija o pravima deteta

Međutim, postoji i međunarodni ugovor koji se posebno bavi pitanjima tolerancije i to je Deklaracija o principima tolerancije koju su potpisale članice Uneska 1995. godine.

Deklaracija definiše osnovne principe, proklamuje vrednosti univerzalnih ljudskih prava i osnovnih sloboda i negira oblike dogmatizma i apsolutizma. Takođe, ona naglašava aktivan stav i pristup koji pojedinci treba da imaju u borbi za implementaciju i puno prihvatanje Deklaracije, odnosno borbe da do povrede individualnih prava ne dođe.

Osnovna odgovornost u implementaciji leži naravno na državi, ali isto tako i na institucijama, grupama i samim pojedincima.

Što se tiče same države, od nje se zahteva da se primenjuju zakoni i da se poštuju prava jednakosti pojedinaca u svim administrativnim i drugim postupcima u državi. Zahteva se i da se stvore uslovi za uživanje ekonomskih i socijalnih prava za sve bez ikakve diskriminacije i nečovečnog postupanja. Država mora da omogući da svaka grupa, pogotovo manjinske i "osetljive" grupe, ima pravo na socijalnu i političku

participaciju u društvu. Više ne postoji država koja može da tvrdi da je uniformna i da neka forma raznolikosti ne postoji.

I kao što se naglašava u samoj Deklaraciji, bez tolerancije nema ni mira, a bez mira nema razvoja demokratskog društva.

Pored Deklaracije o principima tolerancije bitno je spomenuti i neke druge međunarodne dokumente kao što su Konvencija o pravima deteta, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Evropska konvencija o ljudskim pravima.

Konvencija o pravima deteta usvojena je u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine. Stupila je na snagu u septembru 1990, pošto ju je potpisalo odnosno ratifikovalo³ 20 zemalja, uključujući i Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju.

Ova konvencija predstavlja najznačajniji međunarodni ugovor kojim se posebno štite prava deteta i koja je obavezujućeg karaktera. Takođe, ovaj međunarodni ugovor smatra se opšteprihvaćenim, jer su se skoro sve zemlje sveta obavezale na primenu prava koja su ovim dokumentom garantovana.⁴

Trenutno su sve zemlje, osim SAD koja je potpisala, ratifikovale ovaj dokument.

SFRJ je u decembru 1990. godine ratifikovala Konvenciju o pravima deteta, a pošto je državna zajednica Srbije i Crne Gore preuzela obaveze iz svih ratifikovanih međunarodnih ugovora, i ona se smatra državom članicom ovog međunarodnog ugovora.

Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima usvojila je Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1948. godine. Ona predstavlja najšire prihvaćeni dokument iz oblasti ljudskih prava koji naglašava neotuđivu vrednost svakog ljudskog bića.

Iako je neobavezujućeg karaktera, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima jeste prvi katalog ljudskih prava sa široko definisanim pravima, tj. vrstama prava koji je kasnije postao osnova za brojne dokumente koji su doneti u okviru međunarodnih institucija.

Savet Evrope je međunarodna organizacija osnovana 1949. godine. Savet Evrope je na principima Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima doneo Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda - Evropsku konvenciju o ljudskim pravima.

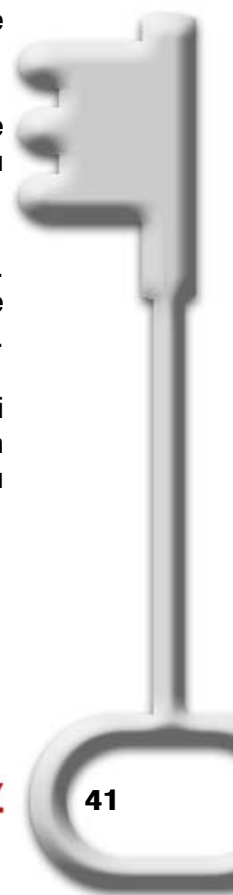
Ovaj međunarodni ugovor mogu potpisati samo zemlje članice Saveta Evrope. Konvenciju je 1950. godine potpisalo 15 tadašnjih članica. Od 1950. godine ona je menjana i dopunjavana nizom protokola, a u skladu sa potrebama i okolnostima vremena.

Evropska konvencija o ljudskim pravima značajna je zbog toga što garantuje pravo i slobodu svakog pojedinca, prvi put je uspostavljen međunarodni ugovor o ljudskim pravima sa konkretnim mehanizmima zaštite, a parlamenti i sudski organi dobili su dokument na koji se mogu pozvati prilikom donošenja ili tumačenja zakona.

---

³ Činom ratifikacije država iskazuje spremnost da u potpunosti preuzme obaveze definisane u samoj konvenciji, tj. da preduzme sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kojima će se ostvarivati prava dece definisanih u njoj.

⁴ Prema poslednjim podacima, jedino SAD nisu ratifikovale ovaj dokument, ali su ga potpisale.

Upoz *navanje*

Upoznavanje

I radionica: Upoznavanje (45 minuta)

CILJ:

Da se učesnici međusobno upoznaju, da se naprave prvi koraci ka formiranju grupe, odnosno tima i da se učesnici polako uvedu u radionice koje slede.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- povezivanje i upoznavanje učesnika;
- stvaranje opušteno grupne dinamike.

MATERIJAL za rad:

- parovi istih sličica, koliko ima učesnika,
- olovke.

CENTRALNA AKTIVNOST: Ko sam ja?

A. Priča o imenu

Svako kaže kako se zove i nešto o svom imenu: šta znači ime, kako ga je dobio/la, da li mu se/joj sviđa, da li bi ga menjao/la, i sl.

B. Razmena u paru

Svaki učesnik iz kutije izvadi po jednu sličicu i traži osobu koja ima istu sličicu. Kada se nađu, upoznaju se, pričaju o sebi, postavljaju jedno drugom pitanja i sl.

Posle deset minuta razmene, svako na poleđini svoje sličice napiše svom paru neku lepu poruku za uspomenu i razmenjuju sličice.

C. Izbori

Voditelj zamoli učesnike da zamisle situaciju da se trenutno bliže izbori za predsednika države i da je svaki od učesnika potencijalni kandidat. Zatim zamoli svakog učesnika da u roku od pet minuta smisli način na koji bi predstavio sebe i animirao učenike njegove škole da glasaju za njega. Kada svaki od učesnika smisli način na koji će se predstaviti, sledi predstavljanje u grupi.

II radionica: Šta je radionica (45 minuta)

CILJ:

Upoznati učesnike sa radioničarskim načinom rada.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- učesnici se upoznaju sa osnovni karakteristikama rada u radionici;
- učesnici se upoznaju sa pravilima radioničarskog rada.

MATERIJAL za rad:

- papiri,
- olovke,
- materijal za rad za učesnike - "Ukratko o radionici",
- materijal za rad za učesnike - "Pravila radioničarskog rada".

UVODNA AKTIVNOST: Kako ja to vidim?

Učesnici se podele u dve grupe. Jedna grupa treba da izlista koje su, po njima, karakteristike predavačkog načina rada, a druga grupa koje su karakteristike rada u radionici.

Kada završe, svaka grupa predstavlja rezultate u plenumu.

Nakon ovoga voditelj započinje razgovor, a neka od pitanja mogu da budu:

- Šta za vas znači rad u radionicama?
- Gde ste sve do sada čuli o radionicama (škola, mediji, od prijatelja i sl.)?
- Koja iskustva imate u radioničarskom radu?

Napomena - ukoliko niko od učesnika nema iskustva u radioničarskom radu, voditelj može da ih podseti na aktivnosti koje su imali u prethodnoj radionici i da razmisle o tome kako im se svideo taj način rada, šta je u tom načinu rada bilo novo i drugačije za njih, koji im se deo aktivnosti najviše svideo i dr.

CENTRALNA AKTIVNOST: Definisanje pravila

Mogućnost I

Učesnici se podele u dve grupe. Zadatak jedne grupe je da osmisli scenu rada u radionici. Tema može da bude "Način da se reši konflikt u školi". Pri tome treba da izaberu dva voditelja radionice, dok su ostali učesnici. Važno je da učesnici vode računa da radionica treba da se odigra na način koji odgovara svima u grupi, tj. da zamisle kako bi po njima izgledala idealna radionica. Na primer, da li se međusobno slušaju, na koji način uzima reč neko ko želi nešto da kaže, koliko vremena daju voditeljima da pričaju bez uključivanja grupe u razgovor i sl.

Druga grupa dobija istu temu i istu podelu - dva radioničara i učesnici. Zadatak ove grupe je da razmisli šta je to što bi im smetalo tokom rada u radionici i da osmisli scenu

kojom će to predstaviti. Na primer, članovima grupe smeta kada samo jedan učesnik priča sve vreme ili kada ih neko vređa tokom njihovog izlaganja, kada neko od učesnika stalno ulazi ili izlazi iz prostorije tokom trajanja radionice, kada neko preko mobilnog telefona prepričava prijatelju šta se dešava u radionici dok neko od učesnika upravo u tom trenutku priča svoj intimni doživljaj i sl.

Kada svaka grupa odglumi svoje viđenje idelnog ili lošeg rada u radionici, voditelj ih vraća u grupu i počinje razgovor o načinu na koji se definišu pravila rada u radionici.

Neka od pitanja mogla bi da budu:

- Da li mislite da je važno definisati pravila rada u radionici i zašto?
- Ko treba da donosi pravila?
- Kada je, po vama, najbolje da se uvedu pravila rada?
- Koja su to, za vas, najvažnija pravila koja omogućavaju lakši rad u radionici? Šta bi vama najviše smetalo da druga osoba radi, a šta biste voleli da druga osoba ili osobe rade tokom radionice?

Nakon ovoga voditelj deli priloge "Pravila radioničarskog rada" i objašnjava učesnicima koja su to pravila koja se uvek donose, a koja pravila se ponekad donose, kada se donose, šta se dešava ukoliko se osoba u grupi ne pridržava pravila i sl.

Mogućnost II

Ukoliko učesnici imaju prethodno iskustvo u radioničarskom radu, preporučujemo da se sa njima uradi druga varijanta za definisanje pravila u grupi.

Učesnici treba da se podele u manje grupe, s tim da u svakoj grupi ne bude više od tri člana. Nakon ovoga dobijaju zadatak da na osnovu dosadašnjeg iskustva izdvoje tri pravila za koje misle da su, po njima, veoma važna.

Svako pravilo upisuje se u oblačić.

Na primer:

Nakon ovoga odgovori se izlistavaju u plenumu, a voditelj može da ih grupiše na više načina. Jedan od predloženih načina je: kako će se odluke donositi u okviru grupe; kako će tim funkcionisati i kako će se ponašati članovi u grupi; participacija tj. učešće učesnika; kako će se rešavati razlike u mišljenju, sukobi i sl.; kako ćemo postići postavljeni cilj i sl.

Materijal za rad za učesnike - "Ukratko o radionici"

Radionicu možemo da definišemo kao oblik rada putem diskusionih grupa, akcija ili sastanaka čija je osnovna komponenta samoafirmišući način rada.

Ono što je bitno i što izdvaja radionicu od ostalih oblika rada jeste sam proces i način rada koji vodi do nekog, unapred postavljenog cilja. Glavni cilj je ono što želimo da učesnici nauče tokom radionice, ali postoji i sporedni cilj, a to je povezivanje učesnika, stvaranje grupne kohezije i pozitivno prihvatanje i uvažavanje osoba u grupi.

Za većinu autora osnovne komponente radionica jesu:

- lični angažman,
- rad u malim grupama,
- težnja za opuštenom atmosferom,
- aktivno učešće svih, ravnopravnost učesnika,
- aktivno učenje,
- dobrovoljnost učestvovanja ili rada,
- raznovrsni oblici komunikacije kao i neposredna komunikacija,
- atmosfera podrške od strane voditelja i samih učesnika u grupi,
- poštovanje različitosti i uvažavanje različitih emocija, potreba i želja koje učesnici imaju. Nepostojanje direktnog vrednovanja učesnika,
- rad na zajedničkom zadatku,
- baziranje autoriteta voditelja na moći po znanju,
- postojanje povratne informacije u svakom trenutku i prilagođavanje zadatku.

Materijal za rad za učesnike - "Pravila radioničarskog rada"

Pravila rada u radionici donose svi članovi zajedno. Nikada ih ne nameće voditelj radionice bez konsultacije sa grupom.

Pravila se obično donose na samom početku rada, zapišu se na papir i stoje na vidnom mestu tako da svako može da ih vidi. Pravila važe za sve u grupi i u svim situacijama. Njih je moguće menjati tokom rada, moguće je ubacivati nova pravila ili izbaciti pravila koja su ranije definisana, ali s tim mora grupa da se složi.

Pravila opisuju ponašanja koja su moguća i svako u grupi treba da zna koje su posledice ukoliko se neko ne pridržava ovih pravila.

Postoje neka opšta pravila koja se uglavnom donose na svakoj radionici, a postoje i specifična pravila koja mogu bitno da se razlikuju od grupe do grupe.

Opšta pravila su najčešće:

1. Pravilo kruga - svi učesnici, uključujući i voditelja, sede u krugu, i na taj način svako u grupi ima istu šansu da se izrazi, a i svi vide i čuju jedni druge.
2. Pravilo dalje - ukoliko neko neće da se izrazi o nekoj temi ili aktivnosti ima pravo da kaže "dalje".
3. Pravilo slušanja - učesnici treba pažljivo da slušaju jedni druge.
4. Pravilo diskrecije - ono što učesnik saopšti tokom radionice ostaje u radionici (ovo se posebno odnosi na situacije u kojima se iznose lični sadržaji).
5. Pravilo učestvovanja - u radionici nema posmatrača, svi podjednako učestvuju.
6. Pravilo poštovanja dogovorenog vremena - veoma je važno da se poštuje dogovoreno vreme, što znači da voditelj i učesnici treba da dođu u dogovoreno vreme, kao i da nema odlazaka tokom radionice osim u slučaju kada se to najavi.

Neka od specifičnih pravila mogu da budu:

1. Za vreme radionice mobilni telefoni treba da su isključeni.
2. Tokom radionice dozvoljeno je da se jede i pije.
3. Učesnici tokom radionice ne smeju da puše.

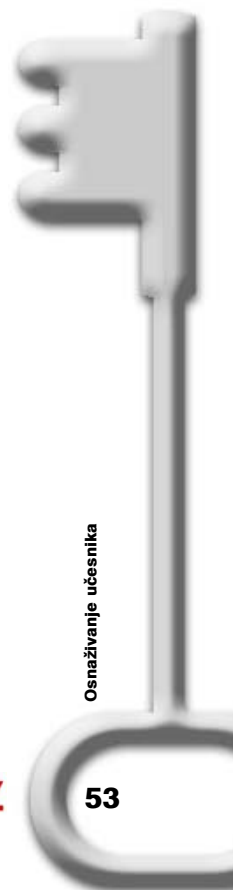
4. Na radionicu učesnici smeju da dolaze u šortsevima i majicama.
5. Ko zakasni na radionicu, dužan je da otpeva nešto pred grupom.
6. Za vreme radionice obavezno je menjanje mesta, tako da svako od učesnika sme samo jednom da sedi na nekom mestu.
7. Nakon završenog rada učesnici treba da počiste i srede učionicu i sl.

Osnaži učesnika **vanje**

III radionica: Identitet (45 minuta)

CILJ:

Kod učesnika osvestiti pojam ličnog identiteta i karakteristika na osnovu kojih se prepoznajemo.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- osvestiti kod učesnika pojam ličnog identiteta;
- utvrditi karakteristike preko kojih upoznajemo sebe;
- osvestiti kod učesnika promenljivost identiteta;
- osvestiti kod učesnika kako lični identitet utiče na način na koji vidimo okolinu koja nas okružuje;
- osvestiti način na koji grupni identitet utiče na to kako vidimo sebe.

MATERIJAL za rad:

- olovke,
- stikeri u raznim bojama,
- hamer papiri.

UVODNA AKTIVNOST: Zovu me...

Voditelj zamoli svakog od učesnika da kaže svoj nadimak i ispriča kako ga je dobio, po čemu ili po kome ga je dobio, zbog čega je dobio baš taj nadimak, ko mu ga je dao, da li taj nadimak ima veze sa karakteristikama onoga što on jeste, da li ga tako zovu samo osobe sa kojima je blizak ili se tako predstavlja svakoj osobi prilikom upoznavanja.

Kada svaki od učesnika ispriča priču o svom nadimku, voditelj zamoli učesnike da na stikerima zapišu svoje nadimke i zalepe ih na hamer papir.

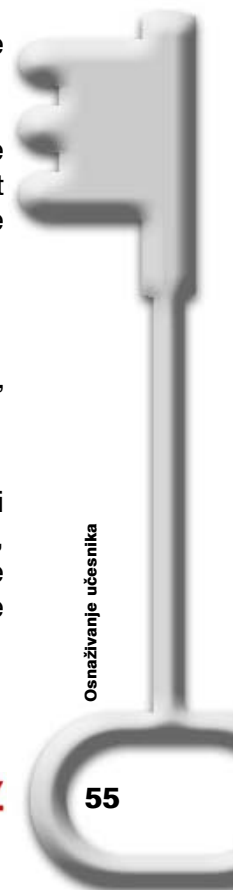
Napomena: ukoliko neko od učesnika nema nadimak ili ne može da ga se seti, može da umesto nadimka kaže ili zapiše svoje ime.

Kada svaki od učesnika zalepi stiker sa svojim nadimkom, voditelj na hameru napiše "Ovo smo mi", i ističe kako je nadimak, ime ili prezime vezano za naš lični identitet i čini deo nas. Ovde može da se napravi veza i sa prvom radionicom kada su se učesnici upoznavali.

CENTRALNA AKTIVNOST: Individualna istorija

Voditelj zamoli učesnike da se udobno smeste i kaže im da će putovati kroz "banku" svojih sećanja.

Zatim zamoli sve učesnike da se sete perioda njihovog najranijeg detinjstva, prvi odlazak u zabavište, proslava rođendana, da se sete svojih roditelja u tom periodu, braće, sestara. Zatim ih zamoli da razmisle kako oni vide sebe u tom periodu, šta je bilo karakteristično za svakog od njih, u kojim ulogama su tada bili, kako su videli sebe u odnosu na druge.

Voditelj zamoli učesnike da se sete perioda kada su se upisali u prvi razred osnovne škole, zatim da se sete svojih prvih prijatelja koje su stekli u školi, male mature, upisa u srednju školu i prijatelja koje su stekli u tom periodu. Voditelj zamoli učesnike da se sete perioda kada su se prvi put zaljubili, zatim prvih sekcija čiji su članovi bili ili omladinskih organizacija, kako su se u tom periodu oblačili, kojim grupama su pripadali.

Voditelj ih zamoli da se sete koju ulogu su tada imali i kako su drugi gledali na njih, a kako su oni videli sebe.

Kada učesnici razmisle, voditelj ih zamoli da svoja razmišljanja razmene u manjim grupama. U manjim grupama treba da razmene mišljenja o tome koje su to uloge za koje misle da su karakteristične za veći broj ljudi, a zatim uloge koje nisu toliko uobičajene za veći broj ljudi. Ovi odgovori se zapisuju na stikere koji se lepe na veliki papir.

Kada učesnici završe sa lepljenjem stikera, voditelj prilazi papiru i čita uloge koje su učesnici ispisali, a zatim komentariše kako se identitet može definisati kroz veliki broj uloga koje imamo u životu, bilo da smo nečije dete, sestra, brat.

Identitet znači da smo u različitim vremenima i u različitim situacijama ista osoba, tj. da imamo kontinuitet. On se ogleda kroz fizičko, psihičko i idealno ja.

Takođe, voditelj ističe da neke od uloga koje imamo u životu, a koje čine naš identitet, ostaju nepromenjene, a da se neke vremenom menjaju u zavisnosti od našeg ličnog izbora.

Potom pravi paralelu između uloga koje su ostale nepromenjene i onih koje se tokom života menjaju.

Voditelj objašnjava da pored toga što se možemo definisati preko različitih kriterijuma i izbora koje tokom života pravimo, postoje i neke uloge koje mi ne biramo, a koje su deo našeg identiteta. Nekada možemo birati koju ćemo ulogu imati i kojoj ćemo grupi pripadati, a nekada na to i ne možemo da utičemo, iako smo deo nje.

Takođe, razvoj identiteta veoma je bitan za period adolescencije. Ovo je važno pitanje za mlade, a identitet se pokušava pronaći u odnosu na seksualni, profesionalni, moralni, socijalni, fizički, duhovni i dr. identitet. U svim ovim sferama traži se odgovor: Ko sam ja?

Napomena: voditelj će se u trećem delu priručnika mnogo više baviti pitanjem identiteta, pogotovo u odnosu na nacionalnu grupu kojoj pripadamo. Ovde je bitno da se u smislu rada na sebi dotakne i pitanje lične celovitosti i samospoznaje.

IV radionica: Biti isti, a ostati svoj (45 minuta)

CILJ:

Upoznati mlade sa sopstvenim vrednostima, kako drugi ne bi vršili pritisak na njih, tj. kako bi bili u stanju da se odupru spoljašnjim pritiscima.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- podsticanje učesnika da razmišljaju o sopstvenim vrednostima;
- podsticanje razmišljanja kod učesnika koliko različiti vrednosni sistemi utiču na naše ponašanje;
- osvestiti kod učesnika mogućnost uticaja drugih koji nemaju isti sistem vrednosti;
- osnažiti mlade da žive u skladu sa svojim vrednostima.

MATERIJAL za rad:

- papir,
- olovke.

UVODNA AKTIVNOST: Zar opet ja?

Zamoliti svakog od učesnika da razmisli, a zatim zapiše, šta je to što ga čini posebnim i izdvaja od ostalih. Učesnicima dati pet minuta da razmisle i zapišu odgovore, a zatim sledi razmena odgovora u velikoj grupi.

Nakon ovoga voditelj započinje razgovor, a neka od pitanja mogu da budu:

- Da li je bilo teško izdvojiti karakteristike koje vas čine posebnim?
- Zbog čega ste se opredelili baš za te posebnosti?
- Da li je ono što vas čini posebnim karakteristično samo za vas ili slične posebnosti primećujete i kod vaših vršnjaka?
- Koje su to bitne osobenosti koje bi svaki pojedinac trebalo da poseduje da bi ostao svoj?

CENTRALNA AKTIVNOST: Pitanja vrednosti

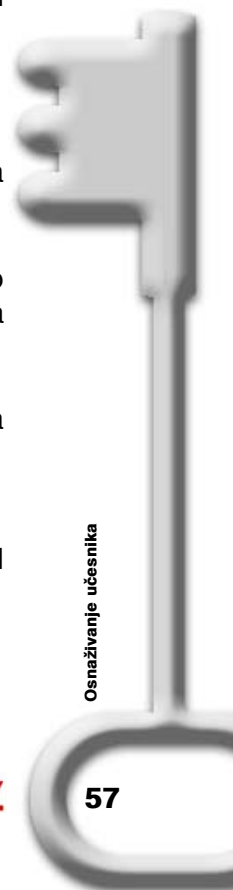
Zamoliti učesnike da svako za sebe napravi listu od po deset stvari koje on smatra vrednim i bitnim za njega.

Zatim podeliti učesnike u četiri grupe i zamoliti ih da u okviru grupe međusobno razgovaraju zbog čega su se opredelili za te vrednosti i zbog čega je to bitno za svakog od njih.

Kada učesnici razmene ono što su ispisali na listama, zamoliti ih da u svojim grupama naprave listu od po deset vrednosti koje bi bile zajedničke za grupu.

Napomenuti učesnicima da njihova zajednička lista treba da se sastoji od vrednosti koje su individualno već izlistali.

Kada svaka grupa napravi svoju listu vrednosti, zamoliti ih da vrednosti pokušaju da ranguju tako što će jedinicu dobiti ona vrednost koja je za grupu najmanje bitna i važna, a deset ona za koju smatraju da im je najprioritetnija.

Voditelj zamoli da svaka grupa predstavi svoj sistem vrednosti i na velikom papiru zapisuje ono što grupe izlistavaju.

Zatim sledi diskusija u velikoj grupi:

- Šta je bilo teže odrediti: vrednosti koje su bitne za svakog od nas ili one na nivou grupe?
- Kojih individualnih vrednosti ste morali da se odreknete, a koje su vam bile bitne da biste mogli da napravite jedinstvenu listu na nivou grupe?
- Da li ste vršili pritisak jedni na druge prilikom sastavljanja zajedničke liste?
- Da li je bilo neslaganja prilikom sastavljanja i rangovanja liste?
- Kako ste se osećali i na koji način ste reagovali kada ste videli da neke vrednosti koje su vama bile bitne nisu stavljene na listu ili su rangovane među poslednjim?

Voditelj pročita sledeći tekst učesnicima, a zatim podstiče diskusiju:

Već danima se dogovaraš sa svojim drugovima iz odeljenja da večeras idete na koncert vaših prijatelja koji su se dugo pripremali za njega, čak si i ti učestvovao u pripremi i organizaciji samog koncerta. Razred je očekivao da će se večeras odlično provesti na koncertu zajedno s tobom, a frontmen grupe je očekivao tvoju punu podršku jer je tvoj najbolji prijatelj. Međutim, roditelji su ti zabranili odlazak na koncert jer si baš danas dobio lošu ocenu iz kontrolne vežbe. Kada si to saopštio svojim drugovima, bili su razočarani i smatrali su da bi ipak trebalo konačno da se osamostališ i pođeš sa njima na koncert.

- Šta biste uradili u ovakvoj situaciji?
- Da li biste se priklonili prijateljima i otišli na koncert ili poslušali roditelje?
- Da li se u svakodnevnom životu lako odričemo naših vrednosti da bismo bili deo grupe? Kada to činimo?
- Koje pritiske trpimo da bismo se uklopili u dominantne vrednosti naših vršnjaka?
- Da li u svim situacijama kada su nam vrednosti suprotstavljene treba da se odrekemo sopstvenih vrednosti?

Voditelj objašnjava da smo u traganju za sopstvenim identitetom često uključeni u proces traganja za onim što nam je važno i prioritetno u životu. Vrednosti predstavljaju ono što je za nas veoma vredno i što nam je od velikog značaja. Vrednosti su uvek pozitivne i mogu biti različite, kao što su demokratija, ravnopravnost muškaraca i žena, ljubav prema ljudima, težnja ka moći. Jedna od bitnih vrednosti koju treba da razvijamo jeste i prihvatanje drugih, njihovih različitosti, specifičnosti, individualnosti. A sve to čini temelje demokratije.

Nekada može doći i do sukoba vrednosti. Takav sukob može biti unutrašnji, kada su jednoj osobi u isto vreme važne dve suprotstavljene vrednosti, a postoji i sukob vrednosti između dve ili više osoba. Sukob je u redu sve dok se ne ugrožavaju nečija osnovna prava, ali tada više i ne govorimo o toleranciji.

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Pritisak vršnjaka

Voditelj zamoli učesnike da se sete primera iz života kada su njihovi vršnjaci vršili pritisak na njih, a oni nisu morali da se odreknu svojih vrednosti.

Voditelj komentariše da pritisak ne mora da bude negativan i da u svakoj situaciji ne moramo da se odričemo naših vrednosti da bismo bili deo grupe, već da to nekada može i da nam pomogne kako bismo neke stvari uvideli ili promenili. Ovde voditelj može da polako uvede priču i o zajedničkom delovanju sa ciljem da se razbiju predrasude i ukinu opresije nasuprot pasivnom posmatranju stvarnosti oko nas. U toku narednih radionica ova uvodna priča će se dalje proširivati.

Napomena: ukoliko su učesnici zainteresovani, priča o pritisku vršnjaka može da se nastavi i na sledećoj radionici. Tada učesnici mogu da navedu i načine na koje misle da mogu da se odupru ovom pritisku. To mogu da budu neki saveti koje su oni zaista i koristili ili možda ono što smatraju da bi moglo da bude korisno i sl.

V radionica: Razmisli, oseti pa učini (90 minuta)

CILJ:

Da se mladi upoznaju sa time kako misli utiču na njihova osećanja i ponašanje, što ih nekada dovodi do donošenja odluka koje mogu imati negativne posledice.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- podstaći učesnike da razmišljaju o svojim osećanjima;
- identifikovati načine za upravljanje raspoloženjem;
- ukazati na načine koji mogu pomoći u situacijama obeshrablenosti;
- ukazati da razumevanjem sopstvenih misli, osećanja i ponašanja mogu postati sposobniji da se nose sa različitim životnim situacijama;
- kako proceniti odluke i identifikovati posledice donetih odluka.

MATERIJAL za rad:

- papiri,
- olovke,
- materijal za rad za učesnike - "Ukratko o emocijama i kogniciji".

UVODNA AKTIVNOST: Prepoznajem te

Svaki učesnik ima zadatak da na papiru zapiše tri karakteristike koje se o njemu mogu steći na osnovu vizuelnog utiska. Kada svaki učesnik napiše ono što je karakteristično za njega, savija papir i ubacuje ga u kutiju. Voditelj promeša papire i zamoli nekog od učesnika da izvuče jedan papir iz kutije i da na osnovu karakteristika koje su napisane pokuša da pogodi koji učesnik je u pitanju. Kada se otkrije učesnik, onda on izvlači sledeći papir i tako redom, dok papiri svih učesnika ne budu izvučeni.

CENTRALNA AKTIVNOST: Naše misli usmeravaju naša osećanja

Pročitajte učesnicima sledeći tekst:

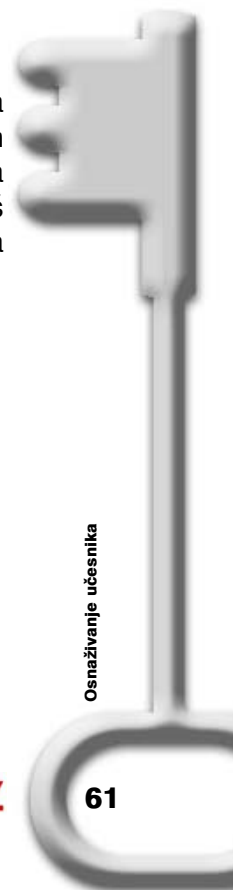
Danas je 16. novembar, Dan tolerancije. Dogovorio/la si se sa društvom iz razreda da se večeras okupite na trgu i podržite lokalnu organizaciju koja se bavi razvojem tolerancije i poštovanjem različitosti. Međutim, baš danas si dobio/la lošu ocenu na kontrolnoj vežbi i roditelji su ti zabranili da se sastaneš sa svojim društvom i podržiš akciju u čijem pripremanju si i ti učestvovao/la budući da si ti jedan/na od članova/ca ove organizacije.

Zamolite učesnike da vam saopšte kako bi se osećali u takvoj situaciji.

Dok učesnici navode svoja osećanja, voditelj ih beleži na velikom papiru.

Nakon ovoga voditelj podstiče diskusiju:

- Zbog čega se ovako osećamo?
- Koja su naša razmišljanja u ovakvoj situaciji?
- Kako se ponašamo u ovakvim situacijama?
- Šta obično činimo?

Voditelj objašnjava učesnicima da ono što mislimo o određenom događaju ili situaciji čini nas da se tako i osećamo.

Misli su ono što nam prolazi kroz glavu i što utiče da se loše ili dobro osećamo i činimo dobre ili loše stvari. Obično mislimo da ništa ne možemo da postignemo i da to što nam se dogodilo nije u redu.

Kao i misli, i osećanja se često ne mogu opisati samo jednom rečju. Osećanja predstavljaju ono što osećamo. Naša osećanja su ljubav, radost, strah, gnev, ljutnja, ljubomora, zavist i dr.

Ono što mislimo povezano je sa onim što osećamo, zbog toga su česte situacije da se loše osećamo ukoliko imamo loše misli. Bitno je da znamo da uvek imamo izbor i ličnu slobodu da možemo da kontrolišemo naše misli koje utiču na naše raspoloženje. U svim situacijama uvek se osećamo onako kako mislimo.

Nadovezujući se na prethodni tekst, voditelj deli učesnike u četiri grupe. Dve grupe imaju zadatak da izlistaju neke od najefikasnijih načina kako bi se mogao rešiti ovaj problem, dok druge dve grupe imaju zadatu da navedu neefikasne načine kojima bi se mogao rešavati problem.

Svaka grupa zatim izlaže svoje predloge, dok ih voditelj klasifikuje na velikom papiru u dve grupe (efikasni načini rešenja/neefikasni načini rešenja problema).

Voditelj zatim podstiče učesnike na diskusiju osvrćući se prvo na neefikasne načine rešavanja problema:

- Šta je pogrešno u ovakvom procesu rešavanja problema?
- Do čega nas dovodi ovakvo rešavanje problema?
- Šta ove načine čini neefikasnim?
- Koje bi bile posledice rešavanja ovih problema na ovakav način?
- Da li u životu donosimo neke odluke zbog kojih bismo kasnije žalili?

Zatim, voditelj pravi osvrt na navedene efikasne načine rešavanja problema i objašnjava učesnicima da prilikom rešavanja problema i donošenja nekih odluka moramo proveravati pretpostavke koje predstavljaju ključni element prilikom rešavanja problema. Voditelj ističe da je uvek prilikom rešavanja problema bitno da imamo podršku drugih, da u svakoj situaciji pokušamo da zastanemo i identifikujemo problem, da dobro razmislimo, a zatim odaberemo najkorisniju misao koja će nam pomoći da prevaziđemo problem.

Takođe, veoma nam je bitno svakako i da prepoznamo koje su naše potrebe i pokušamo da izlistamo što veći broj rešenja pre nego što se odlučimo za ono koje smatramo da je najprihvatljivije i najbolje za nas.

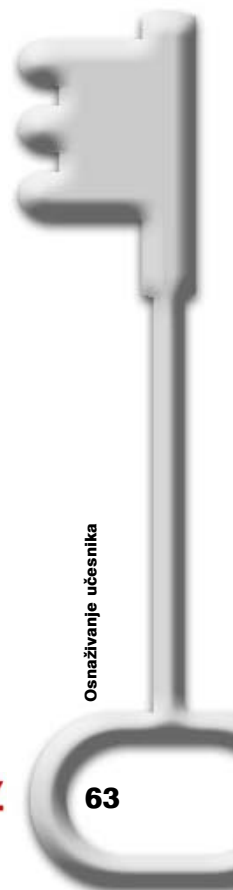
ZAVRŠNA AKTIVNOST: Kako da priđemo problemu

Zamoliti svakog od učesnika da se seti neke situacije iz svog svakodnevnog života kada mu je nešto bilo uskraćeno ili kada nije uspeo da reši neki problem. Zatim zamoliti učesnike da tu situaciju zapišu i pokušaju da odrede moguća osećanja i ponašanje u takvoj situaciji, a potom da probaju da se sete šta su tada mislili.

- Šta bi mislio u takvoj situaciji?
- Kako bi se osećao i ponašao?
- Šta bi učinio sa svojim osećanjima i na koji način bi pokušao da rešiš problem?

U toku diskusije voditelj će podeliti materijal za rad učesnicima i ukratko im predstaviti model. Zatim se razgovara o tome kako učenici vide ovaj model, da li ga razumeju i prihvataju, da li misle da tehnika dnevnika može da im pomogne u situacijama kada se loše osećaju ili kada, na primer, ne znaju kako drugu/drugarici da kažu NE i sl.

Takođe, voditelj sada može da se vrati na centralnu aktivnost i da vidi da li učesnici imaju neki novi predlog u skladu sa sada novim informacijama koje su čuli. Da li misle da sada postoje neki novi i efikasniji načini koji mogu da se primene zarad rešavanja nekog problema?

Materijal za rad za učesnike - "Ukratko o kogniciji i emocijama"

Ellis odvija svoj pristup u okviru ABCD tehnike, a njegov sistem zove se RET-sistem, tj. racionalno-emosivno (bihejvioralni) pristup. On smatra da kognicija prethodi emociji. Kognitivisti celokupno učenje vide kao kognitivno učenje (kognicija su ideje, misli, predstave, fantazmi...).

Po njegovoj teoriji, događaj koji nam se desio, tj. aktivirajući događaj, ne stvara emocionalnu uznemirenost jer ljudi mogu doživjeti isti događaj ali reagovati na njega drugačije. Ono što neko misli o događaju rezultira emocionalnim i ponašajnim reakcijama.

Na primer, zamislite da se šetate sami ulicom, mrkli je mrak i nema nigde nikoga osim vas. U jednom trenutku čujete da nešto šuška u žbunju. Ukoliko pomislite da je pas, možete se osećati spokojno i nastaviti da šetate. Ali ako pomislite da je lopov, kako ćete se osećati? Verovatno ćete se uplašiti i možda čak početi i da bežite, zar ne?

Ellis smatra da su poremećene, negativne emocije uzrokovane apsolutističkim, rigidnim i preambicioznim mislima koje je označio kao iracionalne misli tj. verovanja.

Iracionalna verovanja spadaju u tri glavne kategorije: treba-mora, koje odražavaju nerealistične zahteve prema ljudima i situacijama. Evaluacije vrijednosti, koje se odnose na obavezu da se uspe da bi se dobilo odobravanje drugih kako bi sebe smatrali vrednom osobom. Izjave potrebe, koje se odnose na ono što neko misli da mora imati kako bi bio oslobođen od osećanja frustracije. Kod mladih osoba ova moranja i htenja prevode se u očekivanja: uvek treba da dobijem ono što želim; ljudi treba da se prema meni odnose tačno onako kako ja želim; sve u životu uvek treba da bude fer. Izjave potreba odražavaju iracionalno verovanje da sve u životu treba da je lako. Ne treba da se trudim ni oko čega previše ili da radim stvari koje su dosadne, ne mogu da podnesem neugodne situacije.

Ova iracionalna verovanja dovode do intenzivnih negativnih emocija.

Da bi se postiglo psihološko zdravlje, ova iracionalna verovanja moraju biti zamenjena racionalnim verovanjima. Racionalna verovanja dovode do umerenih, manje uznemirujućih emocija, zasnivaju se na realnosti i pomažu u postizanju ciljeva.

Četiri varijable su znači A, B, C i D, a one predstavljaju:

A Aktivirajući događaj, tj. aktivirajući agens koji prouzrokuje emociju (odgovara dražima i situacijama, na primer, roditelji me ne puštaju na koncert). Ne idemo samo ka otkrivanju mehanizama nastanka konsekvenci nego na ceo dnevni događaj koji aktivira kosekvencu.

B Pogrešno verovanje/mišljenje ili belive sistem. To je suštinski životna filozofija ili kognitivni set, ili disfunkcionalne pretpostavke. (Odgovara pogrešnim uverenjima. Na primer, zato što ne mogu da idem na koncert drugovi će misliti da sam slab i neće me prihvatiti. Uskoro neću imati više ni jednog druga.)

C Konsekvenca/emocije koje nam se javljaju (depresija, strah, razočaranje...). Emocionalna konsekvenca javlja se kao posledica aktivirajućeg događaja. Ovu konsekvencu ne možemo da izmenimo sve dok ne otkrijemo B.

D D je desputation koji obuhvata čisto kognitivne metode sokratovski organizovane - znači kroz stalno postavljanje pitanja. Analiza automatizovanih/negativnih misli, njihovo određivanje u smislu pogrešnosti i pokušaj da se koristeći različite tehnike (na primer, reatribucija, decentracija, test realnosti, davanje informacija, proširenje perspektive i dr.) pogrešno B ispravi. Recimo, nastavnici, drugovi, roditelji mogu da nam pomognu u ovome dajući nam potrebne informacije i sl. (Na primer, to što ne idem na koncert ne znači da će drugovi misliti da sam slab i da ne mogu da se oduprem roditeljima. Uostalom, čak ako neko to i pomisli, neće svi tako misliti i sl.)

Jedan od načina da mladima olakšamo da se bave pogrešnim uverenjima i lošim emocijama koje imaju jeste i da im ponudimo model dnevnika.

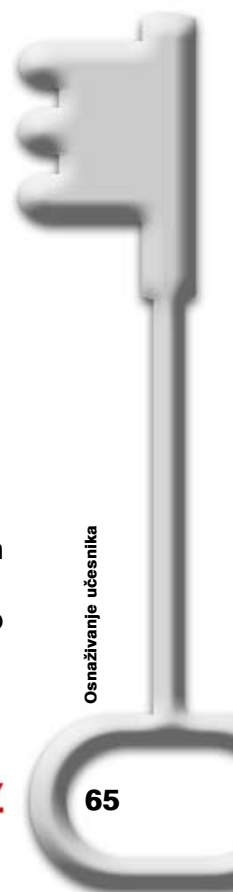
On se vodi na taj način što osoba mora da beleži sve situacije - kako stvarne tako i imaginarne, predstave i dr. koje dovode do automatizovanih misli tj. do pogrešnih uverenja, misli i stavova.

Zatim u dnevnik treba da se zapiše i alternativa toj misli (npr. neću da razmišljam o tome da li će me drugovi stvarno odbaciti. Videću sutra šta će se desiti). Takođe, treba da zapiše i šta najgore može da mu se desi.

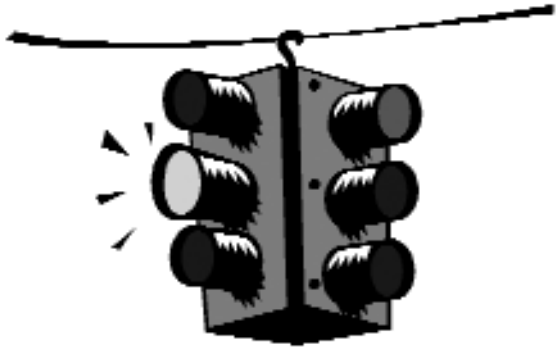
Situacija (stvarna ili zamišljena)	Vreme i datum	Automatizovana misao
		Konsekvenca

Alternativne misli koje možemo kao primer da ponudimo učenicima jesu:

- "To je samo verovatnoća a ne i dokaz da će se to i desiti."
- "Život je rizik, ali mi ne možemo da razmišljamo samo o rizicima."
- "Ja sam dovoljno zreo/zrela da znam sebe da čuvam i ne moram uvek da zavisim od drugih."
- "Moje misli su opasnije od stvarnosti. Bolje da prvo proverim realnost pre nego što počnem da zaključujem."

Ono što može da se ponudi mladima jeste tehnika semafora (Katalinski, R. 2003):

Stani	
Razmisli, promisli	
Kreni	

VI radionica: Uvod u priču o toleranciji (60 minuta)

CILJ:

Da se mladi upoznaju da samo ličnim osnaživanjem mogu da ostvare promene oko njih.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- podstaći učesnike da razmišljaju o slici koji imaju o sebi;
- podstaći učesnike da razmišljaju o svojim i tuđim vrednostima;
- ukazati na načine na koje pozitivna slika o sebi utiče na mogućnost prihvatanja drugih.

MATERIJAL za rad:

- papiri,
- olovke.

CENTRALNA AKTIVNOST: Slika o nama samima

Ova radionica odvija se u formi razgovora.

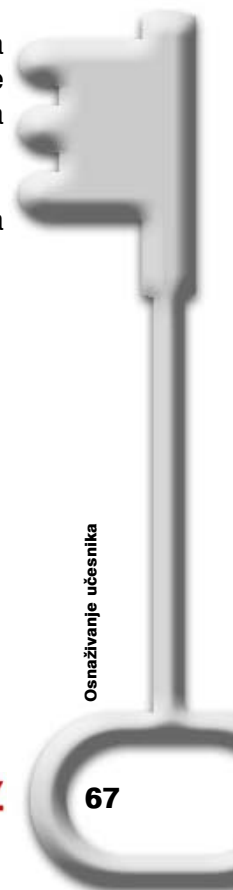
Voditelj podstiče učesnike da razmišljaju o slici koju imaju o sebi i o značaju koju ova slika ima na razvoj tolerantnog ponašanja.

Podstiče ih na razgovor o tome kako slika koju imamo o sebi utiče na to kako vidimo druge. Da li se sa promenom ove slika menja i način na koji vidimo druge.

Voditelj ukazuje na značaj razvoja pozitivne slike o sebi, samopoštovanja, na razvijanje i upozavanje sa našim identitetom, sa potrebama i vrednostima, na razvoj nepredrasudnog mišljenja i sl. Bez ovih preduslova osoba ne može da razvija tolerantno ponašanje, tj. bez prihvatanja samoga sebe ne možemo prihvatiti ni druge.

Ukoliko smo svesni svoga identiteta i znamo kojim grupama pripadamo, zbog čega nam je to važno, šta nam to nudi, u stanju smo i da prihvatimo identitet koji druge osobe imaju. Učenjem veština međusobne saradnje stičemo mogućnost da prihvatamo lične istorije i vrednosti svakog drugog pojedinca.

Samopoštovanje koje je razvijeno daje kapacitet za promenu ponašanja prema marginalizovanim i diskriminisanim ljudima.

Prava

**mladih i
upoznavanje sa
međunarodnim
dokumentima
kojima se štite
njihova prava**

* Napomene za voditelje radionica

Za vođenje radionica u ovom delu biće vam neophodni neki od međunarodnih dokumenata kao i zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

Ove dokumente možete da preuzmete na sledećim veb stranicama:

Deklaracija o principima tolerancije

www.unaserbia.org.yu

Konvencija o pravima deteta

<http://yu.cpd.org.yu>

**Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i
Evropska konvencija o ljudskim pravima**

www.bgcentar.org.yu

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

www.parlament.sr.gov.yu

Prava mladih i upoznavanje sa međunarodnim dokumentima kojima se štite njihova prava

VII radionica: Potrebe, želje i ljudska prava (90 minuta)⁵

CILJ:

Da učesnici što bolje shvate pojam potreba, želja kao i ljudskih prava koja se baziraju na pojmu potreba.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje učesnika sa pojmom potreba;
- upoznavanje učesnika sa pojmom želja;
- upoznavanje sa načinom na koji su potrebe inkorporisane u okviru ljudskih tj. dečjih prava.

MATERIJAL za rad:

- papir za svaku grupu,
- olovka za svaku grupu,
- hamer papir za svaku grupu.

UVODNA AKTIVNOST: Putujuća jakna

Cilj ove aktivnosti jeste da učesnici nastave da se međusobno bolje upoznaju. Voditelj zamoli učesnike da sednu ukруг i nakon toga im postavi pitanje: "Gde je vaša jakna sve bila u poslednjih godinu dana? Šta je radila i šta je videla?" Nakon ovoga jedan po jedan učesnik priča o tome šta je jakna tj. šta su oni radili u poslednje vreme.

CENTRALNA AKTIVNOST: Potrebe i želje

Učesnici se podele u manje grupe. Nakon ovoga voditelj daje sledeću instrukciju: "Neka svaka grupa nacrtá na svom papiru obris svoje zamišljene države i neka svaka grupa ovoj zamišljenoj državi da ime. Zatim neka svaka grupa, ispod konture zamišljene države, napiše nedovršenu rečenicu: Zato što sam mlada osoba i živim u svojoj državi... treba da mi se obezbedi... Svaki član u grupi treba da zapiše na papiru pet stvari koje on/ona misli da treba da mu/joj se obezbede, a zatim da zalepi svoje odgovore na veliki papir."

Voditelj sada uzima veliki pakpapir i pravi tri kolone u kojima zapisuje: 1) U svakom trenutku; 2) Uglavnom; 3) Samo ponekad.

Zatim zamoli učesnike da svako pročita svoj nastavak nedovršene rečenice: "Zato što sam dete/mlada osoba i živim u svojoj državi... treba da mi se obezbedi..." i da svoj odgovor stavi u jednu od tri ponuđene kolone.

⁵ Preuzeto i izmenjeno iz Vidović, S. (2005) Nauči, poentiraj. Beograd. GTZ

Napomena: voditelj podstiče učesnike na razmišljanje i zajedno sa njima učestvuje u razvrstavanju odgovora u neku od kolona. Na primer, ukoliko je odgovor: "novi diskmen", voditelj treba da uputi učesnike na razmišljanje da li je to nešto što treba da im se obezbedi u svakom trenutku ili samo ponekad. Slično je i sa drugim odgovorima, npr.: "uvažavanje", "prihvatanje mojih osobenosti" ili "dobro i kvalitetno školovanje" i sl.

Kada se završi sa razvrstavanjem po kolonama, učesnici uzimaju odgovore koji se nalaze u prvoj koloni (U svakom trenutku) i prave zajednički poster na velikom papiru na kome upisuju ove odgovore.

Svi učesnici sede u krugu i razgovaraju o teškoćama s kojima su se susreli u prethodnoj aktivnosti, razlikama u načinu razvrstavanja njihovih odgovora, eventualnim nesuglasicama oko stavljanja pojedinih odgovora u kategorije.

Voditelj podstiče diskusiju pomažući učesnicima da uvide razliku između pojmova želje - potrebe. Voditelj zatim uvodi pojam prava, kao osnovu za uređenje odnosa u nekoj zajednici. Kao pomoć može koristiti neka od navedenih pitanja:

- Da li ste imali teškoća u razvrstavanju vaših odgovora?
- Kako biste nazvali jednim imenom vaše odgovore koji se nalaze u prvoj koloni (U svakom trenutku)?
(Odgovor za voditelja: Potrebe.)
- Kako biste nazvali jednim imenom vaše odgovore koji se nalaze u drugoj i trećoj koloni (Uglavnom i Samo ponekad)?
(Odgovor za voditelja: Želje.)
- Koja je veza potreba koje ljudi imaju sa životom u nekoj državi ili društvu?

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Šta želim u školi

Učesnici se podele u četiri grupe. Dve grupe dobijaju zadatak da napišu po pet potreba koje su neophodne da im se zadovolje, da bi mogao da se normalno organizuje život u školi. Druge dve grupe imaju zadatak da napišu po pet želja koje treba da im se zadovolje i čije zadovoljenje bi im olakšalo život u školi.

Kada grupe završe zadatak, grupe koje su ispisale potrebe dobijaju listu koju je ispisala grupa koja se bavila željama, i obrnuto. Grupe dobijaju zadatak da napišu na koji način smatraju da bi mogle da zadovolje potrebe odnosno da ostvare želje (u slučaju želja govorimo o aktivnosti, na primer, imam želju da budem sa Milicom, a to mogu da ostvarim tako što ću joj telefonirati. Potreba mi je da budem blizak sa njom.).

Nakon ove aktivnosti grupe čitaju potrebe, želje i aktivnosti, a voditelj ih ispisuje u tri kolone, a nakon toga sledi diskusija.

Redni broj	Potrebe	Želje	Aktivnosti
1.			
2.			

- Šta je bilo lakše utvrditi: želje ili potrebe?
- Šta je bilo lakše da se setite, na koji način da zadovoljite potrebe ili kojim aktivnostima da ostvarite želje? Zašto?
- Koja je razlika između potreba i želja? Da li smo uvek realni kada nešto želimo?
  - Da li želje možemo baš uvek i u svako vreme da ostvarimo, a potrebe?

Nakon diskusije voditelj objašnjava razliku između potreba i želja, pozivajući se pri tom na prethodnu aktivnost.

Većina nas želi različite stvari i po tome se međusobno i razlikujemo. Svesno ili nesvesno možemo želiti različite stvari, koje nam nekad mogu pružiti zadovoljstvo, a nekada one mogu biti štetne, kako za nas same, tako i za one koji nas okružuju. Želja najčešće predstavlja način na koji potrebe mogu biti zadovoljene. Za razliku od želja, potrebe predstavljaju motive i vrednosti svakog pojedinca koje ga pokreću na akciju. Potrebe predstavljaju težnju za ostvarenjem nekog cilja koji je svojstven ljudima. Zadovoljenje potreba neophodno je svakom čoveku kako bi mogao da živi. Najosnovnije ljudske potrebe predstavljaju PRAVA. Prava predstavljaju opšta zagarantovana pravila kojima se uređuju odnosi između ljudi, kao i ljudi prema zajednici.

I vaš boravak u školi povezan je sa ispunjenjem određenih potreba i želja. Potreba za razvojem, za obrazovanjem, za poštovanjem i uvažavanjem, ali i potreba za druženjem i bliskošću. Naravno, tu je i veliki broj želja koje imamo u odnosu na školu.

Sada kada govorimo o pojmu tolerancije, vidimo da se i u osnovi ovoga pojma nalazi veliki broj ljudskih potreba. Potreba da budemo uvaženi, potreba za pripadanjem (grupi i sl.), potreba za samoostvarenjem, potreba za autonomijom i brojne druge potrebe.

Napomena: u sledećoj radionici voditelj će se više baviti povezivanjem potreba sa osnovnim ljudskim pravima.

VIII radionica: Upoznavanje sa pojmom zakona (90 minuta)⁶

CILJ:

Upoznati učesnike sa pojmom zakona i dati im osnovne informacije o sistemskom zakonu (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja RS), koji reguliše oblast nediskriminacije i međusobnog uvažavanja u školskom okruženju.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje sa pojmom zakona i obaveznošću zakona, kao i posledicama usled kršenja zakona;
- upoznavanje sa odgovornostima koje pojedinci imaju prema zakonu;
- upoznavanje sa odredbama Zakona o osnovama sistema obrazovanja RS, koje omogućavaju organizovanje učenika;
- upoznavanje sa pravima i odgovornostima učenika iz Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja RS.

MATERIJAL za rad:

- papiri za svaku grupu,
- olovka za svaku grupu,
- hamer papir,
- prilog - Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja RS - za svakog učesnika.

UVODNA AKTIVNOST: Prepoznajem pravila i sankcije

Učesnici se podele u četiri grupe. Svaki učesnik u grupi treba da se seti jednog primera iz školskog života kada je prekršio neko pravilo ili se neodgovorno ponašao i sankcije koja je usledila zbog toga. Nakon ovoga treba da se sete jednog primera kada im je bilo uskraćeno neko pravo i način na koji su se izborili za njegovo ostvarenje.

Nakon što se svaki učesnik seti svog primera i kaže ga članovima svoje grupe, članovi grupe biraju jedan od primera koji će predstaviti pred celom grupom.

Kada završe, svaka grupa izlaže svoj primer.

CENTRALNA AKTIVNOST: Zakon pod lupom

Voditelj na hamer papirima piše sledeće naslove:

- Šta za mene znači zakon?
- Kako se ja odnosim prema zakonu?
- Šta zakon sve može da reguliše?

Kada svaki učesnik završi sa ispisivanjem odgovora, voditelj zamoli nekog od učesnika da pročita odgovore na pitanje: Šta za mene znači zakon?

⁶Preuzeto i izmenjeno iz Vidović, S. (2005) Nauči, poentiraj. Beograd. GTZ

Nakon čitavanja odgovora voditelj objašnjava učesnicima pojam zakona.

Zakon - opšte pravno pravilo, skup pravnih normi, pravni akt kojim se definišu određena pravila ponašanja.

Zakon predstavlja pisani pravni akt koji donosi zakonodavni organ tj. parlament. Putem zakona pojedinci ostvaruju svoja prava. U našoj državi zakone donosi Narodna skupština Republike Srbije i Skupština Srbije i Crne Gore. Zakon se donosi u posebnom postupku koji se naziva zakonodavni postupak. Postupak počinje podnošenjem predloga zakona, koji priprema vlada ili stručnjaci iz različitih oblasti. Predlog zakona potom se pretresa u zakonodavnom odboru skupštine, a nakon toga u plenumu, gde poslanici diskutuju o predlogu, a zatim glasaju. Posle toga zakon se objavljuje u službenim novinama i nakon određenog vremena stupa na snagu.

Osnovna aktivnost parlamenta jeste donošenje zakona i upravo zbog toga su nam parlamenti bitni jer narod preko svojih izabраниh predstavnika učestvuje u donošenju odluka. Kao što poslanici u parlamentu zastupaju volju građana kroz donošenje različitih zakona, tako i učenički parlamenti imaju mogućnost da donose kolektivne odluke u interesu svih učenika škole.

Nakon ovoga voditelj zamoli jednog od učesnika da pročita odgovore na pitanje: Kako se odnosim prema zakonu?

Voditelj zajedno sa učesnicima komentariše odgovore i objašnjava da svaki pojedinac svoje ponašanje treba da uskladi sa zakonom. Sva prava koja su propisana zakonom imaju granice, momentom kršenja prava drugih naša prava prestaju. Svako kršenje zakona za sobom povlači određene sankcije. Sankcija predstavlja kaznu koja se izriče u slučaju kršenja zakona. Sankcije mogu biti različite, npr. kazna zatvora, novčana kazna, disciplinska mera.

Nakon ovoga neko od učesnika čita odgovore na pitanje: Šta zakon reguliše?

Komentarišući zajedno sa učesnicima, voditelj objašnjava da zakon reguliše različite oblasti, npr. krivičnopravni sistem, porodičnopravne odnose, radne odnose. Budući da zakon reguliše različite oblasti, on, takođe, reguliše i sistem obrazovanja.

Osnovni zakon koji reguliše ovu oblast jeste Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Ovaj zakon, pored toga što reguliše prava i odgovornosti učenika, reguliše i oblast učeničkih parlamenata.

Učesnici se potom podele u manje grupe, a zatim se svakom učesniku podeli prilog Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja RS. Učesnici imaju zadatak da svako za sebe pročita zakon, a nakon toga voditelj ih usmerava da u okviru grupe posebno pročitaju član 56 (Organi upravljanja ustanove), član 95, član 96 (Prava deteta i učenika), član 98 (Učenički parlament) i u okviru grupe daju komentare o ovim članovima.

Učesnici treba da objasne kako oni vide ove članove, da li imaju neke komentare na njih, da li su im jasni i sl.

Grupe biraju predstavnike koji će izneti komentare pred celom grupom.

Voditelj dalje podstiče diskusiju:

- Kakav je vaš opšti komentar na tekst zakona?
- Da li biste menjali neke odredbe i koje?
- Da li biste nešto dodali?
- Da li mislite da se u praksi poštuje sve što je zakonom propisano?
- Koliko su vam jasne odredbe koje se odnose na učeničke parlamente? Da li biste nešto menjali?

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Moj zakon

Učesnici se ponovo vraćaju u grupe i imaju zadatak da napišu svoj zakon kojim bi regulisali oblast rada i života u školi, ali koji pri tome poštuje neka, po njima, pravila zajedničkog života i međusobnog poštovanja i uvažavanja.

Nakon što svaka grupa napiše svoj zakon, napravi se parlament od svih učenika koji potom izglasavaju svaki predloženi zakon.

IX radionica: Vrste prava (90 minuta)⁷

CILJ:

Upoznati učesnike sa vrstama prava i mogućnošću i načinima njihove klasifikacije.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje sa pojedinačnim članovima Deklaracije o principima tolerancije, Konvencije o pravima deteta, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Evropske konvencije o ljudskim pravima;
- upoznavanje sa sadržajem i strukturom ovih dokumenata;
- upoznavanje sa pojmom nedeljivosti prava;
- upoznavanje sa četiri osnovna principa kao preduslovu ostvarivanja ostalih prava iz Konvencije o pravima deteta.

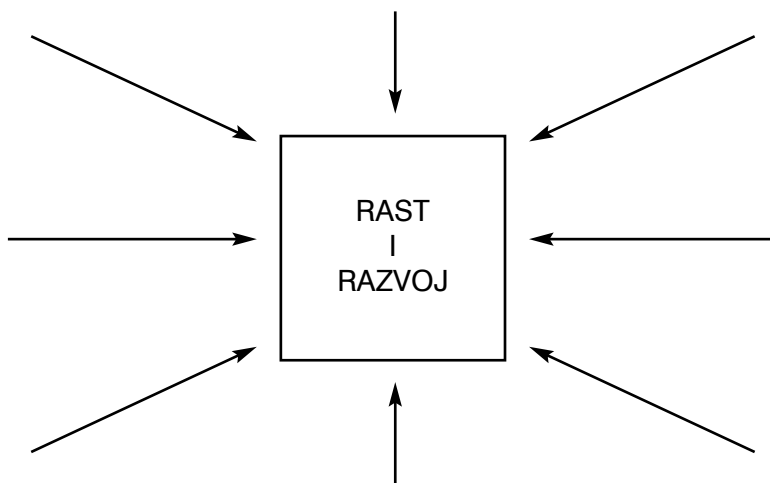
MATERIJAL za rad:

- papir za svaku grupu,
- olovka za svaku grupu,
- hamer papir,
- makaze, lepak, selotejp, flomasteri,
- prilog - Deklaracije o principima tolerancije, Konvencije o dečjim pravima, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Evropske konvencije o ljudskim pravima - za svakog učesnika,
- materijal za rad za učesnike - "Četiri osnovna principa" - za svakog učesnika,
- materijal za rad za učesnike - "Priča o devojčici Lepi" - za svaku grupu.

UVODNA AKTIVNOST: Potreba za razvojem

Učesnici se podele u četiri grupe. Svaka grupa dobije hamer papir i markere, a zatim im voditelj objašnjava aktivnost.

Svaka grupa treba da nacрта kvadrat na sredini papira u koji ispisuje koja su prava, po mišljenju njenih članova, potrebna za pravilan rast i razvoj.

⁷ Preuzeto i izmenjeno iz Vidović, S. (2005) Nauči, poentiraj. Beograd. GTZ

Znači, članovi svih grupa treba da se sete što je moguće više prava koja treba da im obezbede država, porodica, škola, odrasli i sl., a čije ostvarenje omogućava njima i njihovim vršnjacima pravilan rast i razvoj.

Kada završe sa radom, učesnici se vraćaju u plenum i predstavljaju rezultate do kojih su došli.

Voditelj pokušava da klasifikuje ova prava na neki način, npr.:

- prava za čije ostvarenje je odgovorna država,
- prava za čije ostvarenje su odgovorne institucije,
- prava za čije ostvarenje je odgovorna škola,
- prava za čije ostvarenje je odgovorna porodica,
- prava za čije ostvarenje sam odgovoran/odgovorna ja.

Napomena: u ovom delu aktivnosti voditelj još ne uvodi pojam nedeljivosti prava. Takođe, kada bude sa učesnicima radio deo o pravima i odgovornostima, voditelj može podsetiti učesnike na klasifikaciju iz ove radionice i na to kojoj grupi su učesnici dali najveću odgovornost.

Nakon ovoga voditelj vodi diskusiju o tome koja su nam sve prava neophodna da bismo mogli da se pravilno razvijamo i rastemo. Takođe, postavlja pitanja i da li su ova prava podjednako potrebna svoj deci/mladima i da li postoje neke grupe kojima su potrebna neka druga prava.

CENTRALNA AKTIVNOST: Vrste prava

Učesnici se podele u četiri grupe i svaka grupa dobije primerak priče o devojčici Lepi. Nakon što pročitaju priču, učesnicima se da primerak Deklaracije o principima tolerancije, Konvencije o pravima deteta, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Evropske konvencije o ljudskim pravima. Njihov zadatak je da pročitaju ova dokumenta i zatim da na osnovu priče o devojčici Lepi klasifikuju prava iz ovih dokumenata u ponuđene grupe po sledećim kriterijumima:

Grupa koja radi sa Deklaracijom o principima tolerancije:

I grupa: prava koja devojčici Lepi omogućavaju školovanje, obrazovanje i participaciju.

II grupa: prava koja devojčici Lepi omogućavaju kvalitetan način života.

III grupa: prava koja pripadaju svakom ljudskom biću.

IV grupa: prava u kojima se najviše ogleda snaga države i gde se vidi njena primarna odgovornost.

Grupa koja radi sa Konvencijom o pravima deteta:

I grupa: treba da pronađe i klasifikuje sva ona prava koja štite devojčicu Lepu od svih oblika iskorišćavanja.

II grupa: prava koja devojčici Lepi omogućavaju kvalitetan način života.

III grupa: prava koja devojčici Lepi omogućavaju školovanje, participaciju, udruživanje, kulturno uzdizanje.

IV grupa: prava koja pripadaju svakom ljudskom biću.

Grupa koja radi sa Univerzalnom deklaracijom o pravima deteta:

I grupa: prava na koja najviše mogu da utiču pojedinci tj. Lepa u ovom slučaju.

II grupa: prava u kojima se najviše ogleda snaga države i na koja Lepa može teško da utiče ili na koja uopšte ne može da utiče.

Grupa koja radi sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima:

I grupa: politička i građanska prava koja su Lepi zagarantovana.

II grupa: ekonomska, socijalna i kulturna prava koja su Lepi zagarantovana.

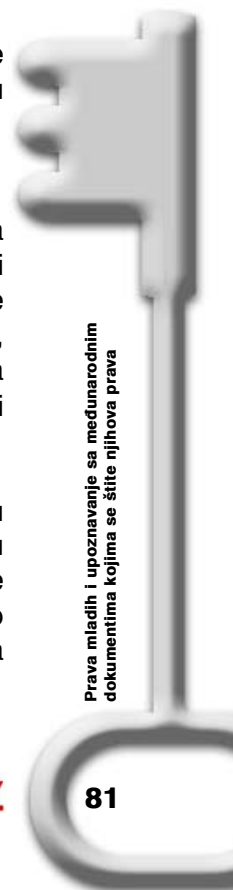
Učesnici imaju oko 45 minuta za ovu aktivnost. Nakon ovoga vraćaju se u veliku grupu i svaka grupa predstavlja klasifikaciju koju su uradili. Nakon izlaganja, ostali učesnici imaju mogućnost da postave pitanja i daju komentar.

Napomena: voditelj može da da i neke druge klasifikacije. One su ovde date samo da podstaknu učesnike na razmišljanje i da im omoguće da iščitaju dokument i da pokušaju na interesantan način da ga što bolje razumeju.

Nakon izlaganja poslednje grupe, voditelj uvodi pojam nedeljivosti prava, tj. objašnjava učesnicima da su sva prava podjednako važna, da nema manje ili više važnog prava i da bez ostvarivanja jednog prava ne mogu da se ostvare ni druga prava. Prava ne mogu da se postave u hijerarhijski odnos u odnosu na značaj koji imaju. Na primer, dete koje ima status izbeglice i nalazi se u kolektivnom centru, ima pravo na preživljavanje, identitet, školovanje, brigu roditelja i sl. U ovoj situaciji teško je izdvojiti koje je pravo važnije od drugog.

Međutim, u nekim situacijama u kojima se nalazimo, neka prava mogu da nam postanu važnija od drugih, na primer u situaciji kada dete sa smetnjama u razvoju dolazi u školu koja nije prilagođena njegovim potrebama, pravo na obrazovanje može biti značajnije od nekog drugog prava. Čak i u ovakvim situacijama ne smemo zaboraviti da je svako pravo važno za nekoga, a i da se same situacije u kojima se nalazimo menjaju, a samim tim menjaju se i naše trenutne potrebe.

Prava mladih i upoznavanje sa međunarodnim dokumentima kojima se štite njihova prava

Voditelj ukazuje da se prava deteta dele i razvrstavaju da bi se lakše zapamtila i da bi se lakše radilo s njima, kao i da takvih podela ima više.

Pored podela, koje mogu da budu potpuno proizvoljne a koje su korišćene tokom ove aktivnosti, postoje i druge - zvanične podele, a često se koristi i klasifikacija koju je usvojio Komitet za prava deteta.

Voditelj zatim objašnjava da su klasifikacije uvedene iz tehničkih razloga, tj. da bi se olakšao proces praćenja i informisanja o pojedinim pravima. Voditelj može da predstavi neku od ovih podela.

Na primer:

- Jedna od podela koju možemo da predstavimo jeste klasična, koja deli prava na građanska, politička i ekonomska, zatim socijalna i kulturna prava.
- Postoji i podela na participativna, protektivna prava i prava kojima se obezbeđuje razvoj.
- Najpoznatija je podela tj. klasifikacija koju je usvojio Komitet za prava deteta, a zarad lakšeg izveštavanja zemalja koje podnose svoje izveštaje pred ovim telom. Komitet izdvaja: definiciju deteta, osnovne principe, građanska i politička prava, porodičnu sredinu i alternativnu brigu o detetu, prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, prava na obrazovanje, slobodno vreme, rekreaciju i kulturne aktivnosti, kao i prava deteta koje se nalazi u posebnim situacijama.

Na kraju voditelj objašnjava četiri osnovna principa iz Konvencije o pravima deteta tj. četiri prava koja su uzdignuta na nivo principa jer bez njihovog ostvarivanja ne može da se ostvari ni jedno drugo pravo iz ovog dokumenta. Potom razgovara o njima sa učesnicima.

Ova prava se zbog toga nazivaju PRINCIPI i to su:

- pravo na ŽIVOT, OPSTANAK I RAZVOJ,
- pravo na NEDISKRIMINACIJU,
- NAJBOLJI INTERES DETETA i
- pravo na PARTICIPACIJU.

Takođe, voditelj naglašava i da su sva ova dokumenta jednako važna. Ukoliko govorimo o diskriminaciji tj. opresiji, pri čemu se krši Deklaracija o principima tolerancije, ne možemo da govorimo o uživanju prava iz nekog drugog dokumenta. I u ovom kontekstu možemo da primetimo da ne postoji dokument koji je važniji od nekog drugog dokumenta - svi su podjednako važni.

Materijal za učesnike - "Priča o devojčici Lepi"

Pre sedamnaest godina ili tačnije 15. maja 1988. godine rođena je devojčica Lepa. Ona sada ima sedamnaest godina i još uvek se smatra detetom. Lepa je rođena u državi koja se zove Darija i ima njeno državljanstvo. Od svog rođenja roditelji su je vaspitali da poštuje svoju državu i da veruje u njihovog boga Darijana.

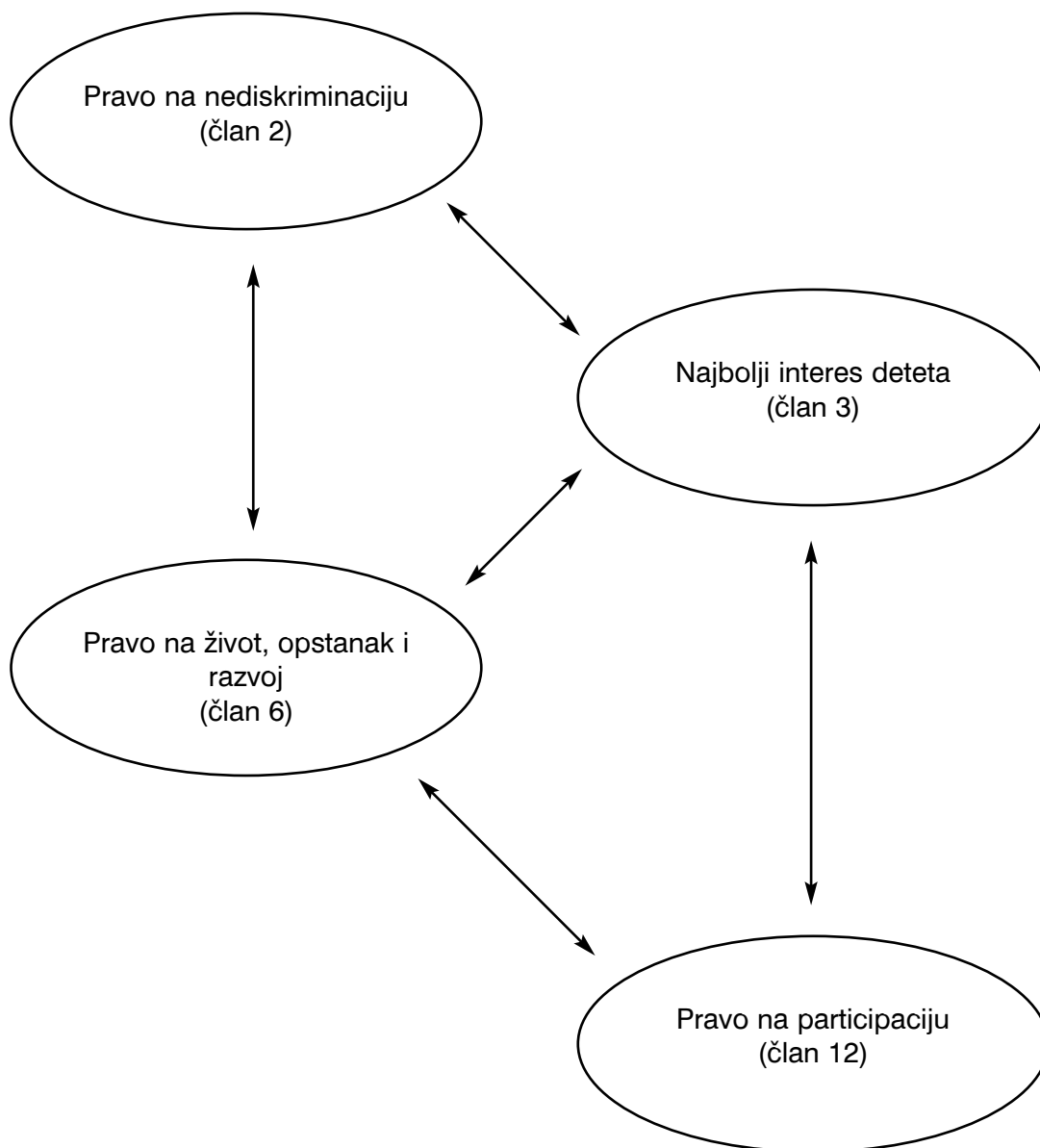
Kada je Lepa imala tri godine, u zemlji Dariji se desilo nešto veoma strašno. Neki ljudi koji su živeli u ovoj državi nisu bili zadovoljni životom u njoj i odlučili su da više ne poštuju njihovog boga Darijana. Nastao je pravi rat između dveju sukobljenih strana, između onih koji su poštovali Darijana i onih koji to nisu. U tom groznom ratu Lepa je izgubila svoje roditelje. Rat se završio, a Lepa je tada imala pet godina. O njoj se "brinuo" neki čovek koji ju je terao da svakoga dana izađe na ulice svoga grada i da prosi. Kada bi se vratila kući, sav novac koji je dobila na ulici on bi joj uzeo i dao joj samo koricu hleba da jede. U takvim uslovima života Lepa se teško razbolela. Dok je tako bolesna prosila na ulici, naišli su čovek i žena koji su se sažalili nad Lepom i odveli je kod lekara. Lepa je provela dve nedelje u bolnici i prema njoj su, moglo bi se reći, svi bili veoma fini. Konačno su otkrili da Lepa nema roditelje i odlučili da je smeste u dom za nezbrinutu decu. U domu je Lepi bilo dobro, imala je svoj topao krevet i toplu hranu.

Prošle su dve godine i Lepa je krenula u školu. Upoznala je nove prijatelje i počela da uči prva slova. Jednoga dana kada se Lepa vratila iz škole, na vratima ju je kao i obično sačekao domar koji se brinuo o bezbednosti doma. On je bio izuzetno dobar prema Lepi, štaviše moglo bi se reći i "preterano dobar". On je Lepu često milovao. Međutim, jednoga dana pokušao je i nešto više od toga. Kada su za to saznali vaspitači, izbacili su domara. Ali je zato cela Darija brujala o ovom događaju, jer su lokalne novine "Darijske radoznalosti" objavile članke i svi su upoznati sa tim šta se Lepi desilo.

Tako je za Lepu saznao i mladi bračni par koji nije mogao da ima dece. Odlučili su da usvoje Lepu. Tako je Lepa dobila nov dom i nove roditelje. Sa njima je bila veoma srećna, a najsrećnija je bila kada su je vodili na klizanje.

Sada ima 17 godina i ide u srednju školu. Veoma je dobra učenica i predsednica je svoje odeljenjske zajednice. Mašta da jednog dana postane nastavnica i zaposli se u svojoj školi.

Materijal za rad za učesnike - Četiri osnovna principa iz Konvencije o pravima deteta

X radionica: Prava i odgovornosti (90 minuta)⁸

CILJ:

Upoznati učesnike sa pojmom odgovornosti tj. obaveze.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje učesnika sa vezom između prava i obaveze;
- upoznavanje učesnika sa granicama sopstvenih ili tuđih prava;
- upoznavanje sa pojmom odgovornosti;
- upoznavanje sa odgovornošću države, institucija i pojedinca.

MATERIJAL za rad:

- papir za svaku grupu,
- olovka za svaku grupu.

UVODNA AKTIVNOST: Mali novinari

Napomena: za ovu aktivnost voditelj treba da pripremi dnevne i nedeljne novine. Bilo bi dobro da svaka grupa dobije po pet primeraka novinskih izdanja.

Učesnici se podele u manje grupe. Svaka grupa dobije nekoliko primeraka novina. Nakon ovoga, dobijaju zadatak da na osnovu članaka koje pronađu u novinama probaju da popune sledeću klasifikaciju:

Redni broj	Teme u kojima se spominju mladi	Broj članaka
1.	Mladi i slobodne aktivnosti	
2.	Mladi i politika	
3.	Mladi i školstvo (školske i predškolske institucije)	
4.	Problemi maloletničke delinkvencije i bolesti zavisnosti	
5.	Humanitarne akcije, učešće ili rad nevladinih organizacija, samoorganizovanje mladih	
6.	Mladi, rat, problemi izbeglištva	
7.	Porodica, deca i mladi, natalitet	
8.	Mladi i manjinske grupe	
9.	Mladi i uvažavanje njihovih osobnosti i individualnosti	

⁸ Preuzeto i izmenjeno iz Vidović, S. (2005) Nauči, poentiraj. Beograd. GTZ

U ponuđenim novinama učesnici treba da pronađu i pročitaju članke u kojima se spominju mladi ili da pronađu slike na kojima su mladi predstavljeni, potom da odluče u koju od goreponuđenih grupa bi članak mogao da se stavi i da štikliraju kolonu za koju su se odlučili.

Nakon što svaka grupa izlista odgovore, sledi predstavljanje u plenumu. Zatim voditelj može da postavi pitanje o sličnosti dobijenih rezultata između grupa, tipičnosti odgovora i njihovoj distribuciji i sl.

CENTRALNA AKTIVNOST: Ko je odgovoran?

Učesnici se vraćaju u grupe u kojima su bili u prethodnoj aktivnosti. Uzimaju tabelu i za svaku kategoriju treba da odluče ko je primarno odgovoran. Na primer, maloletnička delinkvencija i problemi zavisnosti: ko bi trebalo da bude primarno odgovoran da se ovi problemi reše.

Ponuđene institucije koje se nude grupama jesu:

- država i njene institucije (vlada, parlament, ministarstva, centri za socijalni rad, zdravstvene ustanove, policija, sudovi i dr.);
- mediji;
- nevladine organizacije;
- škola;
- roditelji, rođaci;
- mi sami.

Nakon što grupe završe sa radom, sledi predstavljanje rezultata u plenumu.

Napomena: voditelj podstiče diskusiju pomažući učesnicima da shvate da odgovornost u procesu zaštite i ostvarivanja prava deteta imaju i sama deca tj. mladi. Često se dešava da mladi vide samo ulogu odraslih a ne i da sami mogu da ostvare pojedinačna prava. Pogotovo kada govorimo o principima tolerancije - međusobno uvažavanje i poštovanje u velikoj meri zavisi od nas samih. Zato i treba i da se "odučimo" od predrasuda i da naučimo da se međusobno poštujemo bez obzira na razlike koje su između nas.

Voditelj može da postavi neko od sledećih pitanja u diskusiji:

- Da li se ovde javlja neka pravilnost u rezultatima između grupa?
- Da li prava na čije ostvarenje mogu da utiču mladi isključuju odgovornost odraslih? Da li prava na čije ostvarenje mogu da utiču odrasli isključuje odgovornost mladih?
- Čija je odgovornost veća - dece/mladih ili odraslih? Zašto je to tako?
- Kada bismo istim postupkom za svako od prava iz međunarodnih ugovora pravili listu odgovornih, da li bi tu uvek bili odrasli?
- Da li se odgovornost odraslih odnosi na ostvarenje svih prava?
- Kako, po vašem mišljenju, mladi mogu da utiču na ostvarivanje svojih prava?
- Kako deca tj. mladi mogu konkretno da utiču? Koji su to postupci/načini/akcije?

Voditelj objašnjava učesnicima da primarnu odgovornost u ostvarivanju međunarodnih ugovora ima država budući da se ona pristupanjem tj. ratifikovanjem ovih dokumenata obavezala da će njene odredbe tj. standarde sprovoditi u delo. Takođe, i druge grupe

dele tu odgovornost u skladu sa ulogom koju imaju u društvu, a država ima obavezu da stvara pretpostavke koje će omogućiti puno ostvarivanje prava deteta/mladih (donošenje zakona, informisanje o pravima deteta i ljudskim pravima, razvoj ustanova i službi za zaštitu dece, podsticanje unapređenja u zaštiti, budžetske preraspodele koje zaštitu dece stavljaju na prioritarno mesto, zalaganje za sprovođenje zakona i usvojenih mera, nadzor i sankcionisanje kršenja prava deteta, itd.). Naravno, i mladi imaju odgovornost tako što ne smeju da krše prava druge osobe (naša prava završavaju se tamo gde prava druge osobe počinju), ali i da treba da budu informisani o sopstvenim pravima.

Bitno je napomenuti i da ovo nisu isključive kategorije. Naime, odgovornost jedne grupe ne isključuje odgovornost druge grupe. Pre možemo da govorimo o kontinuumu, gde se govori o većoj ili manjoj odgovornosti jedne grupe.

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Kako ko?

Ova aktivnost služi za dalju razradu teme o odgovornosti, za podsećanje na pojedinačna prava iz međunarodnih ugovora, ali i za razmrdavanje učesnika.

Voditelj podeli prostoriju na dva dela: jedan deo prostorije predstavlja odgovornost odraslih, a drugi odgovornost mladih.

Nakon što objasni učesnicima kako je prostorija podeljena, čita pojedinačna prava iz Deklaracije o principima tolerancije, Konvencije o pravima deteta, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Evropske konvencije o ljudskim pravima (ne više od pet iz svakog dokumenta), a učesnici treba brzo da se odluče na koji od ova dva dela prostorije će stati.

Nakon ovoga, neko iz grupe objašnjava zašto je baš tu stao. Učesnicima se daje mogućnost da međusobno razgovaraju i razmenjuju mišljenja.

Prilog za voditelja - "Šta mladi mogu da urade?"⁹

U okviru radionice o ulogama i odgovornostima, voditelj treba da podstakne učesnike na razmišljanje o mogućnosti da se i oni angažuju u ostvarivanju sopstvenih prava.

Naime, iako je to primarna odgovornost države (koja je i ratifikovala ove međunarodne ugovore), tj. odraslih, i mlade osobe mogu dosta toga da urade da bi se Konvencija o pravima deteta sprovela u delo. Oni mogu da traže od odgovornih institucija ili pojedinaca da preuzmu akcije za poštovanje Konvencije, da sami pokreću ili učestvuju u akcijama koje se realizuju u školi ili u njihovoj lokalnoj zajednici.

- Na primer, u proceduri je novi zakon o nevladinim organizacijama koji dozvoljava osobama starijim od 14 godina da se udružuju i same osnivaju svoje organizacije sa ciljem sprovođenja aktivnosti.

Takođe, lobiranje, kao način delovanja, u kome se vrši pritisak na neku grupu (vlada, ministarstvo, nastavnici i dr.) radi realizacije nekih promena, često može da dovede do pozitivnih rezultata.

- Ponekad je dovoljno da se mladi u školi sami organizuju i predlože neku promenu ili akciju koju bi voleli da realizuju. Ukoliko smatraju da im treba neka dodatna pomoć da bi svoju zamisao ostvarili jer nisu u stanju da zagovaraju svoje interese (npr. edukacija iz neke oblasti), mogu da rade na podizanju svoje kompetencije time što će se obratiti nekoj osobi za pomoć, u početku ili čak pre realizacije samog pritiska, tj. akcije.

- Nekada mladi nemaju dovoljno veština i znanja da bi se izborili sa problemom koji imaju, ali tada mogu da se obrate nekoj odrasloj, kompetentnoj osobi i od nje da traže pomoć, tj. zajedno sa tom osobom/osobama da rade na ostvarenju svojih prava (pogledati deo o participaciji).

- U slučaju da je promena koju mladi zahtevaju izuzetno velika ili se strahuje da odrasli neće odgovoriti na potrebe koje mladi imaju, oni mogu da se udruže sa drugim školama i da zajednički vrše pritisak, koji je tada veći nego u pojedinačnom slučaju. Na ovaj način postoji snaga u samom broju mladih ljudi koji se bore za neku ideju i verovatnije je da će doći do promene ukoliko više ljudi traži istu stvar.

- Takođe, u nekim školama postoje i učenički parlamenti u koje su izabrana po dva predstavnika iz svakog odeljenja kao predstavnika razreda u tom telu. Ova tela mogu da daju predloge o školskim aktivnostima, uređenju škole ili, u slučaju da postoji očigledno kršenje prava učenika, da skrenu pažnju nastavnika na ovaj problem. Predstavnici odeljenja stalno se konsultuju sa učenicima iz svog razreda i zajednički donose odluke koje će se predstaviti na učeničkim parlamentima.

Naravno, da bi se neke od ovih akcija sprovele, potrebno je da se mladi informišu i upoznaju sa postojanjem dokumenta koji štiti njihova prava, kao i da dobro poznaju problem i stepen ostvarivanja svojih prava. Oni, takođe, treba da veruju da mogu nešto da promene u svojoj sredini, u čemu im je veoma bitna podrška odraslih.

⁹Preuzeto iz priručnika Vršnjačka medijacija u izdanju Kancelarije GTZ-a

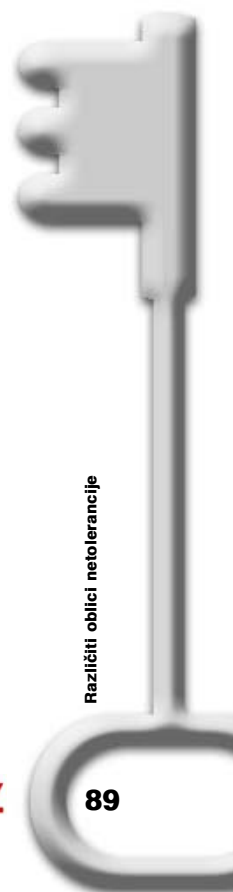

Različiti

oblici

netolerancije

Različiti oblici netolerancije

XI radionica: Diskriminacija (90 minuta)

CILJ:

Upoznati učesnike sa pojmom nediskriminacije kao i sa pojmovima stereotipa i predrasuda.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje učesnika sa pojmom diskriminacije;
- upoznavanje sa pojmom stereotipa i predrasuda;
- upoznavanje sa načinom na koji međunarodni ugovori definišu pravo na nediskriminaciju;
- upoznavanje sa pravom na različitost;
- upoznavanje sa mogućnošću da nejednakost i privilegije dovode do diskriminacije.

MATERIJAL za rad:

- papir za svaku grupu,
- olovka za svaku grupu,
- hamer papir za svaku grupu, flomasteri, markeri, makaze, kolaž papir, lepak, selotejp,
- materijal za rad za učesnike - "Pronađite uljeza" - za svaku grupu,
- materijal za rad za učesnike - "Predrasude i stereotipi" - za svakog učesnika.

UVODNA AKTIVNOST: Stereotipi i predrasude

Učesnici se podele u četiri grupe. Svaka grupa dobije prilog materijala za rad - Pronađite uljeza - i zadatak da prepozna stereotipe u navedenim rečenicama.

Nakon ovoga, voditelj vraća učesnike u plenum i sledi razgovor i predstavljanje rezultata.

Voditelj treba da naglasi da su predrasude i stereotipi jedan od uzroka diskriminacije. Kad drugog ne prihvatamo kao različitog i ne vidimo svet dalje od naše predstave o tome kakav bi on trebalo da bude i to jasno pokazujemo, imamo diskriminaciju. Takođe, voditelj treba da naglasi da su štetni i neki pozitivni stereotipi za koje često mislimo da nisu opasni po pojedinca.

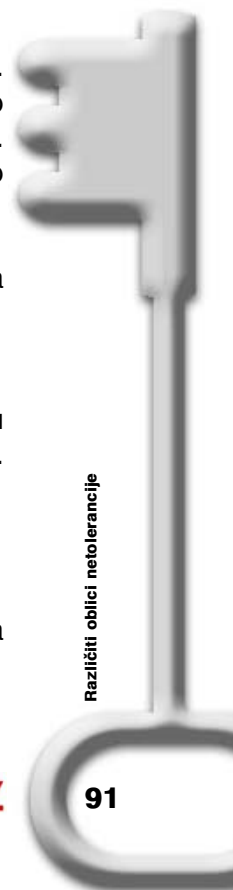
Nakon ovoga, voditelj deli učesnicima materijal za rad o predrasudama i stereotipima i razgovara sa njima o njihovom iskustvu ili o primerima kojih mogu da se sete.

Napomena: bilo bi, takođe, dobro da učesnici daju neke svoje primere situacija u kojima su oni bili žrtve ili su imali stereotipe i predrasude prema nekome ili nekima.

CENTRALNA AKTIVNOST: Različiti kroz privilegije

Učesnici se podele u više grupa prema jasno definisanim i uočljivim kriterijumima. Na primer, u jednoj grupi podele se po polnoj osnovi, u drugoj na visoke i niske i sl.

Za koji od ovih kriterijuma će se voditelj opredeliti zavisi od sastava grupe.

Nakon ovoga voditelj im podeli zadatke. Jedna grupa (ona koja je obično diskriminisana u društvu) dobija ulogu A, a druga grupa ulogu B.

Voditelj daje instrukcije da grupe treba da nacrtaju poster na temu "ljudskih prava" i da će najbolji poster biti nagrađen. Pri tome osobe iz grupe A imaju određena ponašanja koja treba da slede:

- moraju da kleče sve vreme i ne smeju da se uspravljaju tj. da stoje,
  - ne smeju da sede na stolicama,
  - smeju da koriste samo levu ruku,
- moraju sačekati nekoliko sekundi pre nego što nešto kažu ili pre nego što odgovore na pitanje,
- ne smeju sami da uzimaju materijal za rad (olovke, flomastere i dr.) već moraju da zamole nekoga iz grupe B da im materijal doda.

Grupama se ostavlja oko dvadeset minuta da završe zadatak. Voditelj sve vreme treba da proverava da li se grupe pridržavaju pravila.

Kada završe sa aktivnošću, voditelj vraća učesnike u veliki krug. Nakon ovoga počinje diskusija:

- Kako ste se osećali u ovoj aktivnosti? Kako se osećala grupa A a kako grupa B?
- Kako ste organizovali rad na ovom zadatku? Ko je najviše radio?
- Da li su se osobe iz grupe B prilagodile osobama iz grupe A?

Napomena: ukoliko se osobe iz grupe B nisu prilagodile osobama iz grupe A, voditelj treba da pokrene pitanje zašto do toga nije došlo, jer su u ovom slučaju samo osobe iz grupe A imale instrukciju kako da se ponašaju.

Nakon diskusije, voditelj kaže učesnicima da su svi oni članovi jedne zamišljene zemlje.

U njihovoj zemlji poštuje se jedan bog, a stanovništvo se deli na sveštenike - koji imaju sve privilegije - i na običan narod - koji je strašno diskriminisan.

Sveštenici uvek kleče da bi bili bliže svome bogu, nikada ne sede na stolicama jer je to potcenjivanje boga, već najčešće leže dok ih drugi služe, a iz istog razloga i ne uzimaju sami stvari već čekaju da im njih neko doda. Oni koriste samo desnu ruku jer im je bliža srcu a time i bogu, i takođe govore retko jer izgovaraju samo rečenice koje druge ljude mogu nečim da nauče.

Za razliku od njih, običan narod ne sme da kleči dok im to ne odobre sveštenici, mogu da govore kada hoće, jer ionako ne kažu ništa vredno spomena, i moraju da služe sveštenike.

Kada im ispriča ovu priču, voditelj pita učesnike kako se sada osećaju i počinje temu o diskriminaciji, njenim oblicima i dr.

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Kako je definisano

Učesnici treba da uzmu međunarodne dokumente i da pročitaju na koji način ti dokumenti definišu pravo na nediskriminaciju. Nakon toga razgovaraju o nekim od predloženih tema:

- Na koje sve načine osoba može da bude diskriminisana?
- Kako to primećujemo?
- Koji su to otvoreni, a koji skriveni znaci diskriminacije?
- Kako nediskriminaciju regulišu ovi dokumenti?
- Da li znate za neki primer diskriminacije?
- Zbog čega nam je pravo na nediskriminaciju bitno kada govorimo o pojmu tolerancije? Da li tolerancija - uvažavanje i poštovanje drugog, njegovih osobnosti i prava na različitost - može da se ostvari ukoliko nekoga diskriminiramo?

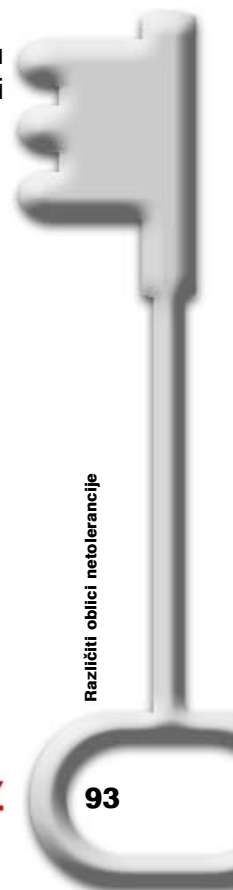
Bitno je da se napomene da se putem diskriminacije uskraćuju prava drugih osoba i time ih direktno ugrožavaju.

Kada se ponašamo na osnovu naših stereotipa, pa ne pružamo svim ljudima ista prava ili nekim ljudima ne omogućavamo uživanje njihovih prava, onda vršimo diskriminaciju.

Voditelj napominje da postoje načini na koje možemo da se borimo protiv postojanja diskriminacije. Na primer, u školi možemo da se obratimo direktoru, psihologu ali je najbolje da, ukoliko u školi postoji, koristimo instituciju školskog parlamenta. Predstavnici učeničkog parlamenta zastupaju sve učenike u školi bez diskriminacije. Kolektivne odluke koje donose treba da budu u interesu svih učenika u školi, bez obzira na pol, jezik, veroispovest, rasu, etničko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, onesposobljenost, političko ili drugo uverenje, rođenje ili drugi status, roditelje ili zakonske staratelje.

Napomena: osnovna ideja učenja o toleranciji jeste sledeća: ako jedinsku možemo naučiti da ima predrasude i da ne prihvata druge, onda je možemo i odučiti od takvih stavova i ponašanja.

Materijal za rad za učesnike - "Pronađite uljeza"

1. Žene su nežne i osećajne.

2. Muškarci su uvek jači od žena.

3. Italijani su dobri ljubavnici.

4. Plavuše su glupe.

5. Manekenke su površne.

6. Čečeni su teroristi.

7. Nemci su nacionalisti

8. Cvikeraši su štreberi.

9. Trudnice su živčane.

10. Romi su prosjaci.

11. Poljakinje su "lake" ribe.

Materijal za rad za učesnike - "Predrasude i stereotipi"

U osnovi predrasuda i stereotipa nalazi se uopšteno mišljenje tj. generalizacija.

Uzrok postojanja generalizacije jeste način na koji funkcionišemo tj. način na koji je konstituisan naš nervni sistem. Naime, mi smo prilagođeni za brzu obradu informacija koja nam olakšava snalaženje u svetu oko nas. Zbog ovoga i imamo razne "kategorije" u koje smeštamo ljude, situacije, grupe. Ovakav način razmišljanja olakšava nam snalaženje i ubrzava tj. automatizuje naše reakcije u pojedinim situacijama.

Predrasude se definišu kao specifične vrste stavova, relativno trajni subjektivan (pozitivan ili negativan) odnos prema određenim objektima (grupama, narodima, pojedincima, institucijama...) tj. kao sudovi koji:

- nisu zasnovani na činjeničkim i logičkim argumentima;
- otporni su na promene;
- uključuju jak emotivni odnos.¹⁰

Kao i svaki drugi stav, predrasude se sastoje iz tri komponente:

- kognitivne (ono što mislimo, sudovi o nečemu),
- emotivne (ono što osećamo i što je povezano sa mišljenjem),
- konativne (ono što činimo u skladu sa onim što mislimo i osećamo).

Npr. kada na nekoj žurki vidimo devojkicu koja se bavi manekenstvom, pomislimo da je površna i uobražena kao i sve manekenke (kognitivna komponenta), javi nam se osećanje odbojnosti i ljutnje (emotivna komponenta) i odlučimo da je ignorišemo i da se ni ne upuštamo u razgovor sa njom (konativna komponenta - ponašanje).

Stereotipi se definišu kao generalizacije, šematske i krute predstave o osobinama i ličnosti pripadnika neke grupe koja se kruto prenose i primenjuju na svakog pojedinca iz grupe (Sve manekenke su površne i uobražene. Svi fudbaleri su glupi. Svi glumci su infantilni. Svi puniji ljudi su dobroćudni...). To su neopravdane generalizacije/etikete koje su plod nepotpune indukcije tj. suđenja, na osnovu ograničenog iskustva (npr. upoznali smo nekoliko pripadnika jedne etničke grupe koji su bili ljubazni i gostoljubivi i zaključujemo da su svi pripadnici te grupe gostoljubivi i ljubazni, znamo nekoliko niskih osoba sa kojima se ne slažemo najbolje i zaključujemo da su sve niske osobe oštre i "otrovne").

Kada koristimo reči kao što su uvek, nikad, svi, sve i dr. imamo primere generalizacije tj. uopštavanja i to nam govori da se radi o stereotipu.

Predrasude se ispituju merenjem socijalne distance, tj. preko spremnosti da se prihvate ili odbiju karakteristični socijalni odnosi sa pripadnicima određenih grupa. Socijalna distanca je od izuzetnog značaja za pojedince i pripadnike pojedinih grupa, mnogo važnija nego mišljenje o njima.

¹⁰ Delimično preuzeto i prerađeno iz priručnika Sada znam zato mogu, Centar za prava deteta, 2002.

Možemo npr. tvrditi da su nam romska deca simpatična i da nemamo ništa protiv njih, a da ih pri tom ostavljamo da sede sama u poslednjoj klupi, da ih nerado pozivamo na rođendane ili se nerado družimo sa njima.

Diskriminacija se definiše kao "predrasuda u akciji", tj ponašanje u skladu sa predrasudama.

Rasizam je verovanje da ljudska bića imaju različite karakteristike i da jedna grupa ljudi ima pravo na veću moć i privilegije od drugih grupa. Rasizam je predrasuda + moć (npr. belo je normalno i zato i "ispravno").

Rasizam izabranoj superiornoj grupi daje samopouzdanje koje nije zasnovano na realnim sposobnostima već na pretpostavljenoj superiornosti u odnosu na druge grupe (svest o tome da nekome nešto nužno pripada zato što je pripadnik superiorne grupe). Postoje različite vrste "izama", npr. seksizam (diskriminacija na osnovu pola) i mnoge druge.

Pozitivna diskriminacija (afirmativna akcija), tj. aktivna podrška, jeste proces u kome se pripadnici bilo koje manjinske grupe tretiraju na poseban način ne bi li im se stvorili uslovi slični pripadnicima većinskih grupa. Npr. deci iz ugroženih porodica omogućava se lakši pristup određenim institucijama, određuje se kvota za ulazak žena u parlament i sl.

Predrasude i stereotipi rasprostranjeni su zato što nam pomažu:

- da osmislimo i razumemo svet oko nas (u situaciji koja je nedovoljno jasna, tj. u kojoj ne raspolažemo sa dovoljno informacija, stereotipno mišljenje "popunjava praznine", kompletira nepotpune informacije i daje nam osećaj izvesnosti, sigurnosti, zaštićenosti i jasnoće (npr. ako verujemo da su pripadnici određene etničke grupe skloni lažima, nikome ko toj grupi pripada ne verujemo u prvom kontaktu);
- da vrednujemo grupu kojoj pripadamo, npr. oni koji slušaju turbofolk jesu glupi, što onda automatski znači da su oni koji to ne slušaju pametni;
- da vrednujemo druge grupe, njihove karakteristike i način funkcionisanja;
- da opravdamo diskriminaciju onih koji pripadaju drugim grupama (npr. ukoliko već verujemo da su pripadnici određene etničke grupe lenji i nezainteresovani za bilo kakav rad, onda nam je sasvim razumljivo zašto neko odbija da ih zaposli).

Predrasude se mogu isključiti iz repertoara mišljenja i ponašanja ako:

- osoba prihvati samu sebe kao vrednu i bitnu jedinku;
- postoji minimalna spremnost dvoje ljudi (koji imaju predrasude jedno prema drugom) da se povežu i da budu u kontaktu;
- postoji minimalna spremnost ovih osoba da prihvate opštenje sa drugim;
- ovaj kontakt između osoba traje neko duže vreme;
- se razvije istinski odnos poverenja;
- prihvati drugu osobu kao posebnu i ako prihvati da je ne vrednuje;
- osoba ima snagu da uklopi novi pojam o sebi koji se kroz ovaj kontakt razvija.

Ukoliko se ispune ovi elementi, pojedinci su spremni da se decentriraju, da se stave na mesto druge osobe i da sagledaju svet drugim očima, čime se i prihvata pravo na različitost.

XII radionica: Kulturni obrasci (45 minuta)

CILJ:

Upoznati učesnike sa značenjem pojma identiteta, kao i sa sličnostima i razlikama između grupnog identiteta.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznati učesnike sa kulturnim obrascima komunikacije kao uvoda u priču o grupnom identitetu;
- da se učesnici uporede i da vide razlike i sličnosti koje postoje između njih na individualnom planu;
- upoznati učesnike sa kulturnim obrascima u okviru etničkih grupa.

MATERIJAL za rad:

- sveske,
- olovke,
- materijal za rad za učesnike - Upitnik za samoprocenu.

CENTRALNA AKTIVNOST: Ko sam ja, zar opet?

Voditelj podeli učesnicima upitnik za samoocenjivanje i zamoli ih da u tišini odgovore na ponuđena pitanja.

Kada se uveri da su svi učesnici završili, voditelj će zamoliti da neko od učesnika koji to želi iznese rezultate do kojih je došao.

Napomena: upitnik je dizajniran tako da podstakne diskusiju a ne i da da validne podatke koji mogu dalje da se koriste.

Jedna od mogućnosti je i da se upitnik vizuelno predstavi na velikom papiru i da se učesnici zamole da obeleže brojeve kod svakog pitanja. Nakon ovoga, pravi se grupni profil.

Potom voditelj zamoli učesnike da prokomentarišu sličnosti i razlike koje vide.

Takođe, nakon upoznavanja učesnika sa istraživanjima koja su se bavila kulturnim obrascima i razlikama u okviru grupa, voditelj može da pozove učesnike da i sami daju neki primer.

Materijal za rad za učesnike - "Kulturni obrasci u komunikaciji - samoprocena"

Molimo vas da izvršite samoprocenu koja po vama odgovara načinu na koji se vidite. Vaš zadatak je da procenite koliko vam odgovaraju doleopisane karakteristike. Ocenite se kako se vidite, a ne kakvi biste voleli da budete.

1 znači da skoro ne posedujete navedenu karakteristiku, a 3 da je posedujete u velikoj meri.

Karakteristike	Ocene		
Otvoreno izražavam svoje emocije pred drugima.	1	2	3
Mislim da osobe treba otvoreno da pokazuju emocije, njih ne treba kriti	1	2	3
Obično pričam veoma glasno.	1	2	3
Otvoren sam u komunikaciji sa drugima, uvek kažem ono što mislim.	1	2	3
Volim kada su drugi ljudi otvoreni u komunikaciju i kada mi u lice kažu šta misle.	1	2	3
Fokusiran sam kada govorim i ne volim da skrećem s teme.	1	2	3
Gestikuliram kada govorim.	1	2	3
Ljude uvek gledam u oči kada govorim.	1	2	3
Volim fizički kontakt sa bliskim ljudima. Volim da se rukujem, da se poljubim sa prijateljem i sl.	1	2	3
Često koristim fizički kontakt kada pričam sa ljudima.	1	2	3
Veoma vodim računa o vremenu. Ne volim da kasnim. Mislim da je tačnost bitna.			
Vodim računa o vremenu. Ne volim kada drugi ljudi kasne.	1	2	3
Bitne su mi porodične vrednosti i veoma ih cenim.	1	2	3
Mislim da je nezavisnost izuzetno bitna, ali je i porodica veoma važna i osoba treba da bude samostalna koliko joj to porodica dozvoljava.	1	2	3
Volim da držim rastojanje kada pričam sa ljudima.	1	2	3
Više sam orijentisan ka postizanju cilja nego prema ljudima.	1	2	3
Ne volim da koristim titule kada pričam sa ljudima. Volim da im se obraćam koristeći njihovo ime a ne prezime.	1	2	3
Mislim da je istorija jednog naroda vrlo bitna.	1	2	3
Mislim da su religijske vrednosti bitne i da treba da poštujemo, uvažavamo i uživamo našu veru.	1	2	3
Mislim da je autoritet veoma važan i da autoriteti treba da se uvažavaju bez obzira na sve.	1	2	3

Materijal za rad za voditelja - "Kulturni obrasci"

Jedan od razloga postojanja razlika između pojedinaca tj. grupa kao i jedan od razloga nastanka konflikta mogu da budu različiti komunikacijski obrasci vezani za kulturu ili grupu kojoj pripadamo. Naime, različite grupe imaju svoje ideje, shvatanja, vrednosti, ponašanja i stavove koje vrednuju. Takođe, način ekspresije određenih emocija, a, shodno tome, i načini komunikacije mogu biti kulturalno determinisani. Razlike mogu da budu brojne. Na primer, kontakt očima, nivo ekspresije emocija, način postavljanja pitanja i način odgovaranja na njih, ton koji koristimo, gestikulacija, dodir, percepcija vremena, pravljenje pauza u govoru i mnoge druge manifestacije.

Pored kulturalnih obrazaca, i pripadnost određenim grupama određuje način komunikacije. Pripadnost grupi vršnjaka (adolescenti, odrasli), ili pripadnost nekoj profesiji, religijskoj grupi, socioekonomskoj klasi, etničkoj grupi i sl. određuje i način na koji smo spremni da komuniciramo. Ljudi percipiraju realnost različito, a razlike se vide na tri nivoa:

- u odabiru samih informacija,
- u svrstavanju informacija u postojeće kategorije i
- u reakciji prema spoljnjem svetu i zaključcima koji se donose.

Istraživanja su pokazala (Vasilache, A. 2003) da se razlike u komunikacijskim obrascima mogu dovesti u vezu sa pripadnošću različitim etničkim grupama. Ove razlike se ogledaju u:

- stepenu emocionalnog ispoljavanja,
- direktnosti u postavljanju i odgovaranju na pitanja,
- kontaktu očima,
- gestikulaciji,
- fokusiranju samog identiteta,
- načinu izražavanja (pravljenje pauza, vreme koje se ostavlja sagovorniku da se izrazi i sl.),
- prostoru i shvatanju ličnog prostora,
- percepciji vremena,
- dodiru i kontaktu sa sagovornikom i
- glasovnom izražavanju.

Na osnovu istog istraživanja potvrđeno je da postoje i druge kulturne dimenzije koji čine razliku između grupa a koje se opisuju preko svojih ekstrema. To su:

- kako merimo vreme (monohromno naspram polihromnog);
- kako vrednujemo odnos između zajednice i pojedinca (individualizam naspram kolektivizma);
- razlika u shvatanju i vrednovanju značaja koju ima autoritet (veliki značaj autoriteta naspram malog značaja autoriteta);
- način na koji razvijamo percepciju budućnosti (snažno izbegavamo nesigurnost naspram prihvatanja nesigurnosti);
- način na koji sagledavamo odnose između polova (masculine naspram feminine orijentacije).

Ovo su vrednosti koje nisu (ili su to veoma retko) podložne izmenama, a samim tim i pregovaranju, i teško se menjaju pod uticajem argumenata, logičkih stavova i sl. Ove vrednosti se često izražavaju kroz simbole i to je i najbolji način da se sa njima upoznamo. Ponekad su i uzrok sukoba i tada mogu da dovedu do ozbiljnih posledica. Poznavanje etničkih osobenosti tj. kulturnih obrazaca olakšava nam upoznavanje pozicija, interesa, potreba i vrednosti druge strane i doprinosi tolerantnom ponašanju jer uočavamo da drugi nisu protiv nas.

XIII radionica: Slojevi identiteta (90 minuta)

CILJ:

Upoznati učesnike sa činjenicom da postoje različiti slojevi identiteta koji mogu da budu determinisani ili rođenjem ili našim izborom.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

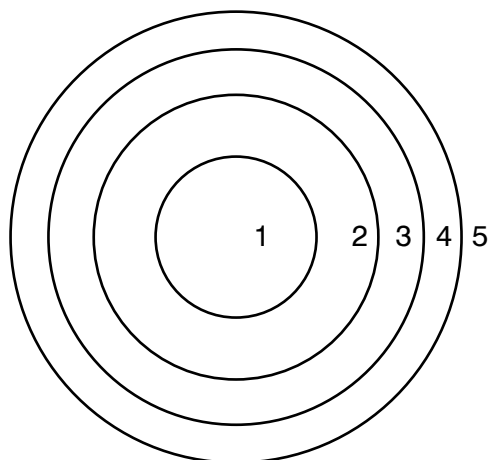
- da se učesnici upoznaju sa postojanjem više slojeva identiteta;
- da se učesnici međusobno uporede i da vide razlike i sličnosti koje postoje između njih na individualnom planu a u vezi sa slojevima identiteta i prioritetima;
- da se učesnici upoznaju sa idejom da su neki od slojeva identiteta definisani samim rođenjem, a da su drugi rezultat odluka koje donosimo tokom života.

MATERIJAL za rad:

- papiri,
- olovke.

UVODNA AKTIVNOST: Ko sam sve ja

Učesnici dobijaju papire sa koncentričnim krugovima i zadatak da razmisle kako bi odgovorili na pitanje: Ko sam ja?

Odgovori mogu biti na primer: brat, sestra, sin, kćerka, komšija, učenik, muškarac, žena, Albanac, Srbin, Mađar, čovek, katolik, musliman, stanovnik Evrope, stanovnik Zemlje, zemljoradnik, ljubitelj ptica i dr.

Svaki učesnik treba da izabere 5 svojih karakteristika i da ih poređa po stepenu važnosti. U prvi krug treba da stavi najvažniju karakteristiku, a u poslednji, 5. krug, karakteristiku koja je najmanje važna u tom trenutku.

Nakon ovoga učesnici se podele u parove i predstavljaju jedan drugom rezultate do kojih su došli.

CENTRALNA AKTIVNOST: Ko sam ja i čiji je to izbor?

Učesnici ostaju u parovima u kojima su do sada radili. Kada uporede rezultate, treba da vide u čemu su slični a u čemu se razlikuju. Takođe, nakon što voditelj predstavi mogućnost da su pojedini slojevi identiteta nepromenljivi tj. da ih "dobijamo" rođenjem, a da su neki promenjivi tj. stvar su našeg izbora, učesnici svoje odgovore treba da svrstaju u sledeću tabelu imajući u vidu na dva kriterijuma: sličnost sa parom i mogućnost izbora.

	slične sa parom	različite od para
rođenje		
lični izbor		

Nakon završenog zadatka, svaki par predstavlja rezultate u plenumu. Potom se gledaju sličnosti i razlike između grupa i sagledava se da li postoje neki slojevi tj, aspekti identiteta koje su svi parovi naveli. Ako postoje, pitati učesnike zašto misle da su se baš ti aspekti izdvojili.

Voditelj upoznaje učesnike sa pojmom pripadnosti etničkoj grupi i o ovom sloju identiteta i nakon toga razgovara sa učesnicima o tome koliko misle da je ova pripadnost važna za pojedince u našoj zemlji. Voditelj ih pita da li imaju neke lične primere koji bi potkrepili iznesene tvrdnje.

Treba istaći da je u našoj sredini značaj pripadnosti određenoj etničkoj grupi veoma izražen i da je ovo često uzrok nesporazuma i sukoba.

Voditelj učesnicima objašnjava da se princip izbora i princip rođenja međusobno isključuju kada govorimo o pripadnosti etničkoj grupi. Pripadnost etničkoj grupi raspoređuje se duž ovog kontinuuma - rođenjem mi možemo da budemo pripadnici jedne etničke grupe a izborom da pripadnemo drugoj etničkoj grupi. Doduše, važno je i kako nas drugi pripadnici percipiraju, a takođe je bitan i društvenoistorijski kontekst u kojem se nalazimo. U nekim društvima na primer, skoro je nemoguće samostalno birati pripadnost određenoj grupi, dok u nekim drugim društvima to i nije tako redak slučaj.

Materijal za rad za učesnike - "Razumevanje identiteta"

Identitet predstavlja doživljaj, svesni ili nesvesni samoistovetnosti i kontinuiteta vlastitog JA tokom dužeg perioda vremena, bez obzira na promene perioda i okolnosti koje mogu da se dešavaju oko nas. Identitet predstavlja odgovor na pitanje "Ko sam ja?". Ono predstavlja kontinuitet između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Osećanje ličnog identiteta zasnovano je na:

- zapažanju neprekidnosti ličnog postojanja u vremenu i prostoru i
- opažanju da i drugi ljudi priznaju ovu činjenicu.

Identitet se razvija usled postojanja individualnih karakteristika kao i usled određenog društvenog konteksta u kojem se nalazimo.

Naš identitet mešavina je ličnih izbora koje pravimo tokom života i nekih nepromenljivih karakteristika dobijenih rođenjem. Ovo nam govori o slojevima identiteta tj. o različitim mogućnostima odgovora na pitanje "Ko sam ja?".

Aspekti koji čine naš identitet a nisu stvar ličnog izbora jesu:

- rasna, nacionalna i religijska pripadnost (nekada mogu da budu stvar ličnog izbora),
- pol i seksualno opredeljenje,
- pripadnost našoj porodici,
- fizičke karakteristike,
- pripadnost manjinskoj ili većinskoj grupi.

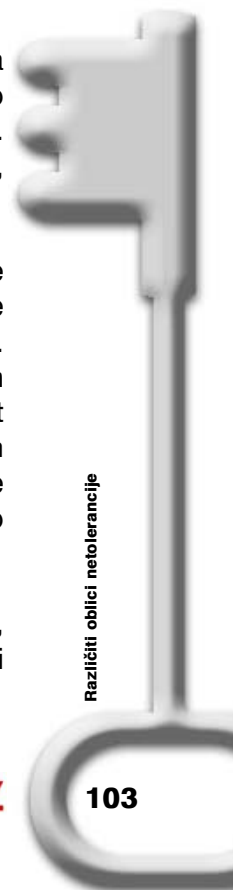
Aspekti koji čine naš identitet a imamo mogućnost izbora jesu:

- profesija kojom se bavimo,
- lične preferencije (na primer pripadamo nekom hobi klubu),
- pripadnost političkoj stranci,
- pripadnost sekundarnoj porodici i dr.

Takođe, identitet se uvek gradi u odnosima i kontaktima sa drugim ljudima. Zbog toga i govorimo o grupnom identitetu. Grupni identitet daje nam osećanje da pripadamo određenoj grupi sa kojom delimo iste stavove, ponašanja, vrednosti, jezik, kulturu i dr. Ovaj identitet je veoma važan jer nam zadovoljava osnovne potrebe za pripadanjem, sigurnošću, bliskošću, zaštitom i dr.

Kada govorimo o identitetu u smislu pripadanja nekoj etničkoj grupi, možemo takođe da govorimo u odnosu na kontinuum izbor-rođenje. Naime, mi rođenjem najčešće pripadamo nekoj na primer etničkoj grupi, ali imamo i mogućnost izbora i promene. Ovde je takođe bitno i kako vas drugi opažaju. Znači, u slučaju da govorimo o ličnom izboru, ovde je prevashodno bitno kako nas drugi vide. Upravo zbog ovoga pripadnost etničkoj grupi često stavljamo kao sloj identiteta koji je u najvećoj meri determinisan rođenjem tj. nasleđem. Vi, na primer, možete sebe da vidite kao Srbina/Srkinju jer ste rođeni i ceo život živite u Srbiji, idete u školu i učite na srpskom jeziku, ali vas drugi tako ne opažaju jer vam roditelji pripadaju drugoj etničkoj grupi.

Značaj pripadnosti nekoj etničkoj grupi često je veoma važan iz više razloga. Kao prvo, u nestabilnim vremenima grupa daje osećaj sigurnosti, podrške, solidarnosti i

moгуćnosti zadovoljavanja osnovnih egzistencijalnih potreba. Pojedinac se lakše identifikuje i pronalazi svoje mesto. Kao drugo, zadovoljavamo potrebu za bliskošću kroz socijalne relacije i, kao treće, postoji prediktabilnost i sigurnost u smislu da nam je jasno kako da se ponašamo, šta da osećamo, mislimo, što je takođe važno u novim i nepredvidivim situacijama.

Kada govorimo o identitetu, važno je naglasiti značaj postojanja različitih slojeva identiteta. Naime, posmatranja sebe i drugih samo kroz jedan aspekt identiteta (npr. samo kroz etničku pripadnost), mogu biti veoma opasna jer mogu da se stvore uslovi za razvoj stereotipnog mišljenja i diskriminatornog ponašanja. Ukoliko sebe i druge doživljavamo samo kroz jedan aspekt identiteta, ukidamo i sebi i drugima mogućnost da budemo drugačiji, budemo svoji ali istovremeno i slični mnogim drugim grupama, da se definišemo na mnogo različitih načina. Ukoliko ukinemo pravo na različite definicije "sebe" ili "drugih" otvaramo mogućnost razvoja opresije ili diskriminacije.

I kada govorimo na primer o etničkim sukobima, vrlo je važno ukazivati na postojanje različitih slojeva identiteta, a ne samo jednog.

Da biste decentrirali učesnike i naveli ih da razmišljanju o postojanju više slojeva identiteta, ispričajte im priču. Recite im da zamisle da žive u mestu u kojem i inače žive i da ih jednog dana napadnu mnogobrojni brodovi vanzemaljaca.

Vanzemaljci su rešili da ih po svaku cenu porobe i da im oduzmu sve slobode i prava i da ih načine njihovim robovima. Učesnici sami ne mogu da se bore protiv njih, ali ukoliko se udruže, moći će da se suprotstave. Da li misle da će odbiti ovo udruživanje jer su pripadnici različitih etničkih grupa ili ne? Da li će to u ovoj situaciji biti bitno? Koji će biti kriterijum za udruživanje u ovom slučaju?

XIV radionica: Mi i oni (90 minuta)

CILJ:

Upoznati učesnike sa osećanjima i položajem koje pripadnici diskriminisanе grupe imaju, tj. u kojem se nalaze.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje sa stavovima i osećanjima diskriminisanе grupe;
- upoznavanje sa stavovima i vrednostima grupe koja vrši diskriminaciju;
- ideja o načinu poboljšanja odnosa između ove dve grupe.

MATERIJAL za rad:

- papiri,
- olovke,
- hamer papir,

UVODNA AKTIVNOST: Diskriminisani i diskriminatori

Voditelj zamoli učesnike da pokušaju da se sete neke grupe koja je diskriminisana u našem društvu i koja ne može da uživa svoja prava. Na primer Romi, siromašni, neobrazovani, žene, nezaposleni i dr.

Potom učesnici treba da razgovaraju o mogućim razlozima za isključenje ovih grupa. Voditelj treba da zapisuje njihove ideje na hamer papiru, ali ih za sada ne komentariše.

CENTRALNA AKTIVNOST: Osećanja i aktivnosti

Voditelj bira jednu grupu koja je diskriminisana u našem društvu. Najbolje bi bilo da se učesnici bave diskriminacijom i isključenjem Roma.

Potom se učesnici dele u dve grupe. Jednu grupu predstavljaju pripadnici romske zajednice, a drugu grupu čine predstavnici koji vrše diskriminaciju.

Svaka grupa ima zadatak da diskutuje i donese zaključke o sledećem:

- Koja su ponašanja i akcije koje dovode do diskriminacije?
  - Koja su moguća osećanja diskriminisanе grupe, odnosno grupe koja vrši diskriminaciju?
  - Koje su potrebe u osnovi ovakvog ponašanja?
- Šta može naša grupa da uradi da bi promenila situaciju?
- Šta može da uradi druga grupa da bi promenila situaciju?

Nakon završetka rada, grupe predstavljaju rezultate u plenumu. Voditelj povezuje rezultate sa komentarima koje su učesnici dali u uvodnoj aktivnosti. Nakon ovoga sledi razgovor, ali je bitno da se ne dozvoli evaluacija između grupa, na primer ovo ste dobro uradili a ovo ne, već da se ide na to da se učesnici međusobno saslušaju i razmene moguće ideje za promenu postojeće situacije.

Voditelj može da predstavi najčešće ideje, stavove i osećanja obeju grupa, a potom i da razgovara o ovome sa učesnicima.

Bitno je istaći i ulogu institucija jer su one u prvom redu dužne da omoguće svim ljudima jednake mogućnosti i iste početne pozicije. Ukoliko sama institucija krši prava pojedinaca ili grupa, na primer onemogućava upis romske dece u školu, možemo da govorimo o opresiji.

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Lepa reč

Učesnici se vraćaju u parove u kojima su radili na početku aktivnosti. Svaki član para treba da kaže drugom članu para barem tri osobine koje mu se kod nje ili njega sviđaju.

Materijal za rad za voditelja - "Još malo o diskriminaciji"

Kada govorimo o odnosu koji postoji između diskriminirane grupe i grupe koja vrši diskriminaciju, možemo da govorimo o monopolu moći koji ima samo jedna grupa i koji dozvoljava da se vrši opresija nad drugom grupom. Grupa nad kojom se vrši opresija najčešće nema moć i živi u neznanju i potpuno ignorisana.

Ono što se često javlja kao moguće ponašanje diskriminirane grupe jeste:

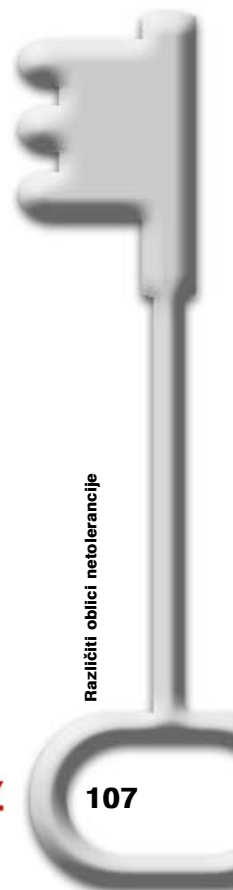
- da se krive drugi članovi grupe zbog stanja u kojem se nalazimo kao i za sve druge probleme;
- odustvo poverenja prema svakome ko ne pripada našoj grupi.

Najčešća osećanja jesu strah, nisko samopoštovanje, bes, mržnja, a pri tome često nemamo ni dovoljno snage da se borimo sa situacijom u kojoj se nalazimo.

Ponašanje grupe koja vrši diskriminaciju je:

- neprihvatanje bilo kakvih prava diskriminiranoj grupi;
- neviđenje da neko uopšte i ima problema;
- pronalaženje opravdanja za diskriminatorno ponašanje;
- negiranje postojanja moći, prava, znanja i sl. diskriminiranoj grupi.

Osećanja koja se najčešće javljaju jesu mržnja prema grupi koja se diskriminiše, osećanje superiornosti, strah da se ne promeni postojeće stanje stvari i sl.

XV radionica: Rodna ravnopravnost (45 minuta)

CILJ:

Upoznati učesnike sa diskriminacijom po polnoj osnovi.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje učesnika sa polnom diskriminacijom;
- upoznavanje sa pojmom rodne ravnopravnosti;
- upoznavanje sa razlikom između roda i pola;
- upoznavanje sa načinima održavanja ove diskriminacije;
- upoznavanje sa različitim ulogama koje se očekuju od muškaraca i žena.

MATERIJAL za rad:

- papir za svaku grupu,
- olovka za svaku grupu,
- hamer papir,
- dnevne i nedeljne novine - za svaku grupu po 5 primeraka.

CENTRALNA AKTIVNOST: Istraživačko novinarstvo

Učesnici se podele u četiri grupe. Svaka grupa dobija nekoliko primeraka dnevnih i nedeljnih novina.

Napomena: voditi računa o raznolikosti novina. Takođe, treba obezbediti i medije sa slikom a ne samo sa tekstovima.

Grupe imaju zadatak da, nakon što prelistaju novine, utvrde kako se razlikuju muškarci i žene, kako su uglavnom predstavljeni u medijima, kakva im je uloga, da li su primetne neke razlike u načinu na koji su predstavljeni, da li možemo na osnovu članka tj. slike da procenimo kakvog su imovinskog stanja jedni a kakvog drugi, koja su im zanimanja, obrazovanje, porodični status i sl.

Nakon ovoga svaka grupa piše osnovne zaključke, a zatim iseče karakteristične tekstove ili slike i lepi ih na hamer papir sa komentarima.

Kada se predstave rezultati grupa u plenumu, voditelj treba da podstakne diskusiju o tome da li postoje sličnosti ili razlike među grupama, koje su to sličnosti ili razlike i na kraju da li može da se izvuče neki opšti zaključak na osnovu prezentovanog. Takođe, jedno od zanimljivih pitanja jeste i uloga medija u održavanju ovih različitih uloga.

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Kako se vidimo

Voditelj podeli učesnike u dve grupe - mušku i žensku grupu. Zadatak svake grupe je da navede pet karakteristika koje smatra da su specifične za suprotni pol. Znači, kako obično mi žene vidimo muškarce i obrnuto, kako mi muškarci vidimo žene.

Nakon ovoga sledi diskusija i predstavljanje u grupi.

Napomena: voditelj treba da poveže ovu radionicu sa prethodnom, tj. da uvede pojam predrasuda i stereotipa koje imamo u odnosu na pol.

Bitno je da se osveste i lični stereotipi koje imamo u odnosu na kategoriju muškarac-žena.

Voditelj potom uvodi pojam roda i pola, osnovne razlike, i na osnovu prezentovanog materijala nastavlja diskusiju. Poželjno je da se tokom razgovora navode i primeri iz ličnog života.

Takođe, vaspitanje i rano detinjstvo umnogome nam definišu uloge koje se očekuju od nas. Voditelj može da se osvrne i na sledeće primere: kako obično vaspitavamo devojčice a kako dečake, kako ih oblačimo, da li im dajemo ili oduzimamo igračke ukoliko nisu po našem mišljenju adekvatne za njih i sl.

Voditelj pita učesnike koje su to poruke koje nam šalje društvo. Na primer, kako da se ponašamo, kako da sedimo, kako da se oblačimo i sl.

Materijal za rad za voditelje radionica - "Mala teorija"

Kada imamo na umu muškarca ili ženu, moramo da vodimo računa da pod ovim "kategorijama" mislimo o dvema odrednicama koje ih karakterišu. Te odrednice odnosno pojmovi jesu pol i rod.

Pol i rod mogu da se definišu na sledeći način.

Pol se odnosi na biološke razlike između žena i muškaraca. Ove razlike su uglavnom trajne i univerzalne.

Rod se odnosi na društveno konstruisane uloge žena i muškaraca. Način na koji jedno društvo vidi ulogu žene i muškarca i šta od svakog od njih očekuje zavisi od niza faktora: kulturnih, političkih, ekonomskih, društvenih i religijskih. Na njih podjednako utiču i običaji, pravo, klasna i etnička pripadnost, kao i predrasude raširene u datom društvu. Stavovi i ponašanja su naučeni i mogu se menjati. Ovo znači da se uloge mogu menjati i da u nekim slučajevima nisu iste u odnosu na različita društva.

Razlike u poimanju društvenih uloga muškaraca i žena mogu se uočiti u različitim kontekstima:

- Društenosocijalni kontekst. Različita očekivanja od društvenih uloga žena i muškaraca: muškarac kao glava porodice, onaj koji zarađuje i brine se o svim članovima; žena kao majka, empatična, osećajna i okrenuta ka drugima.
- Politički kontekst. Razlike u načinima na koje žene i muškarci stiču i dele moć i autoritet: muškarci su više prisutni u nacionalnoj i visokoj politici, žene više na lokalnom nivou i u lokalnoj politici povezanoj sa njihovim ulogama u domaćinstvu.
- Obrazovni kontekst. Razlike u mogućnostima sticanja obrazovanja i različitim očekivanjima od devojčica i dečaka: danas se ovo posebno uočava u ruralnim sredinama, na primer, porodica šalje na školovanje pre dečaka nego devojčicu, devojčice odlaze na manje zahtevne smerove i sl.
- Ekonomski kontekst. Razlike u mogućnosti sticanja karijere, kontroli i raspolaganju finansijama; vlasništvo nad zemljom.

Posebno bi bilo korisno napomenuli i kontekst zaposlenja. On može da se podvede pod jednu od gorenavedenih odrednica, ali je ovde diskriminacija takođe veoma uočljiva te je zbog toga i izdvajamo. Razlike u mogućnostima zaposlenja, visina zarade, mogućnost napredovanja u karijeri samo su neke od odrednica ove društvene uloge koju muškarci i žene imaju.

XVI radionica: Diskriminacija (netolerancija) na osnovu starosne dobi (45 minuta)

CILJ:

Upoznati učesnike sa diskriminacijom na osnovu starosne dobi - ageizam.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznati učesnike sa postojanjem ovog oblika diskriminacije;
- upoznati učesnike sa mogućnošću da se diskriminacija može vršiti i prema starijima i prema mlađima.

MATERIJAL za rad:

- sveske,
- olovke,
- plastelin,
- hamer papir,
- novinski članci.

UVODNA AKTIVNOST: Predstave

Učesnici se podele u parove. Voditelj svakom paru podeli plastelin i zamoli svaki par da napravi skulpturu starije odnosno mlađe osobe, onako kako ih oni vide. Može im dati nekoliko minuta da porazgovaraju i da razmene mišljenja, na primer da kažu neke osobine koje misle da su karakteristične za mlađe odnosno starije osobe.

Nakon vajanja, svaki par predstavlja svoju skulpturu i objašnjava zbog čega ju je baš tako izvajao.

Potom sledi diskusija o nekim karakteristikama koje su primećene, o sličnostima i razlikama koje grupe imaju, o tome da li postoje neke karakteristične osobine koje su sve grupe istakle kao bitne za određenu starosnu dob i dr.

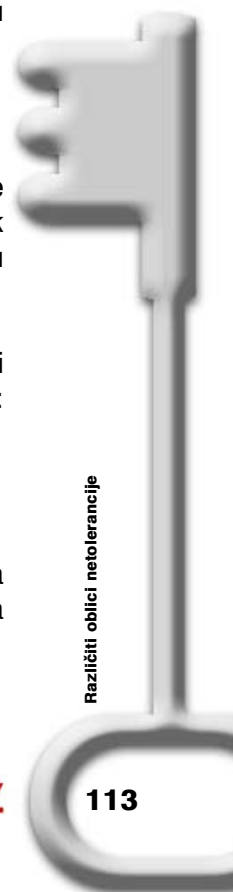
CENTRALNA AKTIVNOST: Ageizam

Voditelj podeli učesnike u manje grupe i potom im podeli unapred pripremljene novine u kojima se prikazuju mlađe odnosno starije osobe. Dve grupe treba da dobiju zadatak da analiziraju način na koji su predstavljeni mlađi ljudi, a dve grupe način na koji su predstavljeni stariji ljudi.

Zadatak svake grupe je da na osnovu pročitanih članaka ili na osnovu slika odredi način na koji su ove uzrasne kategorije predstavljene. Potom prave poster na temu: *osobnosti mladih ljudi odnosno osobnosti starijih ljudi.*

Nakon izlistavanja rešenja i predstavljanja postera sledi razgovor u grupi.

Voditelj treba da radi na osvetljavanju ličnih predrasuda koje možda učesnici imaju (na primer, često ćete čuti kako govore da starijima treba ukinuti pravo glasa i sl.) kao i na uočavanju predstava koje postoje u društvu o ovim grupama.

Voditelj treba da napomene da je veliki broj stereotipa koji postoje u odnosu na starosnu dob. Nažalost, koliko smo svesni polnih stereotipa ili stereotipa prema etničkim grupama, toliko ovu vrstu stereotipa često i ne primećujemo. Međutim, ono je i te kako prisutno. A kao rezultat imamo ne samo diskriminaciju nego često i opresiju tj. diskriminaciju koja se ogleda u moći - prisustvo u nacionalnoj svesti, kroz neravnopravnu moć koju stariji ili mlađi imaju ili nemaju i kroz njenu institucionalizaciju. Ovo se naziva ageizam i nastao je od engleske reči age, što znači godine.

Ageizam je dosta rasprostranjen. Na primer, koliko često smo svesni njihove nemoći prilikom pokušaja zapošljavanja, uzimanja kredita u banci i sl.

Hronoliški uzrast je najtiša forma diskriminacije koja se javlja u našim društvima.

Na osnovu istraživanja koje je sprovedeno u Velikoj Britaniji (Parson, A. 1990), stavovi koje Britanci imaju prema starijima jesu: da su oni glupi, preterano egocentrični, da vole da se drugi o njima brinu, da su nesamostalni i dr. Takođe, u istom članku se čak napominje da je grana medicine koja se bavi starijim ljudima najmanje popularna kod studenata, a razlog je upravo u velikom broju predrasuda.

Negativni mitovi i stereotipi nalaze se u osnovi diskriminacije prema starijima. Najčešće predrasude su da su oni sebični, glupi, nespretni, netolerantni, neproductivni, slabijih potencijala i dr.

Prema njima se drugačije ponašaju na šalterima, u radnjama i u drugim institucijama. Parsonova (isto) takođe ističe veliku ulogu koju mediji imaju u širenju predrasuda. Pozivajući se na istraživanje Svetske zdravstvene organizacije iz 1989. godine, ona navodi posebne reči sa izrazito negativnom konotacijom koje se obično koriste kada se opisuju stariji.

Slična situacija je i kada govorimo o mlađima. Predrasude prema njima takođe su brojne: mladi su nezreli, neozbiljni, glupi, egocentrični i sl.

I ovde je uloga medija veoma velika. U istraživanju koje je sprovedeno u Srbiji o tome kako mediji vide naše najmlađe (Vidović, S. 1999. i Korać, N. 2000) vidi se koliko je stereotipna slika o njima. Ili, kako je to rečeno u tekstu, kada pišu o mladima mediji imaju negativan stav ili kuku-lele, šta ćemo sa njima ili tra-la-la-la tj. vidimo ih samo u pozitivnom svetlu kao mala bića koja treba zaštititi.

Socijalne i ekonomske forme diskriminacije su najčešće, a prisutne su i viktimizacije. Ono što je ovde bitno jeste upravo pogrešna generalizacija i uprošćavanje.

XVII radionica: Jednake mogućnosti za sve, diskriminacija osoba sa smetnjama u razvoju (90 minuta)

CILJ:

Razviti kod učesnika sposobnost za uvažavanje osoba sa smetnjama u razvoju bez diskriminacije.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- osvestiti kod učesnika pravo na jednake mogućnosti za sve;
- podsetiti i upoznati učesnike sa diskriminacijom i opresijom prema osobama sa smetnjama u razvoju;
- pružiti mogućnost učesnicima da razviju saznanja o načinu života osoba sa smetnjama u razvoju;
- upoznati učesnike sa time kako nedostatak informacija i nepoznavanje utiče na način na koji vidimo okolinu koja nas okružuje.

MATERIJAL za rad:

- sveske,
- olovke.

UVODNA AKTIVNOST: Predstave

Voditelj pročitava učesnicima član 23 Konvencije o pravima deteta: "Dete sa fizičkim ili mentalnim smetnjama u razvoju ima pravo na posebnu negu, obrazovanje i osposobljavanje za rad, koji će mu obezbediti potpun i dostojan život i postizanje za njega najvišeg stepena samostalnosti i socijalne integracije."

Voditelj zamoli učenike da razmisle o ovom članu i podstiče razgovor:

- Na koga se odnosi ovaj član Konvencije?
- Zbog čega je bitno deci sa smetnjama u razvoju obezbediti posebnu negu i obrazovanje?
- Kako se pojedinci ophode prema osobama sa smetnjama u razvoju?
- Da li poznajete neku osobu sa smetnjama u razvoju, kako se ophodite prema njoj?
- Da li znate na koji način institucije podržavaju osobe sa smetnjama u razvoju? Da li im prilagođavaju prostore oko nas, da li postoje rampe, kako se televizijske emisije njima prilagođavaju?

CENTRALNA AKTIVNOST: Da li ih želimo u blizini?

Voditelj pročitava učesnicima sledeći tekst, a zatim podstiče razgovor.

U jednoj od osnovnih škola u Srbiji postojala je ideja da se učenicima sa smetnjama u razvoju daju na korišćenje četiri prostorije. Ovo bi značilo da učenici sa smetnjama u razvoju ne bi morali da pohađaju specijalnu školu već bi zajedno sa svojim vršnjacima mogli da prate nastavu. Gradski sekretarijat za obrazovanje procenio je da ima mogućnosti da se nastava normalno i bez bilo kakvih smetnji organizuje. Donatori su odlučili da nabave najsavremenija učila koja bi omogućila učenicima da redovno pohađaju nastavu.

Međutim, savet roditelja pomenute škole imao je negativan stav prema ovoj odluci i rešio je da će ukoliko u ovoj školi budu obezbeđene prostorije za rad učenicima sa smetnjama u razvoju, oni svoju decu ispisati iz škole. Savet roditelja i direktor škole zagovarali su stav da s obzirom na veličinu škole i broj učenika tako nešto nije izvodljivo, dok su roditelji dece tvrdili suprotno. Jedan od roditelja je izjavio: "Nisu hteli da naša deca idu u tu školu i to je jedina istina. Nisu hteli da njihova zdrava, prava i lepa deca budu blizu invalida."

Ideja za tekst preuzeta je i izmenjena iz dnevnih novina "Blic" od 8. juna 2005. godine.

Nakon što pročita učesnicima ovaj tekst, voditelj i razgovara sa njima.

Neka od pitanja mogla bi da budu:

- Šta predstavlja problem u ovom tekstu, kakav je vaš stav prema ovom pitanju?
- Da li su savet roditelja i direktor škole pravilno postupili?
- Šta je sve neophodno da se obezbedi deci sa smetnjama u razvoju da bi se zadovoljile njihove osnovne potrebe?
- Da li se potrebe dece sa smetnjama u razvoju razlikuju ili su iste kao i kod dece koja nemaju te smetnje?
- Kako biste vi postupili da ste učenici ove škole, da li biste pokušali da pokrenete neku inicijativu ili akciju kojom biste pomogli vašim vršnjacima?
- Da li su deca bez smetnji u razvoju ugrožena na bilo koji način?
- Da li su time što se ne dozvoljava inkluzija (mogućnost da svi prisustvuju nastavi i budu zajedno, pri čemu se nastava prilagođava svakom učeniku) osujećena prava i jedne i druge grupe dece?

Voditelj ističe da bez obzira na to da li neko ima smetnju koja mu onemogućava da realizuje neke svoje aktivnosti ili je nema, bitno je da se obezbede jednake mogućnosti za sve, bez diskriminacije. Najveća odgovornost je na državi, koja je dužna da svoj deci obezbedi jednake uslove uzimajući u obzir njihove mogućnosti i sposobnosti. Takođe, odgovornost je i nama samima. Važno je da shvatimo da to što neko ima smetnju, ne znači da je manje vredan ili manje važan. Osobe sa smetnjama u razvoju imaju iste potrebe kao i osobe koje ih nemaju, ono što ih razlikuje jeste način na koji oni svoje potrebe zadovoljavaju.

Voditelj ponovo podseća učesnike na termin i ideju inkluzije, odnosno da se različiti resursi omoguće svima na korišćenje, pogotovo kada se govori o obrazovanju, gde se misli na fizičko uključivanje sve dece u ovaj proces. Time se podstiče interakcija između različitih grupa, pri čemu, usled međusobnog upoznavanja i razmene, svi učenici dobijaju.

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Šta nam treba?

Voditelj zamoli učesnike da do sledećeg časa pokušaju da putem malog istraživanja identifikuju šta bi sve trebalo da se nalazi u školama, domovima zdravlja, samouslugama što bi osobama sa smetnjama u razvoju omogućilo da zadovolje svoje potrebe (voditelj ih usmerava, npr. poseban prilaz, pokretni lift, itd.).

Ukoliko ima vremena, na sledećoj radionici priča se o ovome. Bilo bi dobro i ukoliko bi učesnici mogli da pronađu neke pozitivne primere koji bi se predstavili u plenumu.

**Osmišljavanje,
planiranje i
realizacija
i aktivnosti**

akcija

Osmišljavanje, planiranje i realizacija akcija i aktivnosti

XVIII radionica: Debata (90 ili 135 minuta, u zavisnosti od vremena koje voditelj ima na raspolaganju)

CILJ:

Upoznati učesnike sa tehnikom debate i sa značajem suprotstavljanja argumenata.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje sa tehnikom debatovanja;
- upoznavanje sa pojmom argumenta, razlikovanje argumenta od vrednosnog suda;
- upoznavanje sa načinima međusobnog uvažavanja kroz razgovor;
- upoznavanje sa načinima formiranja i izražavanja mišljenja;
- upoznavanje sa načinima rada u grupi.

MATERIJAL za rad:

- sveske,
- olovke.

CENTRALNA AKTIVNOST: Debata

Voditelj podeli učesnike u dve grupe. Potom im zadaje neku od tema za koju misli da je interesantna i da bi učesnici voleli njome da se bave.

Neke od tema mogle bi da budu:

- Sistemskim obrazovanjem u školi moguće je stvoriti atmosferu uvažavanja.
- Svi učenici bi trebalo da imaju ista prava u školi bez obzira na razlike koje među njima postoje.
- Žene su u našem društvu ravnopravne sa muškarcima.
- Osobama sa smetnjama u razvoju omogućeno je uživanje svih prava koja su im zagantovana.

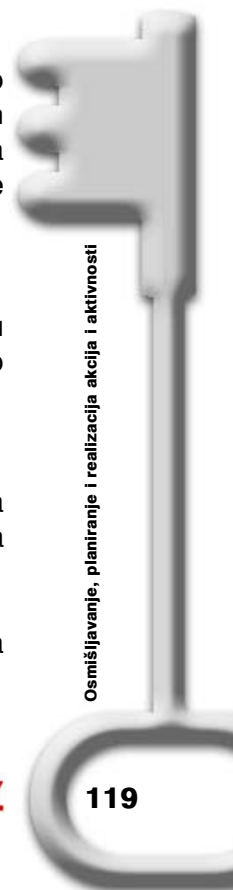
Nakon što izaberu temu, voditelj objasni učesnicima strukturu debate. Pored toga što se biraju po tri predstavnika iz svake grupe, najbolje je da se predstavnici biraju nakon što se završi sa pripremom same debate, a uz to potrebno je da se izaberu još dva predstavnika, od kojih će jedan biti merač vremena, a drugi moderator tj. onaj koji će da vodi samu debatu.

Napomena: bitno je da se teme kao i uloge (merač vremena i moderator) biraju slučajnim izborom, a ne da ih zadaje voditelj radionice. Znači, grupe izvlače ko će biti afirmativni a ko negativni tim.

Predlažemo da voditelj radionice na prvom času formira timove, zada im temu i upozna ih sa pravilima debate. Na drugom času učenicima treba omogućiti pripremu za debatu, a tek na trećem ili još bolje četvrtom času treba da se održi debata.

Učesnici koji ne učestvuju direktno u debati treba da dobiju ulogu sudija, koje na unapred pripremljenim formularima ocenjuju kvalitet debatovanja.

Materijal za voditelja - "Popperov model debate"

Popperova debata je napravljena za srednjoškolce u zemljama Istočne Evrope. Po svojoj kompleksnosti spada u najjednostavnije debate. Nastala je kao mešavina dva američka formata: (a) američkog policyja i (b) američke parlamentarne debate.

Osnovna vrednost svake debate, pa i Popperove, jeste da razvija retoriku, dijalektiku, logiku, rasuđivanje, mogućnost formiranja argumenata nasuprot vrednosnom suđenju kao i razvijanje moći zaključivanja.

Takođe, putem debate se na interesantan način uči o novoj temi i o novoj oblasti.

U ovoj debati sukobljavaju se dve ekipe - afirmativna i negativna. Svaka ekipa ima po tri predstavnika, mada u samoj pripremi debate obično učestvuje veći broj ljudi. Predstavnici imaju jasno određene pozicije i vreme govora

Sve debate imaju jedinstveni model.

To su:

- u debati se uvek sastaju dve ekipe - afirmativna i negativna;
- cilj afirmativnog tima je da dokaže tvrdnju koja mu je postavljena, a negativnom da je opovrgne.

Svaka debata takođe mora da ima:

- Temu o kojoj se raspravlja. Prvo pravilo koje mora biti zadovoljeno kada se pravi tema o kojoj se debatuje jeste da to mora biti tema o kojoj se može debatovati. To je iskaz o vrednosti ili o akciji koja treba da se preduzme, koja među razumnim ljudima može izazvati neslaganje. To znači da se debata ne može voditi o nekim opšteprihvaćenim činjenicama, kao na primer da je Zemlja okrugla.
- Definiciju reči i pojmova koji se koriste. Naime, često se usled greške u komunikaciji pod jednom rečju podrazumeva više različitih stvari. Da bi se ovo izbeglo, na početku debate tumače se pojmovi i stavljaju se u istu ravan razumevanja.
- Argumentaciju. To je najvažniji deo debate. Argumenti su tvrdnje pomoću kojih se u debati dokazuje postavljena tema. Može ih biti bezbroj, ali to nije racionalno rešenje. Uglavnom se koriste 2-3 ključna argumenta zbog nedostatka vremena.

Treba razlikovati argument od vrednosnog suda.

Ukratko o strukturi debate

Na početku debate iznosi se tema o kojoj će se debatovati.

U ovoj vrsti debate postoje tri govornika afirmativnog tima i tri govornika negativnog tima. Oni se nalaze na pozicijama koje označavamo kao A1, A2, A3 i N1, N2, N3. Govori se odvijaju po sledećem redosledu, a posle konstruktivnih govora izvodi se unakrsno ispitivanje:

A1 (dužina govora 3 min.) - Prvi konstruktivni govor afirmativnog tima.

Prvi govornik afirmativnog tima iznosi temu svog tima kao i prve argumente. A1 takođe definiše i ključne pojmove.

N3-A1 (1 min.) - Prvo unakrsno ispitivanje u kojem negativna strana N3 ispituje afirmativnu stranu (A1). Cilj je da se postave što nezgodnija pitanja koja pobijaju govor i argumente A1, zatim da se pronađu nelogičnosti u protivničkom izlaganju ili da se traži da se ponovi deo koji negativna ekipa nije razumela ili nije stigla da zapiše. U unakrsnom ispitivanju dozvoljena su sva pitanja koja se tiču slučaja. Pitanja koja se tiču osobe (lična pitanja) u debati nemaju vrednost i na njih ne mora da se odgovori.

N1 (3 min.) - Prvi konstruktivni govor negativnog tima.

U ovom govoru prvi negativni govornik treba da pokaže kako će negativni tim napadati afirmativni tim do kraja debate. On/ona prvo kaže da li se slaže sa definicijama afirmativnog tima. Negativni tim takođe iznosi svoje argumente koji potvrđuju njegovu antitezu tj. argumente koji su u suprotnosti sa tezom afirmativnog tima.

A3-N1 (1 min.) - Unakrsno ispitivanje u kome treći član afirmativnog tima ispituje prvog člana negativnog tima. Isto kao i u prvom unakrsnom ispitivanju.

A2 (3 min.) - Drugi afirmativni rekonstruktivni govor ima za cilj da podacima ojača slučaj afirmativnog tima i pobije negativni argument. Drugi član afirmativnog tima počinje prvo sa pobijanjem negativnog argumenta u pokušaju da napravi preokret.

N1-A2 (1 min.) - Poslednje unakrsno ispitivanje negativnog tima.

N2 (1 min.) - U drugom negativnom rekonstruktivnom govoru drugi član negativnog tima nastavlja sa pobijanjem afirmativnih argumenata i pokušava da osnaži već dosta osporen negativni argument. Na početku drugi član negativnog tima pokušava da odbrani svoje argumente, a takođe još uvek je dozvoljeno uvođenje novih argumenata.

A1-N3 (1 min.) - Poslednje unakrsno ispitivanje u debati.

A3 (3 min.) - Zaključni govor afirmativnog tima izvodi njegov treći član.

Cilj trećeg govornika je da sumira debatu, naglasi vrednosti njegovog tima, vrednosti korišćene argumentacije i sl. i predoči sudijama zašto bi trebalo da glasaju za njegov tim.

Nakon ovoga nema unakrsnog ispitivanja.

N3 (3 min.) - Završnim govorom trećeg člana negativnog tima sumira se debata. Cilj ovog govora je isti kao i cilj govora trećeg člana afirmativnog tima, samo sa tom razlikom što govor trećeg člana negativnog tima treba da predoči sudijama zašto je njegova/njena ekipa bila bolja u ovoj debati.

Struktura debate u slici

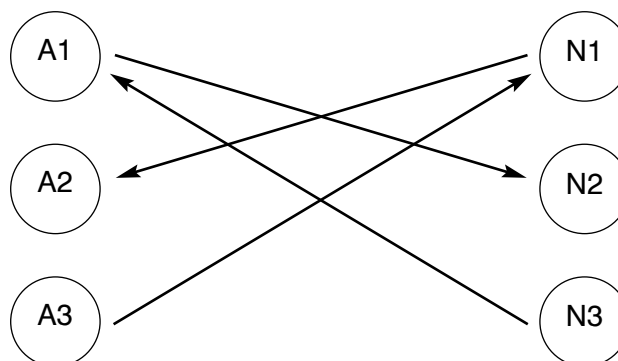

A1 (3 minuta) konstruktivni govor
daje osnovnu argumentaciju, celu konstrukciju koju zastupa,
uvod u temu...

Napomena: 2 minuta za pripremu uvek pre postavljanja pitanja.

- N3 (1 minuta) postavlja pitanja
najbolje je da A1 odgovara sa DA ili NE, ne sme dozvoliti da A1 daje argumentaciju, cilj je da poljulja i nađe rupe u odgovoru A1
- N1 (3 minuta) konstruktivni govor
- A3 (1 minuta) postavlja pitanja
-
- A2 (3 minuta) rekonstruktivni govor
ovo je najteži govor, mora da obuhvati sve ono što je bilo u pitanjima i da ponovo daje argumente
- N1 (1 minuta) postavlja pitanja
-
- N2 (3 minuta) rekonstruktivni govor
- A1 (1 minuta) postavlja pitanja
-
- A3 (3 minuta) sumirajući govor
završna reč, uključiti i ponoviti sve argumente svoje grupe, eventualno naglasiti nedostatke u izlaganju druge grupe...
- N3 (3 minuta) sumirajući govor
-

Sudije koje ocenjuju debatu treba da ocenjuju prvenstveno formu, a potom sadržaj.

Znači, voditi računa o tome da se bude objektivan i tek na osnovu zbira ocena ocenjuje se koji je tim bio bolji.

Redni broj	Šta se konkretno ocenjuje	Ocene		
		(1) najmanje zadovoljava	(2) zadovoljava	(3) najviše zadovoljava
1.	Argumentacija - broj argumenata, jačina, koherentnost u logičkom smislu...	1	2	3
2.	Način izlaganja tj. umetnički utisak - jezik, elokventnost, retorika, pauze, razumljivost...	1	2	3
3.	Kompletan nastup - izgled, glas, stav, koga gleda dok izlaže, gestikulacija...	1	2	3

XIX radionica: Pregovaranje (90 minuta)¹¹

CILJ:

Upoznati učesnike sa procesom pregovaranja kao i sa svim mogućim fazama u tom procesu.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje sa procesom pregovaranja;
- upoznavanje sa načinima definisanja potreba/interesa, polja zajedničkog interesa i NAPS-a;
- upoznavanje sa koracima u procesu pregovaranja i njihovim specifičnostima.

MATERIJAL za rad:

- sveske,
- olovke,
- materijal za rad za učesnike - "Opis problema",
- materijal za rad za učesnike - "Faze u procesu pregovaranja".

UVODNA AKTIVNOST: Upoznavanje sa procesom

Voditelj podeli učesnicima materijal za rad - faze pregovaračkog procesa. Nakon ovoga, upoznaje ih detaljno sa svakim korakom i detaljno analizira sam proces pregovaranja.

Takođe, vodi se razgovor o tome zašto nam je pregovaranje bitno i kako možemo sve da ga koristimo, na kojim mestima i sl.

CENTRALNA AKTIVNOST: Vežbanje pregovaranja

Voditelj podeli učesnike u tri grupe. Dve grupe učestvuju u pregovorima a treću grupu čine posmatrači koji će na kraju dati objektivnu procenu situacije.

Voditelj podeli svakoj grupi prilog sa opisom situacije. Grupe imaju zadatak da pažljivo pročitaju prilog i da se spremne za proces pregovaranja. Treba da zamisle koje su njihove pozicije, kako se osećaju, šta misle da bi voleli da postignu u proseku i dr.

Svaka grupa treba da definiše problem kroz interese i potrebe (podsetiti ih na korake u pregovaranju) i to zapisuje na velikom papiru. Grupa bira po dva predstavnika koji će učestvovati u pregovorima. Predstavnici neće moći da se menjaju tokom procesa, ali će grupe moći da ih pozovu da bi im dale instrukcije i da bi se dalje savetovali. Ovo isto važi i za pregovarače. Oni u svakom trenutku mogu da zatraže "tajm-aut" i da se konsultuju sa svojom ekipom.

Učesnici sede ukруг, predstavnici grupa su unutar kruga i započinju pregovore, tako što svako izloži svoje viđenje problema, kao i interese/potrebe koje grupa ima i želi da zadovolji.

---

¹¹ Preuzeto i izmenjeno od autora Jelene Vranješević (2005): *Nauči, poentiraj*, Beograd. GTZ.

Napomena: pre ove aktivnosti važno je naglasiti da tokom odigravanja uloga učesnici koriste veštine aktivnog slušanja, kao i jasnog izražavanja svojih potreba (JA govor). Važno je da se učesnici usmere na potrebe, a ne na pozicije i da pokušaju da definišu i polje zajedničkog interesa.

Kada se završi prosek pregovaranja, učesnici se vraćaju u plenum i sledi razgovor.

- a) Šta su posmatrači primetili u toku procesa pregovaranja i u toku dogovaranja po grupama?
- b) Kako su se pregovarači osećali u toku pregovaranja i u toku dogovaranja po grupama? Šta im je predstavljalo teškoću i zašto?
Da li su zadovoljni tokom procesa pregovaranja? Da li su zadovoljni ishodom?
- c) Kako su se članovi grupa osećali tokom međusobnog dogovora i u toku posmatranja svojih predstavnika u pregovorima? Da li su zadovoljni načinom na koji su njihove potrebe predstavljene? Da li su zadovoljni ishodom?

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Kako mi se čini

Svaki učesnik napiše šta mu/joj je bilo najznačajniji doživljaj ili utisak tokom ovog procesa pregovaranja. U krugu učesnici razmene to što su napisali.

Materijal za rad za učesnike - "Opis problema"

U vašem razredu III2 nastao je konflikt koji je podelio učenike u dve grupe. Sve je počelo incidentom koji se desio pre dve nedelje u školskom dvorištu. Odnosno, možemo reći da je konflikt tinjao i pre toga.

A evo kako je sve počelo. Pre oko dva meseca profesorka hemije podelila vas je u parove i dala vam zadatak koji je trebalo da završite za mesec dana. Zadatak se sastojao u izradi eksperimenta koji je trajao oko tri nedelje i u pisanju detaljnog izveštaja koji je trebalo da se preda nakon dve nedelje od završetka eksperimenta.

Jedan par činili su Miloš i Luka. Oni se pre ovog zadatka nisu mnogo družili i ovo im je bio prvi zadatak koji su radili zajedno.

Po završetku ekperimenta Miloš je pokušavao da se dogovori sa Lukom kada će da se nađu i da na osnovu beleški napišu izveštaj, ali mu to nikako nije polazilo za rukom.

Nažalost, rok kada je izveštaj trebalo da se preda nastavnici je prošao, a Miloš i Luka nisu imali još ni jednu napisanu reč.

Jednog dana Miloš je sreo Luku koji je sa drugovima čekao na stanici gradski autobus. Bio je veoma besan, prišao mu je i pitao kada misli da počnu sa radom. Luka se nasmejao, rekao mu je da je štreber i da trenutno ne može da misli o hemiji. Počela je svađa u kojoj je Miloš nazvao Luku hrvatskim đubretom. Luka ga je udario i počela je tuča.

Kada su ih razdvojili, obojica su bula povređena i ljuta i od tada više nisu progovorili. Nažalost, i razred se podelio oko ovoga slučaja i svi su imali neke svoje razloge. Jedni su smatrali da je Luka lenj i da zaslužuje to što je dobio, a druga polovina smatrala je da je Miloš preterao i da nema prava da vređa Luku, bez obzira na to što je ovaj izbegavao da piše zadatak.

Svi nastavnici žalili su se na napetu atmosferu u razredu i smatraju da je trenutno nemoguće izvoditi nastavu u ovom odeljenju. Zbog ovoga su tražili da razred reši tekuće nesuglasice.

Počinje pregovaranje.

Materijal za rad za učesnike - "Faze u pregovaračkom procesu"

Priprema za pregovaranje podrazumeva

- analizu konflikta: ko su sve strane u konfliktu (direktno ili indirektno uključene u konflikt), šta su sve problemi i oko čega su nastali, kakav je odnos strana u konfliktu, kontekst u kojem je konflikt nastao, šta su alternative pregovaranju, šta su mogući ishodi;
- odluku da li da se uključimo u proces pregovaranja ili ne - ukoliko odlučimo da se uključimo, pitanje je na koji način i kada;
- uspostavljanje kontakata sa stranama u sukobu;
- strukturisanje procesa - određivanje odgovarajućeg stila u pregovorima;
- postizanje sporazuma o pregovaranju - sporazum o osnovnim pravilima i o onome o čemu će se razgovarati: ko će direktno učestvovati, da li će biti posmatrača i ko će to biti, sadržaj pregovora, lokacija pregovora i sl.

Analiza konflikta

Konflikt je dinamički, interaktivan proces koji podrazumeva sukob oprečnih stavova, impulsa, interesa i težnji.

Konflikt nastaje onog trenutka kada se strane suoče sa svojim različitim potrebama, željama, zahtevima i očekivanjima vezanim za zajedničke stvari.

Kada vidimo razlike i probleme imamo i svađu.

U svakom konfliktu možemo da se ponašamo kao:

Ajkula - jer moramo da pobedimo po svaku cenu. Pobeda je sve, ura!

Kameleon - tražimo rešenja, ali sa idejom da svi treba malo da popustimo. Malo ja, malo ti ...!

Plišani meda - popuštamo drugoj strani. Samo si mi ti bitan/bitna!

Kornjača - kada konflikt ne želimo ni da vidimo. Konflikt, jao, strašno, ma svađa ne postoji!

Delfin - napadamo problem i pronalazimo rešenje koje će nas sve zadovoljiti. Ovo su moje potrebe, a koje su tvoje?

Ishod konflikta može da bude:

- jedna strana dobija, a druga gubi - samo jedna strana postiže ono što želi kroz fizičku i verbalnu dominaciju. Druga strana se često povlači;

- obe strane gube - obe strane najčešće gube u konfliktu jer ga izbegavaju;
- obe strane malo gube, malo dobijaju - strane prave kompromis i odriču se dela "kolača" da bi dobile nešto zauzvrat;
- obe strane dobijaju - skoncentrisani smo na potrebe svih strana, a ne na želje. Razmišljamo kako da zadovoljimo potrebe ne odričući ih se pri tome.

Početak pregovaranja

U ovoj fazi postiže se dogovor oko načina pregovaranja i osnovnih pravila pregovaranja:

- svaka strana u potpunosti može da učestvuje u iznošenju svojih potreba i predloga;
- slušanje svakoga sa uvažavanjem i bez prekidanja;
- uvažavanje svake ideje, svaka strana ima slobodu da iznese različite predloge, bez straha da će biti etiketirana kao glupa ili nesposobna;
- pravilo diskrecije: ono što je rečeno na pregovorima ne prepričava se drugima koji nisu uključeni u proces pregovaranja;
- strane se obavezuju da će pokušati da dođu do sporazuma;
- sloboda da svaka strana može da zatraži pauzu u toku pregovaranja da bi se konsultovala sa svojom grupom ili da zatraži sastanak sa facilitatorom kojem ne bi prisustvovala druge strane;
- tačnost.

Takođe, u fazi početka pregovaranja, strane u sukobu imaju mogućnost da izlože svoje viđenje problema i da saslušaju druge strane i način na koji one vide problem. Važno je i da se sve strane slože da će se truditi da do sporazuma dođe.

Pre samog početka pregovaranja treba da se osvrnemo i na pitanje same komunikacije i njenih obeležja jer nam njeno razumevanje olakšava i razumevanje samog procesa pregovaranja.

Kada govorimo o procesu pregovaranja, komunikacija predstavlja jedan od osnovnih ako ne i najbitnijih faktora uspešnosti pregovaranja. Bez adekvatne komunikacije, načina na koji slušamo, na koji izražavamo sebe i svoje potrebe nema ni zadovoljavajućeg odnosa sa drugima.

Jedan od činilaca umešnosti pregovaranja i pronalaženja rešenja leži u mogućnosti da prebacimo fokus pažnje sa same osobe sa kojom smo u konfliktu na poruku. Znači da se usredsredimo na komunikaciju.

U osnovi same komunikacije između dve ili više osoba leži razgovor kao razmena mišljenja, ideja stavova i sl. U situacijama sukoba upravo razgovor ima presudni značaj, tj. razmena rečima i neverbalna komunikacija.

Proces komunikacije je dvosmeran i sastoji se od:

- izražavanja sebe,
- slušanja drugih.

Kada govorimo o procesu komunikacije tokom posredovanja mislimo pre svega na vrstu komunikacije koja podrazumeva:

- veštine pravog slušanja sa posebnim naglaskom na aktivno slušanje,
- veštine sopstvenog izražavanja korišćenjem asertivnog načina izražavanja i JA poruka,
- pravilno razumevanje same komunikacije (poruke i njenog konteksta).

Definisanje problema

Ovo je važan korak pošto od definicije problema zavisi koliko ćemo ga uspešno rešiti. U ovom koraku veštine aktivnog slušanja i jasnog izražavanja svojih potreba/interesa jesu od velike važnosti, pošto je cilj da svaka od pregovaračkih strana jasno izrazi svoje potrebe i da jasno razlikuje potrebe od želja/pozicija (načina zadovoljenja potreba), koje se u situacijama sukoba često mešaju. Ako je konflikt složen i obuhvata više različitih potreba sa obe strane, moguće ih je ispisati i okačiti tako da budu vidljive stranama u pregovaranju. U ovoj fazi važno je doći do:

- potreba/interesa koji se nalaze u osnovi suprotstavljenih pozicija;
- polja zajedničkog interesa, tj. zajedničkog cilja kojem i jedna i druga strana teže i zbog kojeg uopšte i pregovaraju (na primer, zajednički interes može da bude očuvanje dobrih odnosa ili prevencija budućih problema u odnosima ili saradnja, pošto bez nje ne mogu da reše problem);
- NAPS-a, tj. do standarda za procenu uspešnosti potencijalnog sporazuma, sa stanovišta najboljih alternativa sporazumu. Ovo znači da strane treba dobro da razmisle da li imaju neku bolju alternativu. Ovo se procenjuje da bismo znali kako pristupamo samom procesu.
- Podsetnika na moguću listu potreba.

Potrebe koje se realizuju nevezano za druge:

integritetom
autonomijom
saznavanjem
mirom
kreativnošću
smislom
izražavanjem

redom
odmorom
autentičnošću
slobodom izbora
razvojem
igrom

zaštitom
lepotom
inspiracijom
skladom
raznovrsnošću
spontanošću

U ovoj fazi ponovo se definiše polje zajedničkog interesa, kao jedan od kriterijuma za procenu mogućih rešenja. Takođe, u ovoj fazi strane u pregovaranju utvrđuju da li su pregovarale o svemu što im je bilo važno, kao i da li o svemu treba da donesu konačno rešenje ili ne. U ovoj fazi veoma je važno da se strane još uvek ne obavezuju ni na šta, već se samo skiciraju poželjna rešenja i potencijalni sporazumi, koji kasnije mogu da budu i revidirani ukoliko se ukaže potreba za tim.

Donošenje odluke

Ukoliko su prethodni koraci pravilno sprovedeni, ovaj korak nije težak. Često se najbolje rešenje samo nametne. Ukoliko se svi slože, ovaj korak se završava. Ukoliko se pojavi nekoliko prihvatljivih rešenja, potrebno je ponovo razmotriti svako od njih. Možete da ih proverite tako što zamolite strane u sukobu da zamisle kako bi izgledalo svako od rešenja koje je izabrano: "Ako izaberemo ovo rešenje, šta mislite, šta bi se dogodilo? ...Da li biste time svi bili zadovoljni? ...Da li bismo time rešili problem? ...Da li ovaj predlog ima nekih nedostataka?"

Trudite se da postignete potpunu saglasnost, važno je da to bude rešenje s kojim se i jedna i druga strana slažu da je najprihvatljivije i da će zadovoljiti njihovu potrebu.

Napomena: ponekad se posle ovog koraka potpisuje neka vrsta ugovora kojim se strane obavezuju da će da isprobaju predloženo rešenje.

Određivanje načina sprovođenja rešenja i procena uspešnosti rešenja

Često se dešava da se donete odluke ne sprovode. To se dešava onda kada se precizno ne utvrdi način na koji će se odluka sprovoditi. Zato je u ovoj fazi važno biti konkretan, precizan i detaljan. Važno je da se zna ko radi, šta radi, kada i kako. Učesnici u pregovorima treba da utvrde na koji način će da započnu realizaciju dogovora. Ko će biti za to odgovoran. Do kada. Potrebno je utvrditi i neki program praćenja i evaluacije sporazuma, kao i neke kriterijume za procenu uspešnosti sporazuma: da li je odluka zadovoljavajuća, da li je dovela do nekog napretka, da li je problem nestao, da li smo zadovoljni ishodom?

XX radionica: Medijacija (90 ili 135 minuta, u zavisnosti od vremena koje voditelji imaju na raspolaganju)

CILJ:

Upoznati učesnike sa procesom posredovanja kao i sa mogućim koracima u tom procesu.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- upoznavanje sa procesom posredovanja;
- upoznavanje sa ulogom medijatora;
- ponovo vraćanje na značaj potreba, interesa, pozicija, želja.

MATERIJAL za rad:

- sveske,
- olovke,
- materijal za rad za učesnike - "Ukratko o medijaciji",
- materijal za rad za učesnike - "Primer sukoba",
- materijal za rad za učesnike - "Formular za ocenu veština".

CENTRALNA AKTIVNOST I

Na prvom času voditelj radionice bi trebalo da podeli materijal za rad učesnicima i da posveti ceo čas razgovoru o procesu posredovanja tj. medijacije.

Pri tome bi trebalo da podseti učesnike na uvodne radionice na kojima su se bavili racionalno-emocionalnim pristupom koji može vrlo dobro da se iskoristi tokom posredovanja.

Takođe, dobro je da se učesnici podsete procesa pregovaranja jer se ono nalazi u osnovi posredovanja.

Nakon što pročitaju materijal, voditelj može da razgovara sa učesnicima o tome koje su osnovne karakteristike procesa medijacije, kako misle da medijacija može da se koristi u školskom životu i sl.

Takođe, voditelj može da zamoli učesnike da u narednom periodu pokušaju da u medijima pronađu sve informacije koje govore o medijaciji.

Napomena: voditelj može da podeli učesnicima i primer situacije i da ih zamoli da se već za sledeći čas pripreme za odigravanje.

CENTRALNA AKTIVNOST II

Voditelj podeli učesnike u četiri grupe. Dve grupe su strane u sukobu, jedna grupa predstavlja medijatore, a četvrta grupa su posmatrači koji treba da ocenjuju proces medijacije. Potom im deli primer sukoba.

Nakon što dobiju primere, učenici koji glume strane u sukobu treba da pripreme svoju ulogu. Da osmisle pozicije, eventualno potrebe, kako će se ponašati tokom pregovaranja tj. posredovanja i sl.

Medijatori treba da se podsete koraka u medijaciji i da osmisle kako će teći proces. Treba da aranžiraju prostor, da odluče o broju medijatora, da li će raditi sa celim odeljenjem ili predstavnikom, da li će medijatori ići na definisanje interesa ili će se služiti Elisovim modelom i dr.

Nakon desetak minuta pripreme sledi odigravanje.

Potom, čak i u slučaju da se do rešenja ne dođe, počinje razgovor u plenumu.

Prvo osobe koje su imale ulogu posmatrača treba da izveste o tome kako su oni videli proces, a potom sledi razgovor sa svima. Bitno je da svi imaju priliku da kažu kako su se osećali i šta im je bilo najteže a šta najlakše u radu.

- Šta im je bilo lako, a šta teško tokom rada?
- Da li je bilo teško da se definišu pozicije, interesi ili da se upoznaju učesnici sa Elisovim modelom iracionalnih misli?
- Da li su u potpunosti uspeli da sagledaju problem?
- Da li je bilo teško pronaći više rešenja za neku situaciju?
- Da li promena ugla gledanja omogućava da se lakše pronađe više rešenja?
- Šta je sve pomoglo da se osmisle rešenja, a šta je "kočilo" u razmišljanju?

Potom voditelj može da se vrati na razgovor o samom procesu medijacije, njegovoj primeni u školi i sl.

Takođe, voditelj razgovara sa učesnicima i o mogućnosti obrazovanja o toleranciji na nivou cele zajednice i dobrobiti koju zajednica ima od toga. Pored ovoga postavlja se i pitanje mogućnosti rešavanja sukoba primenom medijacije u zajednici.

Voditelj podstiče diskusiju o mogućnosti primene programa i van škole odnosno o mogućnosti uključivanja cele zajednice u projekat razvoja tolerancije, mira i uvažavanja.

Materijal za rad za učesnike - "Ukratko o medijaciji"

Zašto medijacija?

Škola bi trebalo da bude prijatno mesto gde se uči i gde se razvijaju potencijali.

Svaka mlada osoba ima pravo da uči i boravi u sigurnom okruženju bez straha od neprijatnosti bilo koje vrste. I učenici i nastavnici u školi imaju podjednako značajne uloge u kreiranju prijatne i drugarske radne atmosfere.

Šta je to medijacija?

Medijacija ili posredovanje jeste postupak u kojem strane koje su u sukobu slušaju jedna drugu, sagledavaju poziciju one druge strane - decentriraju se i pokušavaju da pronađu rešenje mirnim putem a koje je prihvatljivo za obe strane.

Zadovoljimo potrebe svih strana - osnovno je načelo medijacije.

U ovom procesu pomaže im medijator koji je neutralna, treća strana.

Koji su osnovni principi medijacije?

- Dobrovoljnost - niko ne može da te natera da učestvuješ u medijaciji, to je samo tvoja odluka.
- Ravnopravnost - svi učesnici u procesu su jednaki, kako između sebe tako i u odnosu na medijatora. Ne postoji više ili manje vredan.
- Poverljivost - sve što se izgovori tokom medijacije ne sme da se deli sa drugim ljudima. Informacije ne smeju da se saopštavaju profesorima, drugim učenicima, prijateljima.

Osnovne karakteristike medijacije su:

- Medijacija pomaže rešavanju konflikata.
Zato što kreativno pristupa razrešavanju konflikata. Zato što medijatori ohrabruju osobe u sukobu da diskutuju o svim značajnim pitanjima. Pomaže nam da sagledavamo stvari iz drugog ugla i imamo priliku da naučimo mnogo o samoj komunikaciji, o sebi, atmosferi u školi...
- Medijacija nas uči osnovnim životnim veštinama.
Zato što svi mi imamo želju da kreiramo prijatnu atmosferu, da se družimo s iskrenim i pouzdanim ljudima. Zato je neophodno da savladamo različite veštine: veštinu komunikacije, veštinu kreativnog rešavanja problema, pregovaranja, uvažavanja... Medijacija nas ovim veštinama uči.
- Medijacijom vežbamo postojeće veštine kroz svakodnevnu praksu.
Sve veštine zahtevaju vežbu da bi se savladale, a medijacija nam omogućava da razvijamo svoje veštine rešavanja konflikata u onome što nam je najznačajnije: u

svakodnevnim sukobima. Ovo čini da veštine postanu moćne i značajne jer ih proživljavamo. Biti medijator u stvarnim konfliktima u školi pomaže takođe i da stečene veštine koristimo i van nje.

- Medijacija nas motiviše na saradnju.
Medijacija nas motiviše da pričamo o problemima, umesto da se oko njih svađamo. Zato što tokom medijacije razvijamo međusobno razumevanje, zato što su sadržaji medijacija potpuno poverljivi, zato što je medijacija neuporedivo bolja opcija od svađa i nerazumevanja. Medijacija nas uči principima tolerancije kroz međusobno uvažavanje.
- Vršnjačka medijacija nas osnažuje.
Medijacija nas uči različitim veštinama, a potom nas ohrabruje da sami rešavamo sopstvene sukobe.
- Medijacija podstiče samopoštovanje.
Samopoštovanje je neophodno za uspeh učenika, a medijacija pospešuje samopoštovanje na mnogo načina. Kroz medijacije stičemo iskustvo i sposobnost da uočimo prefinjene razlike u načinima komunikacije, učimo kako da učestvujemo u procesu koji nam omogućuje da preuzmemo kontrolu nad svojim životima.
- Medijacija uključuje SVE učenike i SVE nastavnike ravnopravno.
Medijacija ne pravi razliku između učenika sa odličnim i lošijim ocenama, kao ni razliku između profesora i učenika. Tako kroz medijaciju svi dajemo pun doprinos razvoju školske sredine.
- Medijacija deluje preventivno.
Medijacija se ne koristi samo u slučajevima kada sukob eskalira. Ona se koristi na brojne načine da bi se takvi slučajevi prevenirali.
- Medijacija popravlja atmosferu u školi.
Medijacija ima pozitivan efekat na "klimu" u školi. Program promoviše ideju o pripadnosti školskoj zajednici i ideju o kontroli nad školskim životom. Smanjuje napetost koja nastaje iz nerešenih i eskalirajućih sukoba. Poboljšava komunikaciju između učenika i između učenika i profesora, službenika škole i roditelja. Održava stara prijateljstva i započinje nova.
- Medijacija nam pomaže da se razvijamo.
Tokom medijacije učimo kako da zadovoljimo naše potrebe, ali i kako da zadovoljimo potrebe one druge strane. Tako se, kroz komunikaciju, razvijamo i bolje razumemo sebe i druge.

Šta nam je najbitnije tokom medijacije?

U procesu medijacije želimo pre svega:

- da se strane koje su u sukobu međusobno saslušaju;

potom

- da ih naučimo nekim novim znanjima i veštinama (na primer veštinama komunikacije);

i da

- osnažimo i ojačamo osobe u sukobu, ne samo za proces medijacije već i za druge situacije koje ih čekaju u životu;

i na kraju

- da sukobljene strane probaju da pronađu rešenje.

Medijacija ima sve bitne karakteristike rešavanja problema:

- precizno definisanje problema;
- izlistavanje mogućih rešenja;
- izbor rešenja;
- donošenje odluke;
- procena uspešnosti donete odluke/rešenja.

Za medijaciju su nam potrebne različite veštine:

- aktivno slušanje,
  - JA govor,
  - asertivnost,
  - pregovaranje,
- formulisanje procedura i pravila.

Po pravilu, svaki medijator radi na formiranju ovih veština.

Veštine aktivnog slušanja (AKTIVNO SLUŠANJE - veština slušanja druge osobe s pažnjom i poštovanjem, uz jasno (verbalno i neverbalno) stavljanje do znanja da je slušamo; obuhvata niz tehnika koje pomažu razumevanju osećanja i potreba sagovornika) jesu:

- ohrabrivanje
- pojašnjavanje
- ponavljanje
- reflektovanje
- rezimiranje
- pozitivno vrednovanje

JA poruke tj. JA govor - poruke koje se odnose na nas, kojima govorimo o sebi iz sebe, povezujući se sa sopstvenim mislima, osećanjima, potrebama, kao i sa onim čemu težimo.

JA rečenica - sastoji se iz četiri osnovne komponente: opisa postupka druge osobe, opisa vlastitih reakcija na taj postupak (osećanja i potreba) i izražavanja predloga o tome kako da dođemo do zadovoljavajućeg ishoda.

- ”JA se osećam...” (Recite kako se osećate.)
”kada ti...” (Opišite konkretno ponašanje druge osobe.)
”zato što...” (Opišite potrebe koje stoje u osnovi vaših osećanja.)
”i želim da...” (Opišite šta može da ispravi datu situaciju i zadovolji vaše potrebe.)

Asertivnost - odnosno samopouzdana, samopotvrđujuća i legitimna komunikacija.

Sušтина asertivnosti je u odbrani sopstvenih legalnih prava, ali bez narušavanja prava koja imaju drugi ljudi. Ideja je da osoba može da kaže DA kada treba da kaže DA, ili da kaže NE kada treba da kaže NE.

Znači na ovaj način mi branimo svoje interese, ne odustajemo od svojih prava (ne povlačimo se, ali i ne napadamo) i tražimo da ta prava budu zadovoljena ne ugrožavajući druge. Mi u stvari brinemo o sebi, ali i o drugima jer ih ni u jednom trenutku ne ugrožavamo.

Ono što blokira našu komunikaciju jeste:

- osuđivanje drugih
  - kritikovanje
- davanje dijagnoze
  - naređivanje
  - pretnje
  - moralisanje
  - savetovanje
- samousmerenost

Koraci u procesu medijacije:

1. Uvod - započinjanje procesa medijacije

Ova faza podrazumeva pripremu medijatora pre početka sastanka, kao i uvođenje učesnika u sam proces. U ovoj fazi treba da upoznate učesnike sa osnovama medijacije, sa osnovnim pravilima koja moraju da se poštuju, da razvijete početnu atmosferu - atmosferu prihvatanja i poverenja, da odgovorite na neka početna pitanja koja bi učesnici mogli da imaju u vezi sa samim procesom i dr.

2. Izlaganje problema

Ovo je važan korak pošto od definicije problema i njegovog adekvatnog shvatanja zavisi koliko i da li ćemo ga uspešno rešiti.

U ovoj fazi strane koje su u sukobu treba da:

- jasno definišu situaciju, bez interpretacije,
- izraze svoje potrebe,
- naprave razliku između potreba i želja (načina zadovoljenja potreba), koje se u situacijama sukoba često mešaju.

Ovaj korak završava se kada su potrebe obeju strana jasno definisane.

Ponekad može da se javi problem i da je medijatoru kao i stranama u sukobu teško da definišu potrebe. U tom slučaju ili čak ukoliko vam se Elis više sviđa, možete da koristite i definisanje pogrešnih, iracionalnih predstava koje osobe u sukobu imaju.

Upoznajte strane sa nekim od Elisovih principa tako što ćete nabrojati neke od njih:

- Mi smo sami odgovorni za naše emocije i akcije, a ne drugi. Samo ti možeš da "opteretiš" sebe, a ne situacija ili neko drugi.
- Sve što radimo u životu je naš izbor. Čak i kada mislimo da nešto moramo da uradimo, to je opet naš izbor.
- Naše štetne emocije rezultat su štetnih i iracionalnih misli. U osnovi ovih misli obično su ideje da nešto moramo. Na primer: "Moram uvek da budem prihvaćen inače sam bezvredan", ili "Svaka osoba mora da se prema meni ponaša onako kako ja to želim. Svako treba da me voli i sl.", ili "Život mora da bude fer prema meni, pošten, lak i dr."
- Realističniji pogled može dovesti do toga da se bolje osećamo.

3. Rad na procesu i osmišljavanje rešenja

- Shvatanje suštine problema

Nakon izlaganja problema, ili čak tokom izlaganja, bitno je da omogućite stranama da se pomere iz pozicije u kojoj se nalaze i da prepoznaju potrebe koje se nalaze u osnovi problema, bilo da su te potrebe nerealizovane ili su to potrebe koje nam neko drugi ugrožava. Proces prepoznavanja potreba stoga je karakterističan ne samo za ovu fazu, već ponekad i za prvu, kada se upoznajemo sa samim problemom. Ponekad je ovaj proces veoma jednostavan i osoba prilično lako, nekada i sama, prepoznaje o kojoj potrebi je reč, a ponekad je ovo prilično složen proces i ceo sastanak možemo da provedemo u pokušaju njihovog definisanja.

- Smišljanje mogućih rešenja

Posle jasno definisanih potreba, medijator podstiče obe strane u sukobu da smisle različita rešenja koja bi mogla da zadovolje i jednu i drugu stranu. U ovom koraku može se koristiti tehnika brainstorminga (mozgalice) u kojoj se sukobljene strane podstiču da daju što više različitih rešenja, ne procenjujući potencijalnu vrednost i uspešnost pojedinih rešenja.

Pitajte prvu osobu šta je u toj situaciji moglo da bude drugačije urađeno:

_____, šta si u toj situaciji mogao/la da uradiš drugačije?

Pitajte je:

Šta možeš da uradiš sada u vezi s tim?

Pitajte drugu osobu šta je u toj situaciji moglo da bude drugačije urađeno:

_____, šta si u toj situaciji mogao/la da uradiš drugačije?

Pitajte je:

Šta možeš da uradiš sada u vezi sa tim?

- Procenjivanje rešenja

U ovom koraku procenjujemo moguća rešenja, neka odmah eliminišemo, oko nekih se dogovaramo imajući u vidu to koliko su adekvatna za rešenje problema.

Prilikom procene predloženih rešenja treba voditi računa o sledećim pitanjima:

- Da li vam rešenje izgleda realno i jasno definisano?
- Šta su prednosti, a šta mane predloženog rešenja?
- Koje su moguće posledice predloženog rešenja za jednu i za drugu stranu kao i posledice na druge ljude u okruženju?
- Da li je ovo zaista prihvatljivo rešenje za obe strane, tj. da li se obe strane nalaze u pobjedničkoj poziciji?
- Da li se ovo rešenje može sprovesti i da li eventualno jedna od strana može imati poteškoća prilikom realizacije dogovorenog?
- Šta ako...? Vodite računa o teškoćama koje mogu eventualno da utiču na realizaciju predloženog rešenja.
- Definišite faktore koji mogu da olakšaju ili otežaju realizaciju predloženog rešenja. Kako iskoristiti ove faktore, tj. kako ih izbeći?

Ovako možete da izlistate svako predloženo rešenje.

Ovo je veoma važan korak u procesu medijacije jer strane pokušavaju da razviju konstruktivnu energiju i prvi put se ulažu ozbiljni naponi u pronalaženje zajedničkog rešenja.

U ovoj fazi važno je da se definiše zajednički cilj, za šta možete koristiti neke pomoćne tehnike. Predložena rešenja možete da zapišete na flipčart i da potom naglasite zajedničke elemente i eventualno da ohrabrite učesnike u ovom procesu.

Kada se obe strane saglase s tim šta im je zajednički cilj, pređite na izlistavanje mogućih rešenja problema, pružajući priliku obema stranama da naizmenično daju svoje predloge.

4. Faza dogovora

- Donošenje konačne odluke

Ukoliko su prethodni koraci pravilno sprovedeni, ovaj korak nije težak. Često se najbolje rešenje samo nametne. Ukoliko se svi slože, ovaj korak se završava.

Ukoliko se pojavi nekoliko prihvatljivih rešenja, potrebno je ponovo razmotriti svako od njih. Trudite se da postignete potpunu saglasnost, važno je da to bude rešenje oko kojeg se i jedna i druga strana slažu da je najprihvatljivije i da će zadovoljiti njihovu potrebu.

Parafrazirajte rešenja koja ste čuli od obe strane, da biste se još jednom uverili da postoji intersubjektivna saglasnost oko značenja ponuđenog rešenja.

Možete da pitate:

Šta mislite o ovim rešenjima? Koje vam se od ovih rešenja sviđa, a koje ne? Ima li nekih ideja koje vam se posebno dopadaju? Ima li onih koje ne prihvatate?

- Određivanje načina sprovođenja rešenja

Često se dešava da se donete odluke ne sprovedu. To se dešava onda kada se precizno ne utvrdi način na koji će se odluka sprovoditi.

Da bi se postiglo poštovanje dogovora i sprovođenje rešenja, neophodno je napraviti operativni plan i definisati ko, kada, kako i šta radi, šta su čije obaveze i odgovornosti. Potrebno je pitati učesnike u sukobu:

Na koji način ćete da započnete realizaciju dogovora? Ko će biti za to odgovoran? Do kada?...

- Procena uspešnosti rešenja

Osnovna ideja je da se proceni efikasnost postignutog dogovora i da svi učesnici u medijaciji, uključujući i medijatore, kažu svoje mišljenje.

Vodite računa da ne požurujete strane da se slože sa nekim od ponuđenih rešenja. Ostavite im vremena da dobro razmisle o svemu i da nakon toga budu potpuno sigurni u odluku koju su doneli. Ukoliko nisu sigurni u predloženo rešenje i imaju neke sumnje u vezi sa njim, ostavite im onoliko vremena koliko im je potrebno. Možda će nakon tog vremena doći do nekog novog rešenja koje prvobitno nije ni bilo predloženo.

Veoma je bitno da sumiramo i još jednom naglasimo da ponuđeno rešenje mora da zadovolji neke od kriterijuma i to:

- Rešenje mora da bude jasno i specifično. Ponekad predložene stvari možemo da interpretiramo različito. Na primer, za nas je kratak vremenski period period od dan, dva, dok nekome može to da bude period od tri meseca, ili kada osoba A pokaže pažnju prema nama, nama to može značiti ljubazno pozdravljanje kada se sa njom sretnemo, a drugoj osobi to može da znači poziv na kafu;
- rešenje bi trebalo da se tiče određenih rokova, koje treba jasno precizirati;
- rešenje treba da zadovolji obe strane i one bi trebalo da se osećaju kao pobednici u ovom postupku. Može da se desi da jedna strana čini kompromis, tj. ustupke drugoj strani misleći pri tome da će ona biti na dobitku u nekom potencijalno novom konfliktu;
- rešenje treba da bude razumljivo i jasno svim stranama u sukobu, uključujući i samog medijatora. Medijator treba da insistira na tome da je svim stranama jasno ko i šta treba da uradi. Na primer, verbalno agresivno može za jednu stranu da znači nešto sasvim suprotno od onoga kako ove reči razume druga strana;

- rešenje treba da bude realno izvodljivo, odnosno da strane koje su u sukobu imaju kontrolu nad ponuđenim rešenjima tj. ponašanjima.

- Neuspela rešenja

Tokom procesa može se desiti da nijedno predloženo rešenje ne bude prihvatljivo i da strane ne mogu da se slože oko izlaska iz samog sukoba. Tada razmislite o alternativnom rešenju koje bi zamenilo posredovanje i proverite sa stranama u sukobu koje alternativne predloge oni imaju. Zajednički razmislite o ovim predlozima i izaberite najpodnošljivije i najrelanije za strane u sukobu.

5. Završavanje procesa medijacije

U ovoj fazi dogovor koji je postignut tokom medijacije treba da se stavi na papir i nakon toga obe strane treba da ga potpišu. Takođe, u ovoj fazi se sve strane, uključujući i samog medijatora, dogovaraju o fazi evaluacije, tj. o načinu na koji će se procenjivati postignuto rešenje, odnosno njegovo sprovođenje i uspešnost.

Materijal za rad za učesnike - "Primer sukoba"

Dejan je učenik IV3 odeljenja, a Milica je njegova profesorka matematike. Ona radi u školi već 15 godina, veoma je stroga i učenici misle da ima potrebu da ih uvek i svuda kontroliše.

Njen stav je da su učenici previše opušteni, ponekad lenji i neodgovorni i da im samo disciplina može pomoći da postanu odgovorni i savesni.

Prošle nedelje Milica je počela sa ispitivanjima u ovom odeljenju. Bila je veoma besna jer je smatrala da učenici ne znaju dovoljno i podelila je već desetak jedinica kada je došao red na Dejana. Dejan je odgovarao i dobio trojku.

Posle časa nastala je svađa u odeljenju. Učenici koji su dobili jedinice optužili su Dejana da ništa nije znao i da je jedini razlog što je dobio trojku to što je vrlo siromašan i što se profesorka sažalila. Rekli su mu da se on stalno žali u školi kako živi u lošim uslovima i da se na osnovu toga provlači. Svađa se naravno nastavila i dovela je do toga da više od pola odeljenja ne priča sa Dejanom.

Njihov razredni starešina je primetila ovu svađu, pokušala je da izglati situaciju, ali pošto ništa nije pomoglo, pozvala je školske medijatore da pomognu kako bi se sukob rešio.

Materijal za rad za učesnike - "Formular za ocenu veština"

Redni broj	Formular za ocenu veštine medijatora	Ukupna ocena (1 - najslabije, 5 - najjače) Dobro je da se da i kratak opisni komentar.
1.	Pokazuje empatiju prema stranama u sukobu.	Ocena:
2.	Izgrađuje poverenje tokom procesa.	Ocena:
3.	Pokazuje nepristrasnost.	Ocena:
4.	Koristi aktivno slušanje.	Ocena:
5.	Dobro prikuplja informacije.	Ocena:
6.	Koristi tehnike sumiranja, parafraziranja, reformulacije i dr.	Ocena:
7.	Pomaže stranama da razumeju pozicije, interese, potrebe i dr.	Ocena:
8.	Kontroliše proces.	Ocena:
9.	Kontroliše emocije i omogućava njihovo ventiliranje.	Ocena:
10.	Koristi pomoćna sredstva.	Ocena:
11.	Edukuje strane u sukobu.	Ocena:
12.	Koristi izlistavanje što većeg broja mogućih rešenja.	Ocena:
13.	Pomaže stranama da se decentriraju.	Ocena:
14.	Pomaže stranama da pronađu najbolje moguće rešenje.	Ocena:
15.	Pridržava se etičkih standarda.	Ocena:

XXI radionica: Planiranje akcije (90 ili 135 minuta, u zavisnosti od vremena koje voditelji imaju na raspolaganju)

CILJ:

Omogućiti učesnicima da steknu uvid u moguće efekte njihove akcije i postojanje olakšavajućih i otežavajućih faktora u realizaciji. Takođe, kroz aktivno učešće i međusobnu saradnju učesnici uče koji su sve koraci neophodni pre nego što pristupimo realizaciji neke aktivnosti.

PROCES se odvija kroz sledeće korake:

- analiza mogućih efekata projekta;
- analiza olakšavajućih i otežavajućih faktora;
- pregled neophodnih aktivnosti;
- izrada vremenskog plana aktivnosti.

MATERIJAL za rad:

- olovke,
- flomasteri,
- hamer papir
- Materijal za rad za učesnike - "Analiza problema",
- Materijal za rad za učesnike - "Analiza sila polja",
- Materijal za rad za učesnike "Lista pitanja" - za svaku grupu,
- Materijal za rad za učesnike - "Procesi u grupi".

UVODNA AKTIVNOST: Mogući efekti

Pre nego što učesnici počnu da se bave definicijom akcija, veoma je bitno da se prvo uradi analiza problema. Voditelj podeli učesnike u manje grupe i zamoli ih da razmisle o nekom problemu koji imaju u svom okruženju a voleli bi njime da se bave. Nakon što se na nivou grupe dogovore oko zajedničkog problema, voditelj im deli materijal na osnovu kojeg rade analizu problema.

Kada urade analizu, rezultati se predstavljaju u velikoj grupi, a ostale grupe imaju mogućnost da postavljaju pitanja, da možda daju predloge i sl.

Nakon ovog koraka, grupa se dogovara o tome da li će ostati pri originalnom problemu ili će raditi redefinisane, tj. nakon analize će se fokusirati na neki drugi problem. Eventualno i neki od negativnih faktora koje su izdvojili sada može da bude problem.

Napomena: voditelj obilazi grupe, ostavlja im kraće vreme za ovaj zadatak.

Nakon ovoga prelazi se na sledeći korak.

Učesnici su i dalje u svojim grupama i ispred sebe imaju svoj poster na kome piše "Problem/naziv - cilj".

Problem smo definisali u prethodnom koraku. Sada definišemo cilj.

Cilj je ono što želite da postignete, ono čemu težimo. Cilj mora da zadovolji smart analizu (ovo je skraćenića metoda koji je nastao na engleskom govornom području) koja znači da je cilj:

S specifičan	R relevantan
M merljiv	T vremenski ograničeno
A dostižan	(tj. na engleskom time bounded)
(tj, na enleskom available)	

Cilj je dobro definisan ukoliko zadovoljava sve ove kriterijume.

Nakon ovoga radi se analiza sila u polju.

Napomena: voditelj može da radi i svot (SWOT) analizu. Ona je nešto zahtevnija, tako da je bitno da se dobro proveriti da li učesnici imaju kapaciteta i prethodno iskustvo u definisanju akcija da bi mogli da se sprema za ovakvu analizu.

Voditelj deli grupama prilog i poziva ih da za početak razmisle o tome šta im sve može pomoći, olakšati da ostvare svoj cilj. To mogu biti pojedinci, organizacije, događaji ili situacije. Treba da ih predstave strelicom prema dole do granice puta do cilja.

Nakon što su učesnici obavili zadatak, voditelj ih poziva da izaberu onu liniju koju smatraju najснаžnijom, najваžnijom (ono što bi im po njihovoj proceni bilo od najveće pomoći u realizaciji akcije) i da je označe podebljavanjem.

Voditelj podseća učesnike da ne ide uvek sve lako i da uvek postoje i one okolnosti, pojedinci ili grupe koji odmažu, otežavaju ostvarenje plana.

Istim postupkom kao i u prethodnom koraku, učesnici razmišljaju o otežavajućim faktorima, označavaju ih strelicom prema gore do granice puta do cilja i potom biraju i podebljavaju onu koja je najznačajnija.

”Napredovanje ka cilju možemo podstaći na dva načina - tako što ćemo jačati one sile koje nam pomažu ili ćemo slabiti one sile koje nam odmažu.”

Voditelj poziva učesnike da, ukoliko to žele i smatraju neophodnim, sada izaberu najjaču silu koja odmaže/otežava, da uzmu novi papir i da tu silu koja otežava označe kao novo početno stanje.

”Novo početno stanje zahteva i formulisanje novog, konkretnog cilja.” Učesnici formulišu novi cilj i upisuju ga pri vrhu lista papira. Voditelj obilazi grupe i pomaže im.

Grupe predstavljaju svoj konačan izbor problema i cilja. Sledi kraća razmena i komentar voditelja da će u sledećem koraku raditi na razradi konkretnih koraka koje treba preduzeti da bi realizovali svoje projekte.

CENTRALNA AKTIVNOST: Šta i kada

Voditelj podstiče učesnike da razmisle i razmotre šta sve konkretno treba da urade kako bi realizovali svoj plan akcije. Na putu od početnog stanja do cilja ima niz koraka/aktivnosti koje je potrebno preduzeti, a njih je neophodno unapred isplanirati.

Voditelj deli grupama prilog "Lista pitanja" i isečene papiriće. Poziva ih da ovu listu pitanja koriste kao podsetnik i pomoć u razmišljanju o tome šta sve konkretno treba da urade. Svaki korak/aktivnost treba da zapišu na posebnom listiću.

Voditelj podseća učesnike da sve to što su isplanirali kao korake/aktivnosti ne može odjednom da se uradi. Zato je potrebno napraviti tzv. "vremensku skalu aktivnosti".

Učesnici treba da na pakpapierima nacrtaju vodoravnu liniju sa strelicom nadesno, pri čemu levi kraj strelice predstavlja početak, a desni kraj završetak akcije. Papiriće sa koracima/aktivnostima rapoređuju duž linije počevši od onoga što prvo treba da se uradi, pa onda redom do poslednjeg.

Osim redosleda koraka, važno je predvideti i trajanje svake pojedinačne aktivnosti. Na takav način dolazimo do procene ukupnog trajanja akcije. Ono što je, takođe, važno, jeste i definisanje tačnog vremena (datuma) početka akcije i planiranje očekivanog roka završetka.

Učesnici rade na zadatku, voditelj obilazi grupe i pomaže im ako je potrebno.

Kod planiranja neke akcije od izuzetnog je značaja i znati ko će šta uraditi, mora postojati precizan dogovor oko toga ko preuzima odgovornost za koju aktivnost.

Voditelj poziva učesnike da u okviru svojih grupa isplaniraju i raspodelu zaduženja.

Takođe, važno je voditi računa i o tome da li će nam trebati pomoć i od nekih drugih, značajnih osoba. To može da bude direktor škole, neki roditelj, ali i mediji, opština i sl. Pri ovome voditelj učesnicima deli listu značajnih osoba koju svaka grupa treba da popuni.

Aktivnost se završava uputstvom voditelja da će u drugom, završnom delu radionice svaka grupa predstaviti svoj plan akcije. Pauzu koja sledi mogu iskoristiti za to da se dogovore oko načina prezentacije. Bitno je da predavljanje plana akcije ne sme da traje duže od 10 minuta.

Grupe predstavljaju svoje planove akcije.

Posle svake prezentacije slede pitanja i komentari ostalih učesnika, a potom voditelj daje svoj komentar oslanjajući se na pitanja iz priloga "Lista pitanja". Voditelj treba da bude pozitivan, da najpre istakne sve što je dobro u planu akcije, a kritiku da uobliči u sugestiju.

Napomena: u slučaju da neka grupa zaista želi da realizuje projekat, ili ako voditelj proceni da bi neki projekat imao realne šanse da bude ostvaren, ponuditi mogućnost daljih konsultacija i pomoći nakon ovog programa radionica.

ZAVRŠNA AKTIVNOST: Procena rezultata

Kada završe sa definisanjem akcija i projekata, voditelj podstiče razgovor o procesima koji su se dešavali u grupi. Naime, veoma je važno da je učešće svih članova vidno i prepoznato, da se u grupi međusobno uvažavamo i slušamo i upravo su ovo prvi koraci ka razvoju ideje poštovanja. Najbitnije je da su učesnici zadovoljni procesom jer samo tako možemo da garantujemo da rešenje nije nametnuto i da će se planiranje aktivnosti i realizovati.

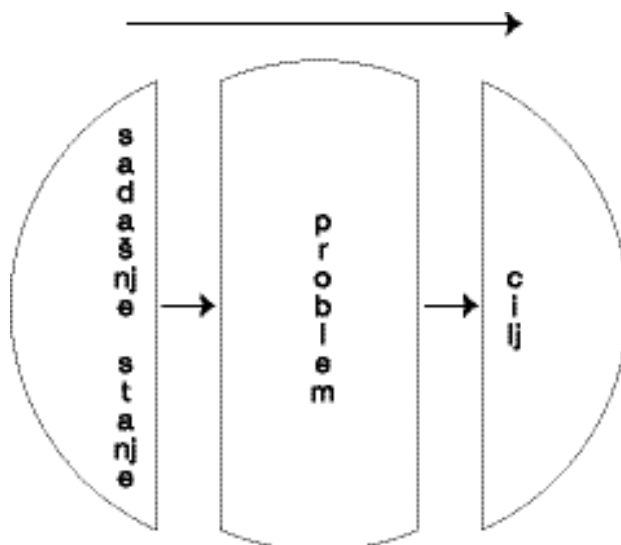
Voditelj podeli učesnicima upitnik i zamoli ih da upitnik svako za sebe popuni. Kada završe, može da se uradi analiza rezultata na više načina ili da se da prosečna ocena u okviru svake male grupe, a, ukoliko učesnici to žele, svaki učesnik može da pročita gde ima najveći a gde najmanji skor.

Voditelj može da smisli još neki od načina za predstavljanje rezultata.

Bitno je da se nakon ovoga razgovara o procesima, ličnom zadovoljstvu ili nezadovoljstvu zbog načina na koje su se odluke donosile, važnosti prihvatanja odgovornosti svakog člana grupe i sl.

Materijal za rad za učesnike - "Definisanje problema"

Problem je "razvalina" ili jaz koji postoji između sadašnjeg stanja i stanja kojem težimo. Problem je ono što nam stoji na putu da od trenutne situacije dođemo do očekivanih promena.

U okviru ovog koraka, koji je obično i prvi, treba jasno i precizno da definišete šta je to problem.

Pitanja na koje treba da odgovorite u okviru vašeg tima jesu:

Šta je problem?

Zašto je to problem? Objasnite koji je uzrok nastajanju problema i koji faktori održavanju ovaj problem.

Zbog čega bi trebalo da se bavimo rešavanjem ovog problema? Zbog čega on treba da bude rešen?

Posebno naglasite grupe, pojedince, institucije ili delove zajednice koji su pogođeni ovim problemom.

Koje će biti posledice ukoliko se problem ne reši? Ko će najviše da strada i na koji način?

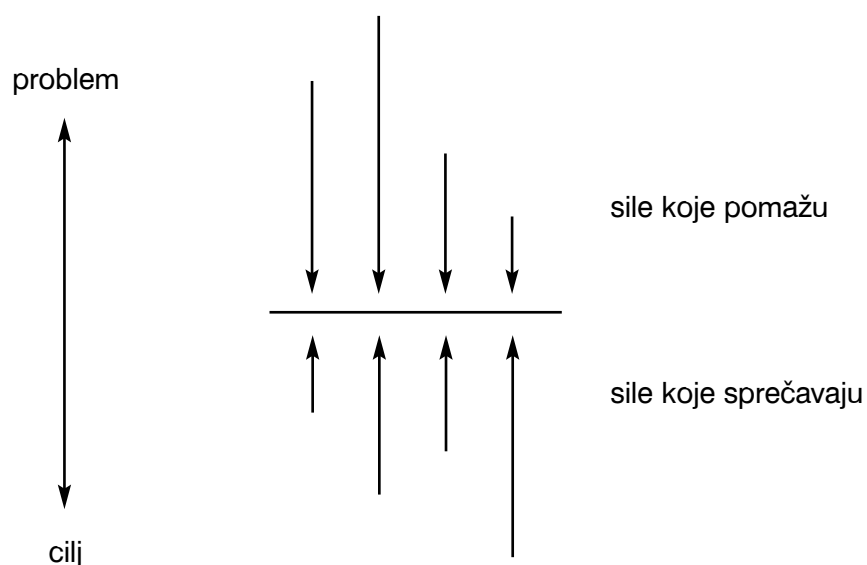

Materijal za rad za učesnike - "Analiza sila polja"

Koraci

- Korak 1. Identifikujte sile koje vam pomažu u dostizanju vašeg cilja i unesite ih u tabelu.
- Korak 2. Identifikujte sile koje vas sprečavaju u dostizanju vašeg cilja i unesite ih u tabelu.

Korak 3. Postavite pitanja u vezi sa silama koje ste upravo identifikovali.

Koje sile je najlakše izmeniti - ojačati ili oslabiti?

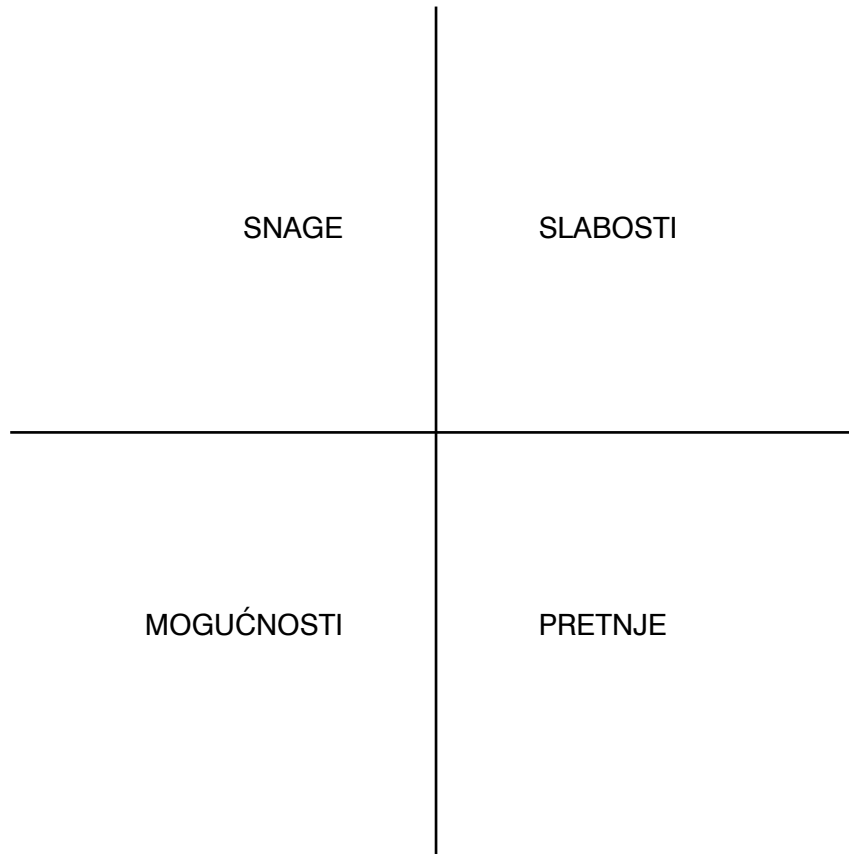
Koje sile se najviše odupiru promeni?

Koje sile morate promeniti da biste postigli promenu?

Korak 4. Na kraju na flipčartu napravite listu najvažnijih sila koje su najpodložnije vašem delovanju tj. promeni.

SWOT ANALIZA

Unutrašnji faktori najčešće vezani za samu organizaciju

Spoljašnji faktori koji utiču na organizaciju

* SWOT je akronim engleskih reči:

S - *strenghts*

W - *weaknesees*

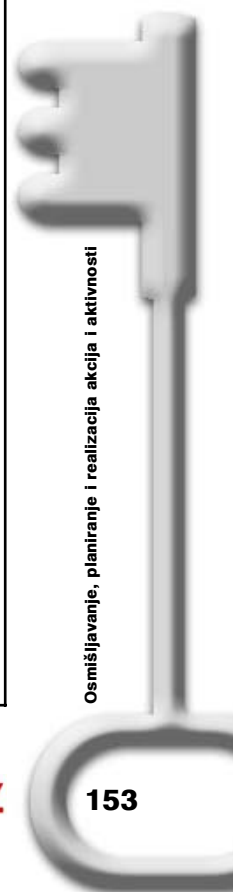
O - *opportunities*

T - *threats*

Snage koje možemo da koristimo	Predložene akcije
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.
7.	7.
8.	8.
9.	9.

Slabosti sa kojima treba da se suočimo	Predložene akcije
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.
7.	7.
8.	8.
9.	9.

Osmišljavanje, planiranje i realizacija akcija i aktivnosti

Mogućnosti koje treba da istražimo i iskoristimo	Predložene akcije
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.
7.	7.
8.	8.
9.	9.

Pretnje koje treba da smanjimo	Predložene akcije
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.
7.	7.
8.	8.
9.	9.

Analiza ciljnih osoba i grupa

(Stakeholders analyses)

	Ciljne osobe ili grupe	Zašto nam trebaju?	Šta konkretno želimo od njih?
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			
7.			
8.			
9.			
10.			
11.			

Materijal za rad učesnike - "Lista pitanja"

- Da li će nam biti potrebna nečija DOZVOLA za ostvarenje naše akcije?
  - Čija? Kako ćemo stupiti u kontakt s njima?
  - Kako ćemo im predstaviti svoju akciju / kako ćemo ih "ubediti"?
- KOME je naša akcija neposredno namenjena?
  - Vršnjacima, profesorima, roditeljima... Kako ćemo informisati o svojoj akciji?
  - Da li je potrebno da ih pozovemo da se uključe? Kako ćemo to uraditi?
- Da li će nam za izvođenje ovog projekta biti potrebne neke posebne VEŠTINE?
  - Da li nam je potrebna obuka kojom bismo savladali veštine prevencije sukoba ili posredovanja u sukobima?
  - Ko će nam pomoći da ih savladamo?
  - Ko bi sve trebalo da prođe ovu obuku? Da li uključiti i nastavnike?
- Da li su zadovoljeni INTERESI CILJNE GRUPE tj. korisnika kojima je projekat namenjen?
- Da li navedene aktivnosti zadovoljavaju potrebe ciljne grupe?
- Koliko su predstavnici ciljnih grupa - onih grupa kojima se obraćamo projektom uključeni u njegovo definisanje i realizaciju? Da li nam je potrebno njihovo aktivno učešće?
- Da li postoji mogućnost za održivošću projekta tj. da nakon završenih aktivnosti projekat nastavi sa "životom"?
- Da li je potrebno da pozovemo MEDIJE da proprate naše akcije?
- Da li će nam biti potreban PROSTOR za izvođenje aktivnosti?
  - Kakav prostor? Kako ćemo do njega doći?
- Da li izvođenje naše akcije zahteva određena SREDSTVA?
  - Šta nam je potrebno (novac, materijali, oprema, usluge)?
  - Kako ćemo ih obezbediti? Kome ćemo se obratiti?
- Kako ćemo MERITI USPEŠNOST našeg projekta?
  - Šta će biti pokazatelji uspešnosti?
- Ko će, kada, kako i gde raditi MONITORING I EVALUACIJU tj. praćenje koliko smo se približili ostvarenju naših ciljeva i da li smo na dobrom putu?
- Kako ćemo čuvati PODATKE o realizaciji akcije?
  - Da li ćemo voditi beleške? Koje podatke ćemo skupljati i čuvati?
  - Kako ćemo napisati završni izveštaj?
- Da li očekujemo neke TEŠKOĆE u realizaciji našeg plana?
  - Koje su moguće prepreke na koje bismo mogli naići? Kako da ih sprečimo?

Materijal za rad za učesnike - "Procesi u grupi"

Redni broj	Kriterijum efektivnosti	(1) Uopšte se ne slažem	(2)	(3) Neodlučan sam	(4)	(5) U potpunosti se slažem
	<i>Molimo vas da individualno odgovorite na sledeća pitanja</i>	Skala				
1.	Svi članovi tima su razumeli zadatak i slažu se sa definisanim ciljevima.	1	2	3	4	5
2.	Ukoliko postoji konflikt, članovi tima ga brzo prepoznaju i efikasno rešavaju.	1	2	3	4	5
3.	Članovi tima dele odgovornost.	1	2	3	4	5
4.	Pojedinci prihvataju dodeljene zadatke i obaveze.	1	2	3	4	5
5.	Komunikacija u timu je otvorena. Članovi otvoreno govore šta misle, svi se pažljivo slušamo i svaciji doprinos je dragocen.	1	2	3	4	5
6.	Svi u timu se slažemo sa predloženim aktivnostima.	1	2	3	4	5
7.	Svi u timu se slažemo sa predloženim metodama rada.	1	2	3	4	5
8.	Generalno smo zadovoljni procesima koji su se dešavali u grupi i načinom donošenja odluke.	1	2	3	4	5

Literatura:

1. Dečji informativno-kulturni servis (DX), (2004), "Koga slediti, Školski drugovi uticajniji od političkih lidera", *DX Magazin*. Oktobar 2004 (br. 6-7).
2. Hol, S. K., Lindzi, G., (1982): *Teorije ličnosti*. Beograd. Nolit.
3. Katalinski, R. i dr. (2003): *Put kroz socijalni, emotivni, kognitivni i razvoj sebe*, priručnik za razrednike srednjih škola. Sarajevo: Prosvjetno-pedagoški zavod Kantona Sarajevo.
4. Kluckhohn C., Murray H., (1953): *Personality in Nature, Society and Culture*.
5. Korać, N., i Vranješević, J., (2000): *Nevidljivo dete*. Beograd. Centar za prava deteta.
6. Krstić, D. (1996): *Psihološki rečnik*. Beograd, Savremena administracija.
7. Parson, A. (1990): Attitudes to the elderly. [Http://www.attitudes to the elderly.htm](http://www.attitudes.to.the.elderly.htm)
8. Reardon, A. B., (2001): *Tolerancija - prag mira*. Peć. Kosovski centar za ljudska prava.
9. Trikić, Z. i dr. (2003): *Znanjem do promene*. Beograd: Deutsche Gesellschaft fur Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH.
10. Vasilache, A., (2003): *Ethnic Diversity and Conflict Management*. Romania. FPD.
11. Vidović, S., i dr. (1999): *Mediji pod lupom*. Beograd. Centar za prava deteta.
12. Vidović, S. i dr. (2004): *Spremno u sukobe*. Beograd. Deutsche Gesellschaft fur Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH.
13. Vidović, S. i dr. (2005): *Nauči, poentiraj*. Beograd. Deutsche Gesellschaft fur Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH.

14. http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/blenesi_eva/eured.rtf
Peace Education: Learning about the Self and the Other, Eva Blenesi.
15. <http://lgi.osi.hu/ethnic/relations/1.blenesi.doc>
Ethnic Early Warning Systems and Conflict Prevention, Eva Blenesi.
16. <http://www.wilsoncenter.org/subsites/ccpdc/pubs/aklaev/1.htm>
Causes and Prevention of Ethnic Conflict: An Overview of Post-Soviet Russian-Language Literature, Airat Aklaev.
17. <http://daccess-ds.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=A/RES/59/59&lang=E>
Resolution adopted by the General Assembly of UN on Maintenance of international security - good-neighbourliness, stability and development in SEE.
18. <http://www.usip.org/pubs/catalog/previo.html>
web of US Institute of Peace Press offers catalogues of books covering issues such as peace building, minorities at risk, culture and conflict resolution, engineering peace, how to negotiate etc.

